

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES | RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI ILMYIY KONFERENSIYA

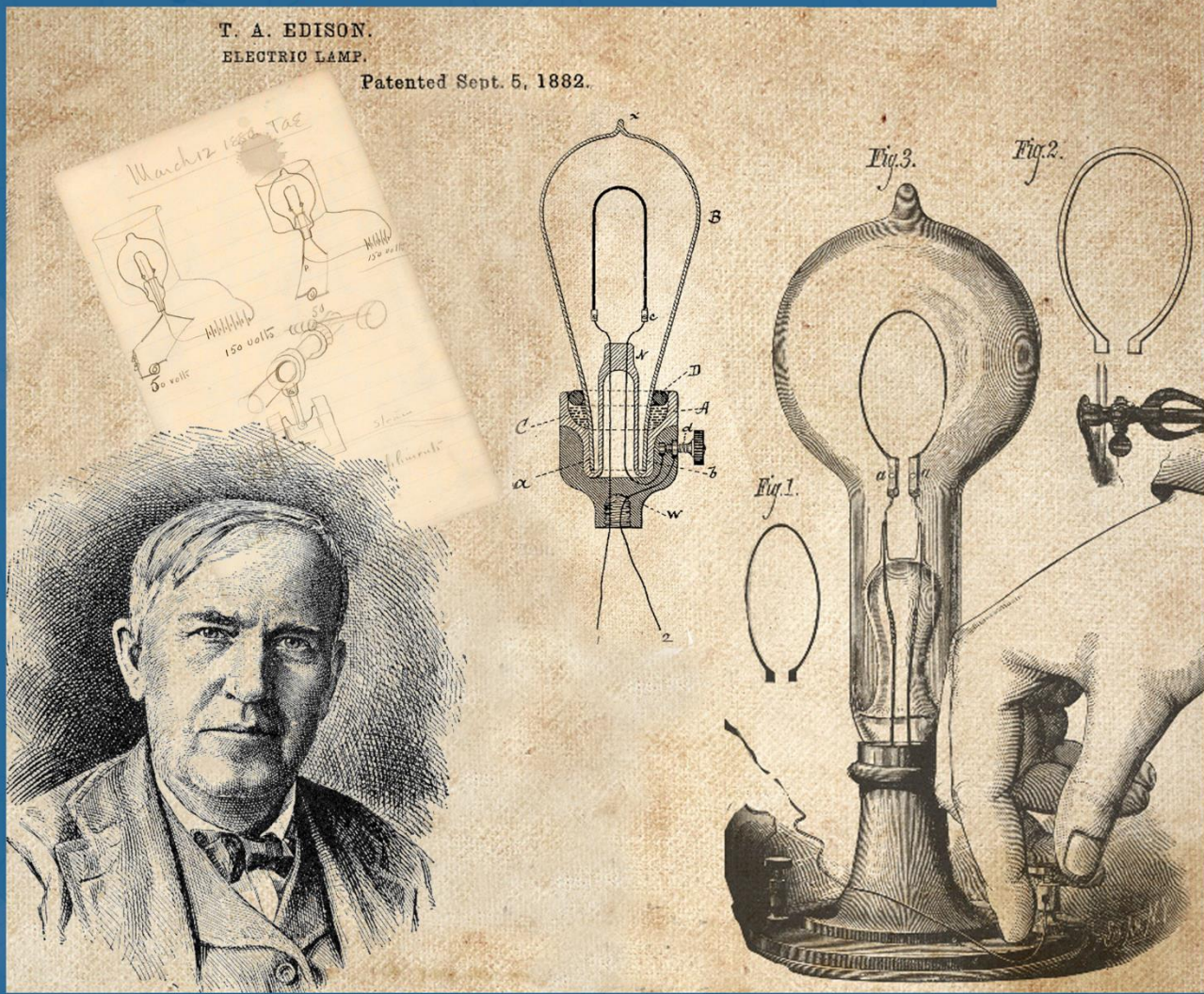
YANGI O'ZBEKISTON: 2026

CONFERENCES.UZ

ILMIY TADQIQOTLAR

DAVRIYLIGI: 2018-2026

DUNYODA BIRINCHI KASHF ETILGAN ELEKTR CHIROG'

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJY OLIY TALIM MUJASSASALARI PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR, MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

 TOSHKENT SHAHAR, AMIR TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.
 +998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00
 WWW.TAQIQOT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

 IYUN №89

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАР 2-
ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ЧАСТЬ-2**

**NEW UZBEKISTAN:
SCIENTIFIC
RESEARCH PART-2**

ТОШКЕНТ-2026

УЎК 323(575.1)(063)

КБК 66.3(5Ў)я43

И-18

DOI 10.5281/zenodo.11390854

«ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: Илмий тадқиқотлар» [Тошкент; 2026]

«Янги Ўзбекистон: Илмий тадқиқотлар» мавзусидаги республика 89-қўп тармоқли илмий маърифий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июнь 2026 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2026. – 135 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Харакатлар стратегияси — Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган етти устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ: — илмий изланиш ютуқларини амалий-тажриби жиҳат йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талабалар-иштирокчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилиб бориб, унда таълим тизимида илғор замонавий ёндашувлар, натижалар, муаммолар, ечимлар, статистик вазиятлар ва илмий-тараққиётнинг истиқболли режалари таҳлил қилинади конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонови, ю.ф.д., доцент

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши -

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар –

Исмаилов Хусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни-

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви-

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети "Беш муҳим ташаббус" маркази раҳбари)

6. Журналистика-

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар –
Самигова Умида Хамидуллаевна (“Kinder land of Asia” НТМ ўқув ва тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари)

8. Адабиёт-

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9. Иқтисодиётда инновацияларнинг туган ўрни -

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10. Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар -

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, таржимонлик факультети, инглиз тили амалий таржимаси кафедраси в.б.доценти, PhD)

11. Жисмоний тарбия ва спорт-

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12. Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13. Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14. Тасвирий санъат ва дизайн-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15. Мусиқа ва ҳаёт-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16. Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17. Физика-математика фанлари ютуқлари -

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18. Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар –

Зупарова Зулфия Ахрор кизи DSc (Тошкент тиббиёт академияси фармакология кафедраси доценти, фармацевтика фанлари доктори)

19. Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содикович DSc (Альфраганус университети, фармацевтика ва кимё кафедраси мудири, фармацевтика ва кимё фанлар доктори, профессор)

20. Ветеринария

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

21. Кимё фанлари ютуқлари -

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -

Проф. Хамидов Муҳаммадхон Хамидович "ТИИМСХ"

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

25. География- Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

Page maker/Верстка/Сахифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакции журнала.

www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail:

info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of

www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail:

info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

THE CONVENTION ON SPECIAL MISSIONS 1969: WHY STATES PREFER CUSTOMARY INTERNATIONAL LAW AND WHY IT FAILED TO ACHIEVE UNIVERSALITY

Khudayberganova Nigina To`lqin qizi,

University of world economy and diplomacy

PhD student, International law faculty

e-mail: n.xudayberganova@uwed.uz

n.khudayberganova17@gmail.com

Annotation: This thesis examines the 1969 Convention on Special Missions (CSM) and analyzes the reasons for its limited acceptance within the international community despite its significance as a codification of diplomatic law. The study explores the historical development, legal framework, and institutional objectives of the Convention, highlighting its role in regulating *ad hoc* diplomatic missions. Particular attention is given to the Convention's failure to achieve universal ratification, contrasting its status with the near-universal acceptance of the Vienna Convention on Diplomatic Relations. The research argues that states continue to prefer customary international law as the primary regulatory framework for special missions due to its flexibility, adaptability, and established acceptance in state practice. The thesis further examines substantive controversies within the Convention, procedural barriers to ratification, and the influence of bilateral agreements. It concludes that while the Convention remains an important reference point in diplomatic law, its practical relevance is largely supplemented by customary international law.

Keywords: Convention on Special Missions, Special Missions, Diplomatic Immunities, Diplomatic Law, Customary International Law, State Practice, Treaty Ratification.

The Convention on Special Missions of 1969 (hereinafter “CSM” or “the Convention”) stands as one of the most significant but rare instruments of contemporary diplomatic law. Adopted by the United Nations General Assembly on 8 December 1969 and entered into force on 21 June 1985, the CSM was designed to fill a critical lacuna in the codification of international diplomatic relations by establishing a comprehensive legal framework governing the status and functions of *ad hoc* diplomatic missions or those sent by one state to another for a specific purpose, distinct from permanent diplomatic missions governed by the Vienna Convention on Diplomatic Relations of 1961 (VCDR) [1]. Despite its conceptual importance and structural coherence, the CSM has attracted a remarkably low number of state parties. As of 2026, about 40 states have ratified the Convention, which is like a figure that stands in stark contrast to the near-universal acceptance of the VCDR (193 parties) and the Vienna Convention on Consular Relations of 1963

(VCCR) (182 parties) [2]. This divergence raises a fundamental question in international legal scholarship: why has the CSM failed to achieve universality, and why do states overwhelmingly prefer to rely on customary international law (CIL) to regulate their special missions practice?

This thesis argues that the limited ratification of the CSM is attributable to a confluence of structural, functional, and political factors, chief among them being the pre-existing adequacy of customary norms, the flexibility that CIL affords state practice, the substantive controversies embedded in the Convention's text, and the institutional inertia of states with established bilateral practices. The thesis proceeds in four parts: a contextual overview of the CSM's origins and content; an analysis of the substantive and procedural obstacles to ratification; an examination of the sufficiency and appeal of customary international law as an alternative; and a concluding assessment of the Convention's contemporary relevance.

The practice of sending *ad hoc* missions predates the establishment of permanent diplomatic representation by centuries. Ancient civilizations from Mesopotamia to Rome routinely exchanged envoys for specific negotiating purposes. In the modern era, special missions proliferated as instruments of bilateral diplomacy, summit diplomacy, and multilateral preparatory work. Yet until the CSM, no binding multilateral treaty codified the rights, immunities, and obligations of such missions in a systematic manner [3]. The International Law Commission (ILC) first addressed the topic of special missions in 1960, following a proposal by Special Rapporteur Milan Bartoš to distinguish *ad hoc* diplomacy from permanent missions during the drafting of what became the VCDR [4]. After extensive deliberation spanning nearly a decade, the ILC finalized draft articles which formed the basis of the Convention adopted at a UN conference in New York in 1969. The CSM is a substantial instrument of 55 articles. It defines a special mission as “a temporary mission, representing the State, which is sent by one State to another State with the consent of the latter for the purpose of dealing with it on specific questions or of performing in relation to it a specific task” (Article 1(a)). The Convention establishes rules on the establishment and composition of special missions (Articles 2–12), their privileges and immunities (Articles 20–45), and transit and facilitation obligations (Articles 46–49). Notably, it extends to members of special missions immunities substantially analogous to those enjoyed by permanent diplomatic agents under the VCDR, including personal inviolability, immunity from criminal jurisdiction, and the inviolability of premises and documents. However, unlike the VCDR, which benefited from near-simultaneous adoption by states eager to establish predictable rules for permanent missions, the CSM entered a landscape already structured by well-settled customary norms. This pre-existing customary framework would prove to be among the most consequential obstacles to the Convention's universalization [5].

The most fundamental reason for the CSM's limited ratification is the functional adequacy of customary international law. Long before the Convention was adopted, states had developed through consistent and uniform practice accompanied by *opinio juris* which is a body of customary norms governing the

treatment and immunities of *ad hoc* envoys. The International Court of Justice affirmed the customary law basis for special mission immunities in the landmark case *Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v. France)* (2008), where the Court acknowledged that immunities may apply to high-ranking state officials on *ad hoc* missions even in the absence of treaty obligations [6]. The availability of customary norms removes the primary incentive that drives treaty ratification, the need for legal certainty where none otherwise exists. States that already enjoy functional protection under CIL face no compelling urgency to undertake the domestic ratification procedures that treaty adherence requires. This dynamic is well recognized in treaty compliance literature: where customary law adequately mirrors treaty law, the marginal utility of ratification diminishes significantly.

Several provisions of the CSM generated significant controversy during and after its adoption, deterring ratification by states concerned about their practical implications. Among the most contested was the question of immunities for heads of state and government travelling on special missions. While Article 21 confers enhanced protection on such persons, the scope of the immunity it provides, particularly in relation to criminal jurisdiction, was left ambiguous, leading to divergent state interpretations [7]. A second major controversy surrounded Article 17, which provides that the consent of the receiving state is required for the composition of a special mission. This requirement, while consistent with sovereign prerogatives, was perceived by some states as potentially enabling politically motivated obstruction of legitimate diplomatic communication. Furthermore, the Convention's silence on electronic or virtual missions has made it appear increasingly anachronistic to states accustomed to hybrid diplomatic engagement [8].

Beyond substantive objections, many states have simply not prioritized ratification of the CSM in their treaty agendas. The ratification process demands political will, legislative review, and in some constitutional systems, parliamentary approval. For a convention regulating a specialized area of diplomatic practice where customary law is perceived as adequate, the opportunity costs of ratification measured in legislative time, bureaucratic resources, and political capital frequently outweigh its perceived benefits. The United States, a major practitioner of special missions diplomacy and a participant in the 1969 conference, signed the Convention but never ratified it. This non-ratification by a leading diplomatic power sent an influential signal to other states, contributing to the Convention's slow accumulation of parties [9].

The preference for CIL over the CSM reflects broader patterns in international legal practice. Customary international law possesses several attributes that make it attractive as a regulatory framework for special missions. First, it binds all states as a matter of general international law, without requiring affirmative acts of acceptance. Second, CIL evolves organically with state practice, allowing incremental adaptation to new forms of diplomatic engagement without the need for formal treaty amendment [10]. The ILC's 2006 study on the fragmentation of

international law identified a structural tension between codified treaty regimes and the underlying customary law that both informs and is informed by them [11]. In the context of special missions, this tension is resolved in favour of CIL by most states, who regard the customary framework as sufficiently determinate to govern their practice. The ICJ's jurisprudence has reinforced this position: in the *Arrest Warrant* case (Congo v. Belgium, 2002), the Court recognized that ministers and senior officials enjoy functional immunities under CIL for acts performed in an official capacity, a principle directly applicable to special mission representatives [12]. Critically, the relationship between the CSM and CIL is not adversarial. Article 35 of the Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT, 1969) establishes that treaties create obligations only for their parties, but the customary norms that the CSM codifies bind all states. For states that have not ratified the CSM, the relevant protections are available through CIL. The Convention thus functions, paradoxically, as both a codification of existing custom and a progressive development beyond it. This duality underlies much of the ambivalence about the Convention's added value. The Human Rights Committee's and various regional human rights bodies' growing engagement with immunity claims by special mission members has created additional uncertainty about the boundaries of the customary framework. This uncertainty does not, however, translate into pressure for CSM ratification; rather, states tend to address specific cases through diplomatic negotiation and bilateral mechanisms, leaving the systemic question unresolved [13].

The Convention on Special Missions of 1969 represents a technically sophisticated and doctrinally coherent instrument that has nonetheless failed to attract the broad adherence necessary for genuine universality. Its limited ratification reflects not a rejection of its substantive content but rather a pragmatic calculation by states that the functional needs of special missions diplomacy are already adequately addressed by customary international law, bilateral agreements, and the by-analogy application of the VCDR framework. The persistence of CIL as the operative framework for special missions immunities demonstrates that treaty codification, however desirable in principle, is not always the preferred instrument of international legal governance. States weigh the costs and benefits of ratification, and where customary law provides sufficient legal certainty as it does in this domain the political investment required for treaty ratification may be difficult to justify. This does not, however, render the CSM obsolete. Its value lies in providing a clear, consensual reference point for the interpretation of customary norms, and its potential grows as special missions multiply in frequency and complexity in an era of summit diplomacy, crisis management, and multilateral negotiation. Were the international community to revisit and modernize the Convention addressing contemporary ambiguities regarding immunities for heads of state, electronic missions, and multilateral special missions, its prospects for wider ratification might materially improve. Until then, the CSM will remain what it has always been: a treaty that most states agree with in substance but find unnecessary to ratify in form.

BIBLIOGRAPHY:

1. Convention on Special Missions, adopted 8 December 1969, UNGA Res. 2530 (XXIV), entered into force 21 June 1985, 1400 UNTS 231 [CSM]; Vienna Convention on Diplomatic Relations, adopted 18 April 1961, entered into force in 1964, 500 UNTS 95 [VCDR].
2. United Nations Treaty Collection, Status of the Convention on Special Missions, available at <https://treaties.un.org>. See *ibid.* The disparity is noted in Eileen Denza, *Diplomatic Law: Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations* (4th edn, Oxford University Press 2016) 1–12.
3. see Geoff Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice* (5th edn, Palgrave Macmillan 2015) ch 4; also Régis de Gouttes, ‘Les missions spéciales en droit international’ (1976) 22 *Annuaire français de droit international* 115.
4. ILC, ‘Report of the International Law Commission on the Work of Its Twelfth Session’ (1960) UN Doc A/4425; Milan Bartoš, Special Rapporteur on Special Missions, First Report (1963) UN Doc A/CN.4/155.
5. Hazel Fox and Philippa Webb, *The Law of State Immunity* (3rd edn, Oxford University Press 2013) 408–412; see also August Reinisch, ‘The Immunity of International Organizations and the Jurisdiction of their Administrative Tribunals’ (2008) 7 *Chinese JIL* 285.
6. *Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v France)* [2008] ICJ Rep 177, para 174.
7. Chanaka Wickremasinghe, ‘Immunities Enjoyed by Officials of States and International Organizations’ in Malcolm Evans (ed), *International Law* (5th edn, Oxford University Press 2018) 380–385.
8. see Official Records of the United Nations Conference on the Law of Special Missions, UN Doc A/CONF.57/16, 89th mtg, 134–138.
9. US signature of the CSM (21 November 1969) without subsequent ratification is recorded in the UN Treaty Collection. See Senate Committee on Foreign Relations, *Consideration of Treaties and Conventions* (1981) 97th Congress, 1st Session.
10. see ILC, ‘Draft Conclusions on Identification of Customary International Law’ (2018) UN Doc A/73/10, Conclusions 2, 3 and 9; also Michael Wood, Special Rapporteur, Fourth Report (2016) UN Doc A/CN.4/695.
11. ILC, ‘Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law’ (2006) UN Doc A/CN.4/L.702 (Martti Koskenniemi, Study Group Chair), paras 150–160.
12. *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v Belgium)* [2002] ICJ Rep 3, paras 51–61.
13. See Antonio Cassese, *International Law* (2nd edn, Oxford University Press 2005) 118–125; also Lorna McGregor, ‘Torture and State Immunity: Deflecting Impunity, Distorting Sovereignty’ (2007) 18 *EJIL* 903, 920.

“ЭЛЕКТРОН СУДЛОВ” ТУШУНЧАСИ ВА АҲАМИЯТИ

**Махмудов Бехзод Улуғмуратович,
Усманов Алишер Акрамович,
Рузиев Комол Суярович**
Қарши туманлараро иқтисодий суди
судьялари

АННОТАЦИЯ: Судлар фаолиятига замонавий-рақамли технологияларни жорий этиш айтиш вақтда суд-ҳуқуқ ва бошқа соҳаларда ҳам энг долзарб масала сифатида қаралмоқда ва ушбу соҳа ривожланишда давом этмоқда.

Судлар фаолиятига замонавий-рақамли технологияларни жорий этишни ўрганар эканмиз, биз “Электрон судлов” атамасига дуч келамиз. Мазкур мақола “Электрон судлов” атамасининг мазмуни ва аҳамиятини очиқ беради.

КАЛИТ СЎЗЛАР: электрон ҳужжат, видеоконференцалоқа, электрон суд, суд процесси, интернет ахборот-телекоммуникация тармоғи

Ахборот технологиялари асрида кўплаб операцияларни уйдан ёки офисдан чиқмасдан бажариш осон ва одатий ҳолга айланди. Электрон ҳукумат хизматлари, электрон нақд пул айланмаси ривожланмоқда ҳамда шу билан бирга электрон судлов ҳам ривожланмоқда.

Суд тизимига рақамли технологияларни жорий тушунчасига аниқлик киритишдан олдин биз албатта “электрон судлов” тушунчасига аниқлик киритиб, моҳиятини англаб олишимиз лозим бўлади. Чунки, хориж тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, ушбу соҳада “электрон судлов” термини кенг қўлланилган.

Оммабоплиги ошиб бораётганига қарамай, доктринада ушбу концепцияни тушунишга ягона ёндашув бўлмаганидек, қонунчиликда электрон судловнинг ҳуқуқий таърифи мавжуд эмас.

Шундай қилиб, В.И. Решетняк ва Е.С.Смагина ушбу масалага бўйича қатъий позицияга содиқ қолади: “Агар ишни кўриб чиқиш машина томонидан эмас, балки шахс томонидан амалга оширилса, “электрон судлов” атамаси фақат шартли равишда ишлатилиши мумкин.”¹

Шунга ўхшаш позиция В.А.Пономаренкога ҳам тегишли: “Электрон судловни фуқаролик ишларини кўриб чиқишнинг суд-юрисдикция процедураси деб тушуниш керак, фуқаролик процессида бу процессуал маълумотни (консолидация қилиш) ва иштирокчиларнинг ўзаро таъсирининг электрон шакл воситачилигида (шу жумладан барча зарур процессуал

¹ Информационные технологии в гражданском судопроизводстве (российский и зарубежный опыт): Учеб. пособие. М.: Издательский дом "Городец", 2017. С. 19.

ҳаракатларни амалга оширишда) ифодалаш демакдир”²

Ўз навбатида, Н.Н. Федосеева ва М.А. Чайковская, “электрон судлов” ва “судларни ахборотлаштириш” тушунчаларини ажратиб кўрсатди³, шунингдек, С.В. Романенкова, электрон судни тор ва кенг маънода кўриб чиққан ҳолда⁴, уларнинг сўзларига кўра, электрон судни тўғри ёки тор маънода қонунчиликда белгиланган процессуал ҳаракатларни ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириш имконияти сифатида тушунилиши керак. (масалан, даъволар бериш, видеоконференцалоқа тизимларидан фойдаланиш, иштирокчиларни хабардор қилиш).

Шу билан бирга, ушбу муаллифлар электрон суд амалиёти концепциясида судда электрон ҳужжатларнинг тўғри айланишини, шунингдек судлар тўғрисидаги маълумотларни интернетда жойлаштириш бўйича судларнинг фаолиятини, ушбу фаолиятни “ахборотлаштириш” ёки кенг маънода “электрон судлов” деб аташади.

Электрон одил судлов таърифига энг кенг ёндашувни қуйидаги позицияларда кўриш мумкин.

В.В. Ярков электрон одил судловни “низоларни ҳал қилишнинг электрон тизими, бу жараёни бошқариш ва суд ишларини юритиш, суд ҳужжатларининг муомаласи, суд маълумотларига кириш, суд хабарномалари, суд кидируви ва ички суд процедуралари каби элементларни ўз ичига олиши мумкин” деб қарайди⁵ И.И. Черных ҳам шунга ўхшаш таъриф бериб ўтган.⁶

Электрон судловни таърифлашга халқаро миқёсда ҳам кенг ёндашув қўлланилган.

Европа Кенгашининг позициясига биноан электрон одил судлов судларнинг ахборот веб-сайтларини, миллий ва халқаро порталларни, ишнинг ҳолатини онлайн хабардор қилиш тизимларини, видеоконференцалоқа тизимларини, шунингдек, электрон маълумот алмашиш усуллари ва стандартларини ўз ичига олиши керак.⁷

Бизнинг фикримизча, электрон одил судлов “электрон процессуал ҳаракатлар”, “электрон ҳужжатлар” ва “электрон қўллаб-қувватлаш”

² Электронное гражданское судопроизводство в России: штрихи концепции: Монография. М.: Проспект, 2015. С. 50.

³ Федосеева Н.Н., Чайковская М.А. Электронное правосудие в России и в мире // Администратор суда. 2011. N 3. С. 3.

⁴ Романенкова С.В. Понятие электронного правосудия, его генезис и внедрение в правоприменительную практику зарубежных стран // Арбитражный и гражданский процесс. 2013. N 4. С. 29.

⁵ Электронное правосудие // ЭЖ-Юрист. 2006. N 41.

⁶ Черных И.И. Размышления об "электронном правосудии" // Судебная реформа и проблемы развития гражданского и арбитражного процессуального законодательства: Материалы международной научно-практической конференции. М.: РАП, 2011. С. 112.

⁷ Рекомендации Комитета министров Совета Европы CM/Rec (2009)1 государствам - участникам Совета Европы по электронной демократии, приняты Комитетом министров 18 февраля 2009 г. на 1049-м собрании заместителей министров. URL: <http://dsnmp.ru/rekomendatsii-komiteta-ministrov-sov/>.

учлигидан иборат. Электрон процессуал ҳаракатлар, биринчи навбатда, электрон шикоят (даъво, ариза, шикоят, илтимоснома ва бошқалар), шунингдек судга қўшимча ҳужжатларни киритишни ўз ичига олади;

- тегишли процессуал ҳужжатларни чекланган кириш режимида судларнинг веб-сайтларига жойлаштириш орқали суд хабарномаси ва якуний суд актларини йўналтириш;

- видеоконференцалоқа орқали томонларнинг тушунтиришларини эшитиш.

Муайян ишни кўриб чиқишда судларнинг бошқа ваколатли органлар билан электрон ўзаро таъсирини эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Хусусан, иш юритишда кўчмас мулк билан боғлиқ ишлар бўлган идоралараро электрон ўзаро таъсирнинг ягона тизимларидан фойдаланган ҳолда судларга уларнинг илтимосига биноан ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатларнинг нусхалари ва (ёки) бошқа ҳужжатлар нусхалари, шу жумладан интернет ахборот-телекоммуникация тармоғидан фойдаланган ҳолда электрон шаклда тақдим этилади.⁸

Шунингдек, процессуал кодексларда судни ижро ҳужжатлари ва суд буйруқларини ижро этиш учун судьянинг кучайтирилган малакали имзоси билан имзоланган электрон ҳужжат шаклида юбориш имконияти <9> назарда тутилган. Электрон ҳужжатларга келсак, қуйидагиларга аниқлик киритиш керак. Электрон ҳужжат муаллифларни фикрига кўра, электрон судловнинг бир қисми сифатида “электрон ҳужжат” нинг ўзи ва “электрон хабар” каби шаклларни қамраб олади.⁹

Шуни таъкидлаш керакки, бу жараёнда электрон ҳужжатлар ҳам, электрон хабарлар ҳам далил сифатида қаралади. Шу билан бирга, 2017 йил 1 январдан бошлаб иккала тур ҳам ёзма далилларга тенглаштирилди: умумий қоида тариқасида - Россия Федерациясининг Фуқаролик процессуал кодекси, қонунда, бошқа ҳуқуқий ҳужжатларда, шартномаларда назарда тутилган шартларни ҳисобга олган ҳолда, - қонунда ёки бошқа ҳуқуқий ҳужжатларда кўзда тутилган Россия Федерациясининг Арбитраж процессуал кодекси - Россия Федерациясининг Маъмурий процессуал кодекси).¹⁰

Шунингдек, ҳужжат айланишининг электрон шакли ташқи ва ички бўлиши мумкин бўлган маълум бир электрон қўллаб-қувватлашни талаб қилади. Ташқи - бу электрон маълумот алмашинувига йўналтирилган бундай электрон ёрдамни англатади.

⁸ М.Н. Зарубина, М.М. Новикова К вопросу о сущности электронного правосудия в российской федерации Документ предоставлен КонсультантПлюс 12.05.2021

⁹ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 8 марта 2015 г. N 41-ФЗ // СЗ РФ. 2015. N 10. Ст. 1411.

¹⁰ М.Н. Зарубина, М.М. Новикова К вопросу о сущности электронного правосудия в российской федерации Документ предоставлен КонсультантПлюс 12.05.2021

Интернетнинг глобал макони арбитраж судлар сайтлари “Электрон судлов” деб номланган тизим билан бирлаштирилган. Ушбу тизим орқали судлар ва жараён иштирокчилари ўртасида ўзаро муносабатлар амалга оширилади, хусусан, ишлар ва актларга кириш таъминланади.

Арбитраж судларида арбитраж судлари маълумотлар базасини яратиш ва юритиш ҳамда суд ҳужжатлари айланиш жараёнини автоматлаштириш учун мўлжалланган “Иш юритиш” автоматлаштирилган тизими муваффақиятли ишламоқда.

Ушбу тизим қуйидаги ҳаракатларни таъминлайди: судга тақдим этилган ҳужжатларни расмийлаштириш; суд ишларини тақсимлаш, суд мажлислари тақвимини шакллантириш; суд ҳужжатларини суднинг электрон маълумотлар базасида яратиш ва жойлаштириш; ҳужжатлар ёзувларини ва уларни кўриб чиқиш муддатларини юритиш; почта ёзишмаларини юбориш¹¹. Бундай тизим ички электрон қўллаб-қувватлашнинг энг яхши намунасидир.

Электрон судлов - бу процессуал ҳаракатлар, ҳужжатлар, шунингдек электрон қўллаб-қувватлаш воситаларининг электрон шакли ҳисобланади.

Шундай қилиб, юқоридаги ёндашувларни таҳлил қилиб, шундай ҳулосага келиш мумкинки, электрон судлов электрон шаклда процессуал ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқи ва ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда низоларни ҳал қилиш тизими тушунилади.

Бизнинг фикримизча, электрон одил судлов - судлар ва суд процесси иштирокчилари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг электрон шакли сифатида тушуниш замонавий воқеликлар учун энг долзарб бўлиб қолади.

Суд тизимига рақамли технологияларни жорий этиш хусусида фикр юритар эканмиз, “рақамлаштириш” атамаси тор ва кенг маънода ишлатилади. Тор маънода биз ахборотни рақамли шаклга айлантириш ҳақида гапирамиз. Бу ерда мақсад-фойдаланилаётган ахборот миқдорини сезиларли даражада ошириш, харажатларни камайтириш, ўзаро ҳамкорлик учун янги имкониятлар яратиш ва бошқалар. Рақамлаштириш кенг маънода интернет технологияларидан фойдаланиш орқали одамларнинг ўзаро муносабатларини виртуал даражага ўтишига асосланган иқтисодиёт ва жамият ривожига замонавий глобал тенденция сифатида тушунилади. Мақсадлар тахминан ўхшаш ва иқтисодиётнинг самарадорлигини ошириш ва ҳаёт сифатини яхшилаш билан боғлиқ¹².

Хуллас, “Электрон судлов” - бу ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда одил судловни амалга ошириш усули ҳамда “Электрон судлов” судлар фаолияти тўғрисидаги маълумотларга ва суд ишларини автоматлаштириш тизимларига киришни таъминлайдиган бир қатор тизимлардан иборат. Ушбу тизимни яратишдан мақсад судларнинг очиклиги ва мавжудлигини таъминлаш, суд ишларининг сифатини ошириш, харажатларни камайтириш -

¹¹ М.Н. Зарубина, М.М. Новикова К вопросу о сущности электронного правосудия в российской федерации Документ предоставлен КонсультантПлюс 12.05.2021

¹² LAW ENFORCEMENT <https://doi.org/10.17816/RJLS25907> Ожидания российского общества от правосудия: поможет ли цифровизация?

пул ва вақтни тежаш ҳамда суд процесси иштирокчилари учун максимал даражада қулайлик яратишдир.

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШАЛАР ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

RAQAMLI JAMIYATDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR
TRANSFORMASIYASI: TARIX FANI MISOLIDA NAZARIY VA
METODOLOGIK TAHLIL

Mirzaxamdamova Dildora Zafarovna

Qo'qon davlat universiteti

Tarix kafedrası o'qituvchisi

dildoramirzahamdamova24@gmail.com

Roziqov Abdurasul Azizjon o'g'li.

Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

roziqovabdurasul9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada global raqamli transformatsiya jarayonlarining ijtimoiy-gumanitar fanlar paradigmasiga ta'siri tadqiq etiladi. Muallif tarix fanining an'anaviy metodologiyasidan "Digital History" (Raqamli tarix) modeliga o'tish bosqichlarini tahlil qilgan. Maqolada fanlararo integratsiya, xususan, axborot texnologiyalari va ijtimoiy fanlar sintezi natijasida yuzaga keladigan gnoseologik imkoniyatlar yoritib berilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida O'zbekistonda raqamli gumanitar fanlar markazlarini tashkil etishning strategik ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Digital Humanities, raqamli transformatsiya, gumanitar fanlar metodologiyasi, tarixiy informatika, GIS-tahlil, kognitiv integratsiya, Big Data, kvantitativ tarix.

Kirish. Zamonaviy sivilizatsiyaning raqamli bosqichga o'tishi ilmiy bilish metodlarini tubdan o'zgartirib yubordi. Klassik gumanitar bilimlar tizimi, xususan, tarix fani bugungi kunda texnogen muhit ta'sirida yangi tadqiqot instrumentariylarini o'zlashtirmoqda. Raqamli jamiyatda ijtimoiy fanlarning transformatsiyasi shunchaki texnik vositalardan foydalanish emas, balki ijtimoiy reallikni anglashning sifat jihatidan yangi darajasiga chiqishidir. Ushbu maqolaning dolzarbligi, tarixiy tadqiqotlarda obyektivlikni oshirish va fanlararo sintezning metodologik asoslarini aniqlash zarurati bilan belgilanadi.

Raqamli jamiyatda tarix fani faqatgina arxivlar bilan cheklanib qolmay, Digital Humanities (Raqamli gumanitar fanlar) tizimining ajralmas qismiga aylandi. Buni Virjiniya raqamli tarix markazi (VCDH) kabi muassasalarning tajribasida ko'rish mumkin. Shuningdek, tarixning raqamli antropologiya va raqamli iqtisodiyot kabi yangi sohalar bilan integratsiyalashuvi fanlararo tadqiqotlarning yangi ufqlarini ochib beradi."Biroq, raqamli inqilob tarix fani oldiga nafaqat yangi imkoniyatlarni, balki jiddiy metodologik muammolarni ham qo'ymoqda. Xususan, raqamlashtirish jarayonining notekisligi manbalar bazasida ma'lum "bo'shliqlar" (gaps) yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, sof raqamli ko'rinishdagi ilmiy natijalarni (digital outputs) an'anaviy akademik tizimda

baholash mezonlari hali to'liq shakllanmagan. Bu esa oliy ta'lim tizimida tarixchi-kadrlarni tayyorlashda raqamli ko'nikmalarni (digital skills) o'qitish metodikasini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.”

Raqamli gumanitar fanlar (DH) doirasida tarixchilarning o'rni va ularning tadqiqot uslublari boshqa gumanitar sohalardan, xususan, adabiyotshunoslik yoki tilshunoslikdan o'zining manbashunoslikka bo'lgan fundamental sadoqati bilan ajralib turadi. Avstraliya Tarixchilar Assotsiatsiyasi (AHA) kabi xalqaro ilmiy platformalar tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli tarix — bu shunchaki “kompyuterdan foydalanish” emas, balki arxivlar bilan ishlashning yangi axloqiy va metodologik tizimidir. Raqamli gumanitar fanlarning (Digital Humanities) global miqyosdagi rivojlanish dinamikasini o'rganishda ularning institutsional joylashuvi muhim indikator hisoblanadi. Britaniyalik tadqiqotchi Melissa Terras tomonidan 2012-yilda ishlab chiqilgan va keyinchalik raqamli gumanitar fanlar xaritasida (Quantifying Digital Humanities) o'z aksini topgan ma'lumotlar sohadagi geografik disproporsiyani yaqqol ko'rsatib berdi. M. Terrasning tahlillariga ko'ra, raqamli gumanitar fanlar bo'yicha ixtisoslashgan tadqiqot markazlarining asosiy qismi Shimoliy Amerika (55 ta markaz) va Yevropa (42 ta markaz) qit'alariga to'g'ri keladi. Shuningdek, Avstraliya (7 ta) va Yangi Zelandiyada (1 ta) kutilmagan darajada yuqori konsentratsiya kuzatilgan bo'lsa, Osiyo, xususan, Markaziy Osiyo hududida bunday markazlar deyarli qayd etilmagan. Melissa Terras xaritasidagi “bo'shliqlar” Markaziy Osiyo, xususan, boy tarixiy va madaniy merosga ega. O'zbekiston uchun nafaqat metodologik kamchilik, balki katta ilmiy imkoniyat hamdir. Dunyo bo'ylab markazlarning notekis taqsimlanishi fonida O'zbekistonda “Raqamli tarix va madaniy meros markazlari”ni tashkil etish quyidagi strategik afzalliklarni beradi. Milliy tariximizga oid raqamli korpuslarni xorijiy platformalarga qaram bo'lmagan holda, o'z milliy serverlarimizda shakllantirish va boshqarish imkoniyati. Markaziy Osiyoda raqamli gumanitar fanlar bo'yicha “hub” (markaz) yaratish orqali hududiy tarixiy manbalarni birlashtiruvchi yetakchi ilmiy platformaga aylanish. M. Terras ta'kidlaganidek, markazlarning mavjudligi tarixchilar, IT-mutaxassislar va sotsiologlar o'rtasidagi doimiy hamkorlikni (collaboration) ta'minlaydi. Bu esa loyihalarning qisqa muddatli “grantlar”dan doimiy “institutsional tadqiqotlar”ga o'tishiga xizmat qiladi. M. Terras va boshqa tadqiqotchilar (masalan, Prescott) raqamli markazlarni yagona qolipga solish qiyinligini, chunki ular ko'pincha ma'lum bir loyihaga asoslanib yaratilishini qayd etishadi. O'zbekiston sharoitida ushbu markazlarni oliy ta'lim muassasalari huzurida, ammo fanlararo erkin laboratoriyalar ko'rinishida tashkil etish eng maqbul model hisoblanadi. Bu model raqamli tarix natijalarining akademik tan olinishi (digital scholarship recognition) muammosini hal qilishda ham muhim qadam bo'ladi.

Xalqaro tajriba, xususan, Irlandiyaning Maynooth universiteti va AQSHning Jorj Meyson universiteti amaliyoti shuni ko'rsatadiki, raqamli gumanitar fanlar bo'yicha mutaxassis tayyorlash to'rt yillik tizimli doktorantura va magistratura dasturlari orqali amalga oshirilishi lozim. Bu jarayonda tarixchilar nafaqat arxivshunos, balki ma'lumotlar vizualizatsiyasi va matn tahlili (text mining)

mutaxassisi sifatida ham shakllanadi. O'zbekiston tarixshunosligida ham sun'iy intellekt va mashinali o'rganish usullarini qo'lyozmalarni o'qish hamda tarixiy shaxslar o'rtasidagi ijtimoiy tarmoqlarni tahlil qilishga yo'naltirish fanning sifatii yangi bosqichga chiqishini ta'minlaydi."

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya jarayonlari tarix fanini shunchaki texnik vositalar bilan boyitib qolmay, uning gnoseologik va metodologik asoslarini tubdan yangilamoqda. metodologik asoslarini tubdan yangilamoqda. O'tkazilgan tahlillar asosida shuni aytish kerakki .Zamonaviy tarixchi nafaqat klassik manbashunos, balki ma'lumotlar tahlilchisi (data analyst) darajasiga ko'tarilishi shart. Digital Humanities doirasida tarixning axborot texnologiyalari bilan sintezi o'tmishni interpretatsiya qilishda subyektivizmni kamaytiradi va obyektivlik darajasini oshiradi. Shu bilan birga Raqamli arxivlar va "born-digital" manbalar bilan ishlash tarix fani oldiga yangi etik va texnik vazifalarni qo'yimoqda. Raqamli manbalarning beqarorligi va texnologik eskirish xavfi milliy merosni saqlashda barqaror raqamli infratuzilmani talab etadi. O'zbekiston sharoitida xalqaro tajriba (M. Terras, Maynooth University modeli) asosida ilmiy-ta'lim markazlarini tashkil etish, milliy tarixiy korpuslarni yaratish va kadrlar tayyorlash tizimini raqamli ko'nikmalar (GIS, Text mining, AI) bilan boyitish kechiktirib bo'lmas vazifadir. Raqamli tarix — bu an'anaviy fanning inqirozi emas, balki uning yangi sivilizatsiyaga moslashishi va global ilmiy makonda o'zligini qayta namoyon etishidir. Ushbu maqolada ilgari surilgan ilmiy-nazariy qarashlar va amaliy tavsiyalar yurtimizda ijtimoiy-gumanitar fanlarni raqamli davr talablariga muvofiq rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mo'minov H. Digital history [Text]: textbook. -Tashkent: Nurafshon business, 2022. -P.22.
2. Mo'minov Kh., Komolov M. Digital technologies and digital history // Жамият ва Инновациялар. Общество и инновации. Society and innovations. – Tashkent. Volume 4, Issue 2, 2023. -P.15
3. Ayers, Edward L. The Pasts and Futures of Digital History. – USA: University of Virginia, 1999.

JUNKERS YU-13 SAMOLYOTINING FUQARO AVIATSIYASI RIVOJIDAGI O'RNI

To'xtabayev A'zamjon Sharipxo'jayevich

Namangan davlat universiteti,
Tarix kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada Junkers Yu-13 (Junkers F.13) samolyotining yaratilish tarixi, texnik xususiyatlari va jahon fuqaro aviatsiyasi rivojidadagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, samolyotning Markaziy Osiyo, xususan O'zbekistonda fuqaro aviatsiyasining shakllanishi hamda muntazam aviaqatnovlarning yo'lga qo'yilishidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Junkers Yu-13, Junkers F.13, fuqaro aviatsiyasi, havo transporti, Hugo Junkers, Dobrolyot, Markaziy Osiyo, O'zbekiston aviatsiyasi, aviatsiya tarixi.

XX asr boshlarida fan va texnika taraqqiyoti transport sohasida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, aviatsiya sanoatining jadal rivojlanishi insoniyatning uzoq masofalarni qisqa muddatda bosib o'tish imkoniyatlarini kengaytirdi. Birinchi jahon urushidan keyingi davrda fuqaro aviatsiyasiga bo'lgan talabning ortishi yo'lovchi tashishga mo'ljallangan yangi turdagi havo kemalarini yaratishni taqozo etdi. Ana shunday tarixiy sharoitda Germaniyaning «Junkers Flugzeugwerke AG» kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan Junkers Yu-13 (Junkers F.13) samolyoti jahon aviatsiyasi tarixida muhim texnologik yutuq sifatida maydonga chiqdi.

Mazkur samolyot fuqaro aviatsiyasi ehtiyojlari uchun maxsus yaratilgan hamda to'liq metall konstruksiyaga ega bo'lgan dastlabki seriyali samolyot sifatida tarixga kirdi. Uning ekspluatatsiyaga joriy etilishi nafaqat Yevropa mamlakatlarida, balki Sovet Ittifoqi va Markaziy Osiyoda ham muntazam aviaqatnovlarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shu bois, Junkers Yu-13 samolyotining texnik xususiyatlari va tarixiy ahamiyatini o'rganish O'zbekiston fuqaro aviatsiyasi tarixini tadqiq etishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism Junkers Yu-13 samolyoti 1919-yil 25-iyunda ilk marta havoga ko'tarilgan bo'lib, uning yaratilishi nemis muhandisi va aviakonstruktori Hugo Junkers nomi bilan bog'liqdir. Samolyotning loyihalashtirilishi aviatsiya texnologiyalarida yangi bosqichni boshlab berdi. H. Junkersning qayd etishicha, metall konstruksiyalardan foydalanish samolyotlarning mustahkamligi, uzoq muddat xizmat qilishi va parvoz xavfsizligini ta'minlashga xizmat qilgan.

O'sha davrda aksariyat havo kemalari yog'och karkas va mato qoplamasidan tayyorlangan bo'lsa, Yu-13 to'liq duralyuminiydan ishlab chiqarildi. W. Wagner va H. Nowarra ta'kidlaganidek, aynan ushbu konstruktiv yechim keyinchalik fuqaro samolyotsozligining rivojlanishida muhim texnologik asos vazifasini bajargan. Samolyot sirtidagi to'lqinsimon metall qoplama uning aerodinamik xususiyatlarini

yaxshilash bilan bir qatorda, konstruktsiyaning tashqi ta'sirlarga chidamliligini ham oshirgan.

Junkers Yu-13 bir dvigatelli monoplan turiga mansub bo'lib, ikki nafar uchuvchi va to'rt nafar yo'lovchini tashishga mo'ljallangan edi. Samolyotda yo'lovchilar uchun yopiq salonning tashkil etilishi o'sha davr fuqaro aviatsiyasi uchun yangilik hisoblangan. Turli modifikatsiyalarda BMW IIIa, BMW IV hamda Junkers L5 rusumidagi dvigatellardan foydalanilgan. B. Gunstonning fikriga ko'ra, ushbu dvigatellar o'z davri uchun yuqori ishonchlilikka ega bo'lib, uzoq masofali qatnovlarni amalga oshirish imkonini bergan.

Texnik tavsiflariga ko'ra, samolyotning maksimal tezligi soatiga 170–185 kilometrni tashkil etgan, amaliy uchish masofasi esa 1200–1400 kilometrga yetgan. Uning maksimal uchish balandligi 5000 metrdan oshgan. 1919–1932-yillar oralig'ida ushbu rusumdagi 330 dan ortiq samolyot ishlab chiqarilgan bo'lib, ular Yevropa, Osiyo va Janubiy Amerika mamlakatlarida keng qo'llanilgan.

E. Angelucci tomonidan ta'kidlanishicha, Yu-13 samolyoti yo'lovchilar uchun qulay sharoit yaratilgan ilk fuqaro samolyotlaridan biri bo'lib, uning tijoriy aviatsiyada keng qo'llanilishi havo transportining ommalashuviga xizmat qilgan. R.E.G. Davies esa ushbu samolyotlarning ekspluatatsiyasi muntazam xalqaro aviaqatnovlar tarmog'ining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatganligini qayd etadi.

Junkers Yu-13 samolyotlari Sovet Ittifoqida ham keng qo'llanilgan. D.A. Sobolev ma'lumotlariga ko'ra, 1920-yillarning boshlarida Sovet hukumati Germaniyadan bir qator Yu-13 samolyotlarini xarid qilgan va ular «Dobrolyot» jamiyati tarkibida muntazam ravishda ekspluatatsiya qilingan. Bu esa sobiq ittifoq hududida fuqaro aviatsiyasi tizimining shakllanishiga xizmat qilgan.

Markaziy Osiyoda fuqaro aviatsiyasining dastlabki bosqichlari ham aynan Yu-13 samolyotlari faoliyati bilan uzviy bog'liqdir. 1924-yilda Toshkentda «Dobrolyot»ning O'rta Osiyo bo'limi tashkil etilgach, Toshkent–Buxoro, Toshkent–Samarqand va Toshkent–Olmaota yo'nalishlarida muntazam aviaqatnovlar yo'lga qo'yildi. Ushbu qatnovlar mintaqada transport kommunikatsiyalarining rivojlanishiga, pochta aloqalarining takomillashishiga hamda iqtisodiy aloqalarning kengayishiga xizmat qildi.

Shuningdek, Yu-13 samolyotlari Markaziy Osiyoning murakkab tabiiy-geografik sharoitlarida ham yuqori samaradorlik ko'rsatgan. Ularning cho'l hududlari va tog'li rayonlarda muvaffaqiyatli qo'llanilishi keyinchalik mintaqada aeroportlar va aerodromlar tarmog'ining shakllanishi uchun muhim zamin yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, Junkers Yu-13 samolyoti jahon fuqaro aviatsiyasi tarixida yangi texnologik davrni boshlab bergan noyob havo kemalaridan biri hisoblanadi. Uning to'liq metall konstruktsiyasi, ilg'or texnik yechimlari va ekspluatatsion qulayliklari keyingi avlod fuqaro samolyotlarini yaratishda muhim tajriba vazifasini o'tadi. Shu bilan birga, mazkur samolyot Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston hududida muntazam aviaqatnovlarni yo'lga qo'yish, transport infratuzilmasini rivojlantirish va fuqaro aviatsiyasi tizimini shakllantirishda muhim o'rin tutdi. Binobarin, Junkers Yu-13 samolyotining texnik va tarixiy merosini o'rganish O'zbekiston aviatsiya tarixining dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib

qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar рўйхати:

1. Junkers H. Mein Flugzeugbau. München: Bernard & Graefe Verlag, 1928.
2. Wagner W., Nowarra H. German Civil Aircraft 1919–1945. London: Putnam, 1971.
3. Соболев Д.А. История самолетов. 1919–1945. Москва: Машиностроение, 1997.
4. То‘хтабáyев А.Ш. О‘zbekistonda aviatransport tarixi (XX asr va XXI asr boshlarida): monografiya. – Namangan, 2025. – 136 b.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

O‘ZBEK TILIDA AKSIOLOGIK MAVZUDAGI EVFEMIZMLAR

Shaxzoda Ulug‘bekovna FAHRIDDINOVA

shaxzodafahriddinova11@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilida aksiologik mavzudagi evfemizmlar lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda evfemizmlarning qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog‘liqligi, ularning ma’naviy, diniy, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarni ifodalashdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, Tohir Malikning “Iblis devori” asari misolida aksiologik mazmundagi evfemik birliklar kontekstual jihatdan tahlil qilinib, ularning insoniy munosabatlarni yumshatish, axloqiy me’yorlarni saqlash va milliy mentalitetni aks ettirishdagi vazifalari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari evfemizmlarning nafaqat til hodisasi, balki jamiyatning qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birlik ekanligini ko‘rsatadi.

Tayanch so‘zlar: evfemizm, aksiologiya, qadriyat, ma’naviy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, badiiy matn.

ЭВФЕМИЗМЫ АКСIOЛОГИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ В
УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Шахзода Улугбековна ФАХРИДДИНОВА

shaxzodafahriddinova11@gmail.com

Аннотация

В данной статье эвфемизмы аксиологической тематики в узбекском языке анализируются с лингвистической и прагматической точек зрения. В исследовании освещается тесная связь эвфемизмов с системой ценностей, а также их роль в выражении духовных, религиозных, национальных и общечеловеческих ценностей. Кроме того, на примере произведения “Iblis devori” анализируются эвфемические единицы аксиологического содержания в контекстуальном аспекте, раскрываются их функции в смягчении человеческих взаимоотношений, сохранении нравственных норм и отражении национального менталитета. Результаты исследования показывают, что эвфемизмы являются не только языковым явлением, но и важной лингвокультурной единицей, отражающей систему ценностей общества.

Ключевые слова: эвфемизм, аксиология, ценность, духовные ценности, национальные ценности, религиозные ценности, общечеловеческие ценности, художественный текст.

Kirish. Evfemizm yunoncha *euphemismos* – “yaxshi so‘zlash” ma’nosini anglatib, so‘zlashuv jarayonida noo‘rin, dag‘al, qo‘pol yoki salbiy ma’noga ega bo‘lgan leksik birliklar va frazeologizmlarni yumshatilgan, muloyimroq shakllarda

ifodalash hisoblanadi. [1; 29-b.] Evfemizmlar orqali jamiyatda tabu hisoblangan mavzular, nozik masalalar yoki noxush hodisalar yumshatilgan tarzda ifodalanadi, bu esa suhbatdoshlar o'rtasidagi muloqotning oson kechishiga ko'maklashadi.

Aksiologiya atamasi yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, *axio* — “qadriyat”, *logos* esa “ta’limot” yoki “so‘z” ma’nolarini anglatadi. Demak, aksiologiya qadriyatlar haqidagi ta’limot sifatida tushuniladi. [5; 3-8-b.] I. T. Frolov aksiologiya qadriyatlarning mohiyati va tabiatini falsafiy jihatdan o'rganadigan soha sifatida izohlagan. Uning fikriga ko'ra har qanday bilim ortida insoniy qadriyatlar turadi. Bilish jarayoni aksiologik xarakterga ega: ilmda axloqiy qadriyatlar bor, ijtimoiy qadriyatlar bor va insonparvarlik prinsiplari bor. [2; 59-60-b.]

Evfemizmlar tilshunoslikning ko'plab yo'nalishlarida, jumladan, semantika, pragmatika va sotsiolingvistika doirasida chuqur tadqiq etilgan. Xorijiy tilshunoslardan K. Allan, K. Buridge, S. Ullmann, P. Brown, S. Levinson, D. Cameron kabi yetuk olimlar evfemizmlarni turli jihatdan o'rgananganlar. O'zbek tilshunosligida esa A. Hojiev, Sh. Rahmatullaev, A. Omonturdiyev kabi olimlar evfemizmlarning o'zbek tilidagi xususiyatlari, ularning shakllanishi va qo'llanilish doirasini atroflicha tahlil etganlar. Aksiologiya mavzusi ham o'zbek tilshunoslari orasida keng tadqiq qilingan bo'lib, B. Xusanov, B. Norbekova o'z ilmiy ishlarida aksiologiya yo'nalishini ijtimoiy-psixologik, milliy va estetik tarbiya nuqtai nazaridan tadqiq etadilar.

R. W. Holderning ta'kidlashicha, evfemizmlar noqulay, nozik hamda jamiyatda bevosita tilga olinishi nojoiz hisoblangan mavzularni yumshoqroq ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. U o'z tadqiqotida ingliz tilidagi ko'plab evfemistik birliklarni to'plab, ularni tematik jihatdan tasniflagan. Olimning fikriga ko'ra, evfemizmlar asosan o'lim, kasallik, inson tanasi, jinsiy munosabatlar, moliyaviy holat va ijtimoiy maqom bilan bog'liq sohalarda keng qo'llaniladi. [3; 6-8-b.]

Sh. Mardonov o'z kitobida aksiologiyani 4 ta kategoriyaga bo'lib chiqqan. Ulardan biri qadriyatlar kategoriyasiga yuzlanadigan bo'lsak, bu kategorianing o'zi 7 ta guruhga ajratilgan: moddiy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlar, siyosiy-huquqiy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar va badiiy qadriyatlar. Yozuvchining fikriga ko'ra aksiologiyada eng katta qadriyat – insonning o'zi va ta'lim hisoblanadi. Chunki ta'lim orqali qadriyatlar avloddan-avlodga o'tadi. [5; 27-32 –b.]

Quyidagi tadqiqotda yuqorida bayon etilgan ilmiy-nazariy qarashlar Tohir Malikning “Iblis devori” asari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida asarda qo'llanilgan aksiologik evfemizmlar o'rganilib, ularning ma'naviy, diniy va umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'liqligi ochib beriladi.

Tahlil davomida asardagi evfemik birliklar qadriyatlarni ifodalash, insoniy munosabatlarni yumshatish hamda muayyan ijtimoiy-madaniy me'yorlarni saqlashga xizmat qilishi kuzatiladi. Shu bois aksiologik evfemizmlarning mohiyatini to'liq anglash uchun ularni matn ichida, aniq kontekst asosida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda “Iblis devori” qissasidan olingan misollar

asosida aksiologik evfemizmlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning qadriyatlar tizimidagi o'rnini yoritiladi.

Aksiologik evfemizmlarning tahliliga keladigan bo'lsak, "Iblis devori" asaridagi *Agar Obodxonning fe'li bunchalar bo'lmasa, aka-singillik tuyg'usidan voz kechishga ehtimolki ko'nardi* [4; 38-b.] gapida yozuvchi to'y qilib uylanish degan fikrni to'g'ridan-to'g'ri ifodalamasdan, ma'noni ancha yumshatgan holda yetqazgan. Avvalambor o'zbek xalqi uchun to'y qilish va undan keyin ikki yosh birga hayot kechirishi ham diniy ham milliy qadriyat hisoblanadi. Bundan tashqari o'zbek xalqi uchun uyat, diyonat kabi tushunchalar ham qadriyatining bir qismiga aylangan bo'lib, gapda yozuvchi uylangan bo'lardim jumlasini o'rniga ancha yumshatilgan muqobil variantidan foydalangan. Bu misoldan tashqari yana bir qancha to'y mavzusiga aloqador aksiologik evfemizmlarni asarda uchratishimiz mumkin. *Bo'yi yetgan qizlar olamiga endi qadam qo'ygan, sevgi-muhabbat haqida mubham tushunchaga ega bo'lgan Oynisa amakivachchasini opasidan qizg'ana boshlagan edi* [4; 95-b.] gapida turmush qurishga tayyor, erga tegish yoshiga yetgan qiz ma'nosida kelgan *bo'yi yetgan qiz* jumlasini shuni anglatadiki, o'zbek qizlari uchun erga tegish jarayoni uyatli bo'lib, bu ham ularning milliy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Keyingi misolda *Sen-chi... oying uzataman, desalar darrov ko'nib qo'yaver* [4; 42-b.] gapidagi aksiologik evfemizm *uzataman* so'zi bo'lib, asl ma'nosi biror narsani berish degani, ammo bu yerda erga bermoq, to'y qilmoq ma'nosini ifodalaydi va bu yana bir bor to'y bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarimizning qanchalar nozik hamda uyatli mavzu hisoblanishi va doim boshqa muqobil so'zlar bilan bu mavzu haqida gapirishimizga isbot bo'la oladi.

Keyingi keltirilgan misollar diniy qadriyatlarga asoslangan evfemizmlar bo'lib, misollar "Iblis devori" qissasidan olingan. Diniy qadriyatlarda ayrim hodisalarga alohida ehtirom bilan qaraladi. Ayniqsa, o'lim, kasallik hamda taqdir bilan bog'liq bo'lgan qiyin vaziyatlarda o'zbek xalqi ko'proq sabr qilish va taqdiriga rozi bo'lish qadriyatlarga asoslanib yondashadi. *O'z xohishimizcha ketishimiz mumkin, lekn ketmaymiz* [4; 43-b.], gapida inson o'zini o'ldirishi haqida gap ketyapti, ya'ni inson hayotidagi qiyinchiliklardan qiynalgan payti o'zini o'ldirib qutulishi mumkin, ammo uning diniy qadriyatlari va e'tiqodi mustahkamligi sababli bu ishni qilmasligini aytib o'tadi. *"Ikki og'lim, ikki qanotim bor", deb umid bilan yashayotgan onaning so'nggi yo'lga ketayotganida qanotlarisiz qolishiga chidash mumkinmi?* [4; 59-b.], *Foniy dunyoning azob-u tashvishlaridan qutulib bunda yotganlarning oromini buzmaslik uchun shabada ham oralamaydi* [4; 3-b.], *Shavkat o'shanda uzoq qarilikning hisobini olib qo'ygan edi yu, biroq, umrining qisqa bo'lishi, bir yil ichida er-xotinning dunyoni tashlab ketishi mumkinligini o'ylamagandi* [4; 19-b.] gaplariga e'tibor beradigan bo'lsak, o'lim so'zini yozuvchi so'ngi yo'l, dunyoni tashlab ketish, o'lishni azoblardan qutulish ekanligini va bu dunyo shunchaki o'tkinchi ekanligini evfemik ifodalar orqali aytib o'tgan, dinimizga ko'ra bu dunyo sinovli dunyo va insoning oxirgi yo'li o'lim hisoblanadi. Keyingi misol *Taqdir, onasi... bizning mukofotimiz shu ekan...* [4; 3-b.] gapidagi aksiologik evfemizm *mukofotimiz* so'zi bo'lib, qahramon bu dunyo qiyinchiliklarini taqdirdan ekanligi va uni boricha qabul qilib sabr qilishi hamda shu qiyinchilik

ularga sinov tariqasida berilganligi uchun ishlatmoqda. Sabr bizning diniy hamda milliy qadriyatimiz hisoblanadi.

Oxirgi tahlil umuminsoniy qadriyatlar guruhiga kiruvchi aksiologik evfemizmlardir. Bunday qadriyatlar barcha jamiyatlarda mavjud bo'lib, inson qadriyatini saqlash asosida ishlatiladi. *Uningcha odamni moddiy tomondan yetishmovchilik o'g'irlikka undardi* [4; 54-b.] gapida insonni kambag'al deb atamasdan ancha yumshatib, hurmat asosida ifodalagan. Keying misolda *Aslida ona farzandlarini, ayniqsa eridan yodgor qora ko'zlarini birini ikkinchisidan afzal ko'rmaydi* [4; 60-b.] gapida yetim bolalar emas balki qora ko'zlar evfemistik ifodadan foydalanilgan. Insonni shaxsiyatiga yoki qalbiga og'ir botmasligi uchun yetim so'zi to'g'ridan-to'g'ri ishlatililmaydi va bu o'zbek xalqi uchun qadriyat hisoblanadi. *Onasining qusurlarini birovning og'zidan eshitish esa unga og'ir, juda og'ir* [4; 97-b.] gapida qahramon o'z onasiga nisbatan hurmati baland bo'lganligi sababli, qilgan yomonishlarini yushoqroq tarzda ifodalagan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi aksiologik evfemizmlar nafaqat fikrni tinglovchiga chroyli yetqazish, balki xalqning qadriyatlarini ifodalovchi birlik ham hisoblanadi. Ular orqali ma'naviy, diniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlar hurmat asosida ifodalanadi. Tohir Malikning Iblis devori asarida tahlil qilingan evfemik birliklar insoniy munosabatlarni hurmat asosida ifodalash, axloqiy me'yorlarni saqlash hamda milliy mentalitetni namoyon etishda muhim pragmatik vazifa bajaradi. Ayniqsa, to'y, o'lim, taqdir, yetimlik va insonning shaxsiy kamchiliklari bilan bog'liq holatlarda evfemizmlarning qo'llanishi xalqning estetik va axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, aksiologik evfemizmlarni badiiy matnda o'rganish ularning semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Kelgusida bu yo'nalishda o'zbek va ingliz tillaridagi aksiologik evfemizmlarni qiyosiy tadqiq etish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada kengroq yoritishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Allan K., Burrige K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 303 b.
2. Frolov I.T., Yudin B.G. Etika nauki: problemy i diskussii (Наука этикаси: муаммолар ва мунозаралар). – Moskva: Izd-vo politicheskoy literatury, 1986. – 398 b.
3. Holder R. W. How Not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms. – New York: Oxford University Press, 2002. – 501 b.
4. Malik T. Iblis Devori. – Toshkent: Sharq, 2006. – 135 b.
5. Mardonov Sh.Q. Pedagogik aksiologiya (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 184 b.

THE IMPORTANCE OF A FORMAL TYPOLOGY OF CATEGORIZATION AND ANALYZING ITS MAIN PROBLEMS

Farhodova Shahzoda Umid qizi

An English teacher at Samarkand
State Institute of Foreign Languages
farhodova.shahzoda@mail.ru

Abstract: This article aims to give a data of the connection between linguistic typology and formal grammar, a long-standing relationship that will likely continue for many more years. The reader will notice that the two orientations have various differences, but they both have control over language, which highlights the importance of communication between them. Even more important is the fact that the field of linguistics is now exploring language as a dynamic system working on various levels of representation, rather than viewing it as separate levels of analysis (lexicon, phonology, syntax), or as distinct linguistic phenomena. The growing integration of linguistics with other disciplines studying human cognition and consciousness poses a common challenge for theory construction and typology.

Key words: *typology, dynamic system, core constituents, voice alternations, word order, relative clauses, tense, aspect and mood, and gender and number, nominative-accusative languages*

The ability to identify commonalities or shared characteristics among the components of one's experience of the world (i.e., objects, events, or ideas) is known as categorization. Experience is then arranged and categorized by assigning it to a more abstract group (i.e., a category, class, or type) based on its common characteristics. Since categorization is regarded as one of the most fundamental cognitive functions, cognitive linguistics and psychology have focused especially on studying it.

The classification of objects is frequently thought of by categorization theorists as utilizing taxonomies with three hierarchical degrees of abstraction. A *plant* could be recognized, for instance, at a low level of abstraction by further identifying this specific rose as a dog rose, at a low level of abstraction by simply naming it as a flower, or at a medium degree of abstraction by stating that the flower is a rose. In a taxonomy, categories are connected to one another by class inclusion, where the most inclusive level of abstraction is found at the highest level and the least inclusive level is found at the lowest level of abstraction.

There are a number of issues that lend themselves to typological examination: marking of core constituents, voice alternations, word order, relative clauses, tense, aspect and mood, and gender and number. Other issues would be worth looking at, but there is not enough typological literature: adpositions, conditional clauses etc.

Core constituents: subjects and objects are present in most languages. The most proactive participant in an event is typically the one who becomes the subject, therefore it is not random. Nominative-accusative languages have different marking schemes for objects and for transitive and intransitive subjects. While transitive subjects are marked differently in ergative-absolutive languages, intransitive subjects are marked similarly to transitive objects. Both patterns are used in some languages, and their distribution is not random: in tense/aspect-based split systems, the ergative pattern appears in the past tense or perfective; in animacy-based split systems, on the other hand, the ergative pattern appears among the less "animate" entities.

Voice alternations: we examined antipassives, which are a means of intransitivizing clauses without changing the subject, as well as passives, which elevate objects to subject status and degrade subjects to oblique roles. These voices are frequently motivated by similar pragmatic justifications.

Word order is a challenging field. However, there are some trends: heavy constituents usually appear later in the clause; objects are frequently placed immediately after the verb; subjects typically come before objects because subjects are the constituents from whose perspective you view an event; and to some extent, cross-categorial harmony may be able to explain some word order patterns.

Various tactics for relative clauses, including gapping, relative pronouns, and retaining pronouns are examined. There are varying levels of explicitness among these, ranging from gapping being the least explicit to pronoun retention being the most explicit. The more implicit a strategy is, the more likely it will be used for certain subjects, while the more explicit a strategy is, the more likely it will be used for functions that are not easily accessible, like prepositional objects. Languages with relative clauses where only subjects can be heads often have intricate voice systems that enable oblique constituents to be promoted to subject status.

Tense, aspect, mood: it is attempted to provide a summary of absolute tense, relative tense, perfective and imperfective aspect, perfect aspect, and deontic and epistemic modality. It's challenging to find universal rules in this area, so

Various methods for assigning gender, which can be semantic, morphological, or phonological; typically, there is some degree of semantic gender assignment in the morphological and phonological approaches as well are examined. In terms of number, it is demonstrated that marking numbers, particularly for dual, may not be required, and that number marking is intertwined with the animacy hierarchy. Some aspects of universals have become clear in recent weeks. In some languages, constructions that are not allowed in one may be rare in another; for example, passives for stative verbs may be prohibited in some languages but exist in others. Large language samples are crucial for typological research, which can also aid in studying individual languages by identifying common patterns to assist in problem-solving. The scope of typology is broader than what I have shown. I have confined the course to synchronous syntax and somewhat to morphology, but you can also explore phonology and pragmatics from a typological standpoint. Furthermore, typology holds significant value in studies that span across different

time periods. For instance, when you redesign a language's audio setup, the patterns you create can have a significant impact.

Overall, it is striking and somewhat disconcerting how much particular orientations in modern linguistics differ with respect to what constitutes “proper” data and what does not. Depending on orientation, it may be acceptable or unacceptable to use only naturalistic data, only discourse data, or only minimal pairs and grammaticality judgments. An interesting consequence of different approaches to data lies in the way the relevant data are elicited. Much has been written about typologists’ extreme reliance on descriptive grammars, some of which may be too brief or inexplicit.

The list of used literature:

1. Anderson, Stephen R. A formalist's reading of some functionalist work in syntax. Amsterdam: John Benjamins. 1999. P. 111-135.
2. Buranov J. Osnovnie etapi razvitiya lingvisticheskoy tipologii. TashGU.– №653. – Tashkent, 1981a. – P. 3-9.
3. Comrie, Bernard. Language universals and linguistic typology. Sprachtypologie und Universalienforschung 46: 1993. P. 3-14.
4. Polinsky, Maria, and Robert Kluender. Linguistic typology and theory construction: Common challenges ahead. To appear in Language. 2006. P. 45-57.
5. Abdirakhimovna M. Z. et al. The Importance of Using Games in Teaching English to Primary Classes. – 2023.
6. Saimova N., Farhodova S. MODERN APPROACHES FOR DEVELOPING LANGUAGE SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING //Asian journal of scientific research and innovations. – 2026. – T. 1. – №. 2. – С. 414-418.
7. Xasanova M., Farhodova S. PRACTICAL STRATEGIES FOR DEVELOPING LANGUAGE SKILLS //Asian journal of scientific research and innovations. – 2026. – T. 1. – №. 2. – С. 355-358.

TRANSLATION OF LITERARY WORKS: RELATIONS BETWEEN TRANSLATION AND TRANSLATOR

Abduraimova Mehriniso Murodjon qizi

*Teacher at UzSWLU, II faculty
department of English language teaching methodology
murodjonovna21ma@gmail.com*

Abstract: This article explores the nature of translation and the translator's role in literary contexts. Translation is not merely the replacement of words from one language into another; it is a complex process that bridges cultures, values, and worldviews. The paper outlines different definitions of translation given by scholars such as Bell, Newmark, Nord, and Bassnett, emphasizing its dual function as both communication and art. It distinguishes between informative and literary translation, highlighting the unique challenges of the latter. Literary translation requires creativity, cultural sensitivity, and mastery of stylistic devices. The article also discusses three main translation methods—literal, logical, and artistic—and illustrates their application with examples. Ultimately, literary translation is presented as an art form that demands both linguistic skill and creative talent from the translator.

Key words: translation, literary translation, translator's role, culture, equivalence, translation methods, creativity

Translation and the process of translating are concepts with diverse definitions and perspectives. Specialists from different fields evaluate translation according to their worldview and its relevance to their work. For those without academic knowledge, translation may seem like a simple act of changing words from one language into another. Linguists, however, interpret translation scientifically, while some scholars view it as a form of creative art. Bell (1991) defines translation as “turning a text written in one language into an equivalent text in another language, preserving meaning and linguistic features.” Newmark (1991) describes it as “filling gaps between languages,” Nord (1997) as “comparing cultures,” and Bassnett (2002) as “a bridge between source and target cultures.” These varied definitions show that translation is far from a simple process.

Bassnett and Oittinen describe translation as “rereading and rewriting” (Makinen, 2010). Bassnett also emphasizes that “the translator is first a reader, interpreting the text” (G'ofurov, 2012). Nida and Bell highlight that translation aims to create the closest equivalent in meaning and style in the target language.

Translation is not simply a linguistic tool that allows speakers of different languages to understand one another. Rather, it is a process of interaction between cultures, people, worldviews, and values. Translation is not just the replacement of words from one language into another; it is a communicative act that occurs within

a social context. Whether oral (simultaneous) or literary, translation depends greatly on the translator's role, knowledge, and professional competence.

It is important to note that different types of translation serve different purposes. One type aims to deliver meaning briefly and clearly, while the other seeks to preserve the natural literary features of the text and provide the reader with aesthetic enjoyment. Thus, translation can be divided into two categories according to its communicative purpose and stylistic features: informative translation and literary translation.

The goal of informative translation is to present factual, non-literary texts in a clear and understandable way for the reader. Examples include official documents, scientific and technical literature, and political texts. Literary translation, on the other hand, is distinguished by its complexity, challenges, and the high demands placed on the translator. Its primary aim is to convey the literary qualities of the original work, offering readers aesthetic pleasure while maintaining the integrity of the author's style and cultural context.

Literary translation involves two stages: writer–translator and translator–reader. First, the translator must understand the author's intentions, themes, and characters. This requires reading the text multiple times and analyzing its pragmatic goals. Only then can the translator deliver a faithful and literary version. The second stage concerns the audience. For example, children's literature requires simpler language and shorter sentences. J.K. Rowling's *Harry Potter* series illustrates how language complexity grows with the readers' age, making translation more challenging in later volumes.

In translating literary works, three main methods are generally used:

1. Literal translation
2. Logical translation
3. Literary translation

Literal translation may appear perfect and structurally identical to the source text, giving the impression that no meaning has been lost. However, this method often focuses on dictionary meanings of words rather than their contextual usage. Words may carry new or idiomatic meanings within a text, and literal translation can distort the intended message. This is especially true in English, where many words are polysemous. For example, the sentence “*girls were playing house*” might be translated literally as “*qizlar uyda o‘ynayotgan edilar.*” Yet the correct meaning is “*qizlar xola-xola o‘ynayotgan edilar,*” since “house” here refers to a children's role-play game. Dictionaries do not always provide all possible meanings, so translators must consult multiple sources and carefully compare meanings in context to avoid narrow or incorrect interpretations.

Logical translation, by contrast, focuses on the overall idea of the source text. It does not rely strictly on syntactic structures as literal translation does. Instead, it allows for lexical, semantic, and syntactic changes to ensure clarity and preserve meaning. Logical translation aims to convey not only the ideas but also the emotions expressed in the original text.

Literary translation requires more than linguistic skill; it demands creativity. Source and target texts often belong to different cultural traditions, and the translator must bridge these differences responsibly. Literary works may contain culturally specific words, idioms, and customs. For example, the Uzbek word *beshtik* is usually translated as “cradle.” However, this translation does not fully capture its cultural significance. In Central Asia, the *beshtik* is not merely a baby’s bed but a symbol of heritage, rituals, and lullabies passed down through generations. In such cases, the translator should provide additional explanation to make the meaning clear to readers from other cultures.

Every literary translation reflects the translator’s skill and individuality. The translator’s task is to use all available techniques to produce a faithful yet literary version of the text. Even the best translations involve changes, omissions, or additions, but the degree of these variations indicates the quality of the work. Literary translation is an art that requires creativity, linguistic mastery, and cultural awareness. Translators act as bridges between writers and readers, connecting world literatures and cultures.

References

1. Bassnett, S. (2002). *Translation studies* (Original work published 1980). London: Routledge.
2. Bell, R. T. (1991). *Translation and translating: Theory and practice*. London: Longman.
3. Bush, P. (2006). The writer of translations. In S. Bassnett & P. Bush (Eds.), *The translator as writer* (pp. 23–32). London: Continuum.
4. Newmark, P. (1991). *About translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
5. Nord, C. (1997). *Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained*. Manchester: St. Jerome.
6. Makinen, K. (2010). *Harry Potter and the challenges of translation* (Master’s thesis). University of Jyväskylä.
7. G’ofurov, I., & others. (2012). *Tarjima nazariyasi*. Toshkent: Tafakkur-Bo’stoni.

TRANSLATION OF IDIOMS AND PROVERBS ADAPTED TO THE MAGICAL WORLD IN HARRY POTTER

Abduraimova Mehriniso Murodjon qizi

*Teacher at UzSWLU, II faculty
department of English language teaching methodology
murodjonovna21ma@gmail.com*

Abstract: This paper examines the translation of idioms and proverbs adapted to the wizarding world in J.K. Rowling's *Harry Potter*. Such expressions, rooted in cultural traditions, are reshaped to fit the magical context, creating challenges for translators. The study analyzes strategies of equivalence, adaptation, and creative reformulation, highlighting how meaning and stylistic effect are preserved across languages. Findings suggest that successful translation requires sensitivity to both linguistic nuance and the fantasy setting. By exploring selected examples, the research demonstrates how idioms and proverbs enrich the narrative and influence cross-cultural reception of the text.

Key words: translation; idioms; proverbs; adaptation; cultural equivalence; fantasy literature

Regardless of the genre in which a literary work is written, each text contains concepts specific to the author and the culture of the language. To express events and characters in a colorful and distinctive way, writers often rely on proverbs and everyday expressions. Proverbs are short, concise, and meaningful sayings based on the life experience and wisdom of a people. They reflect social, political, moral, aesthetic, and philosophical views, encapsulating elements of the culture and lifestyle from which they originate.

J.K. Rowling made extensive use of idioms from English dialects and folk traditions when shaping the language of her characters in the *Harry Potter* series. In particular, she modified common proverbs and expressions to build the culture of the magical world. For example, instead of the ordinary phrase “send me a message,” wizards say “send me an owl.” Such expressions are derived from real-life idioms and proverbs but transformed into the magical context of the story. This creative adaptation enhances the appeal of the text for readers of all ages, allowing them to enjoy familiar sayings presented in entirely new and imaginative forms.

As mentioned earlier, many expressions in the novel are based on idioms used by “Muggles” (ordinary people in English). Examples include: *Cat among Pixies*, *Erumpent in the room*, *I could eat a Hippogriff*, and *Look like one saw a Dementor*.

The phrase *Cat among Pixies* comes from the English idiom *cat among pigeons*, which means “to cause trouble or disturb the peace.” In the magical world, “Pixies” are small blue creatures, so the idea of a cat among them suggests disruption. In Uzbek, this can be translated as *tashvishning o‘chog‘i* (“the source of trouble”), because a literal translation like *mushuk kaptarlar orasida* would not

convey the intended meaning. In Uzbek, *tashvishning o'chog'i* refers to someone who constantly creates problems and disturbs others.

By contrast, expressions such as *don't count our owls before they are delivered* or *look like one saw a Dementor* are easier to translate. Uzbek has similar idioms: *jo 'jani kuzda sanaymiz* (“we count chicks in autumn”) and *arvoh ko 'rgandek oqarmoq* (“to turn pale as if seeing a ghost”). Therefore, they can be translated as *boyqushlaringni manzilga yetgandan keyin sana* (“count your owls after they arrive”) and *dementor ko 'rgandek oqarib ketgan* (“turned pale as if seeing a Dementor”). In the story, Dementors are frightening, ghost-like creatures wrapped in black cloaks. Using them in idioms ensures that the meaning is clear and consistent with the magical world, while still resembling familiar expressions from everyday language.

One interesting feature of the expressions in the novel is that the author adapts well-known idioms, used across many cultures, to fit the magical world. For example: *Time is Galleons* (the wizard currency) comes from *Time is money*; *working like house-elves* is adapted from *working like a slave*; and *to have a hairy heart* reflects the idea of *to have a heart of stone*.

The phrase *working like slaves* is changed to *working like house-elves* to match the magical context. Both expressions describe exhausting, unpaid labor. In the story, house-elves are considered the property of wizard families and must obey their masters without question. Because their fate is similar to that of slaves, replacing “slave” with “house-elf” is appropriate. Hermione, who grew up in the non-magical (Muggle) world where slavery has long been abolished, is shocked by this comparison. For instance, when Ron compares their schoolwork to the labor of house-elves, Hermione reacts angrily:

“We've been working like house-elves here!” (Quldek ishlayapmiz—Uy elflaridek ishlayapmiz) Hermione raised her eyebrows. “It's just an expression,” Ron said quickly.

Throughout the novel, not only everyday idioms but also proverbs are adapted to the wizarding world. Examples include *where there is a will, there is a way* and *it is no good crying over spilt milk*. These familiar sayings are reshaped to fit the magical setting, making the language of the story both recognizable and imaginative for readers.

In preparing for the Triwizard Tournament, Harry reads a book titled “*Where there is a wand, there is a way*” and falls asleep over it. This phrase is adapted from the well-known proverb *Where there is a will, there is a way*. In the original, “will” means desire or determination. Rowling replaces it with “wand,” the wizard's essential tool. The proverb first appeared in Michael Scott's 1836 work *The Bee's Journey*. Its meaning is that with enough determination, anyone can achieve their goal, no matter how difficult.

By substituting “wand” for “will,” the author emphasizes how strongly wizards depend on their wands. Without them, they are powerless. With the right wand and spell, they can accomplish almost anything. Thus, both desire and the wand are shown as crucial factors in solving problems. In Uzbek, the equivalent

proverb is *Xohish bo'lsa, imkon topiladi* (“If there is desire, there is opportunity”). In the magical context, it can be translated as *Tayoqcha bo'lsa, imkon topiladi* (“If there is a wand, there is opportunity”), which makes sense for readers.

When proverbs or idioms appear in the original text, they may be expressed differently in translation—sometimes replaced with other expressions or explained in detail. What matters most is not the exact wording but that the meaning is conveyed correctly. This is one of the challenges that makes the translator’s work complex. In translating such expressions, translators often rely on equivalents, alternative phrases, or calques (direct borrowings).

Representing expressions from one culture in terms familiar to another requires not only theoretical and practical knowledge but also awareness of both cultures, their customs, worldviews, and ways of life. The translator and the translation act as a bridge between cultures. As Edward Sapir noted, people in different societies perceive the world in unique ways. The translator, therefore, frees the text from the chains of one language and gives it new life in another. In this process, the translator becomes not only an interpreter but also a co-author alongside the original writer.

References:

1. Rowling J.K. Harry Potter and the Order of Phoenix. – London: Bloomsbury Publishing Plc, 2013.
2. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. – London: Bloomsbury Publishing Plc, 2013.
3. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. – London: Bloomsbury Publishing Plc, 2013
4. Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire. – London: Bloomsbury Publishing Plc, 2013.
5. Oxford Advanced Learner’s Dictionary, Fifth edition, Oxford University Press, 1996.1428 p
6. Oxford Word power Dictionary for learners of English, Third edition, Oxford University Press, 2002.794 p.
7. <http://www.hp-lexicon.org>
8. <https://books.google.co.uz/>

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

IQTISODIY MATNLAR KORPUSINI YARATISHDA MOLIYA-IQTISOD
TERMINLARINING O'RNI

Abdurahmanova Sayyora Bozorboy qizi

TDIU ijtimoiy va aniq fanlar kafedrasi o'qituvchisi PhD

sayyoraabdurahman@gmail.com

Ikramov Akobir Axadxon o'g'li

TDIU Menejment yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiy matnlar korpusini shakllantirishda moliya-iqtisod terminlarining ahamiyati, ularni korpus tarkibiga kiritish tamoyillari hamda terminologik birliklarning lingvistik va statistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy korpus lingvistikasi iqtisodiyot sohasidagi matnlarni tizimli ravishda yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, moliya-iqtisod terminlari korpusning semantik aniqligi va amaliy qiymatini oshiruvchi asosiy elementlardan biri hisoblanadi.

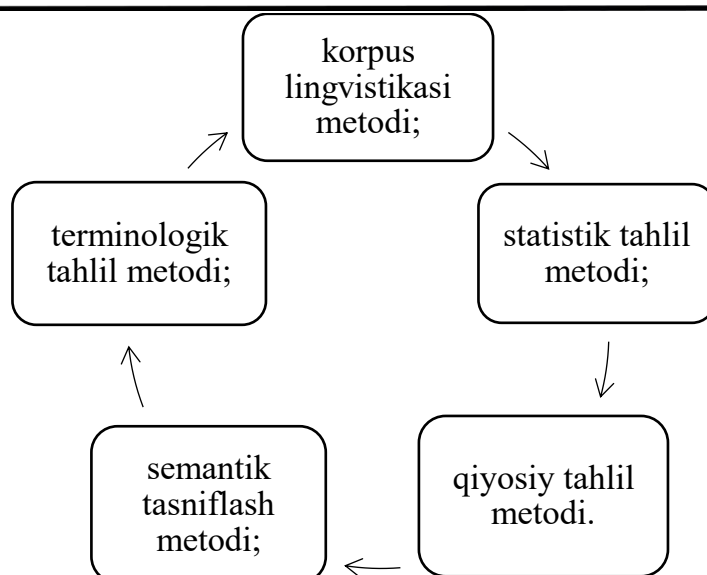
Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, iqtisodiy korpus, moliya terminlari, iqtisodiy terminologiya, tabiiy tilni qayta ishlash, semantik annotatsiya, terminologik baza, iqtisodiy diskurs.

Kirish

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida turli fan sohalarida elektron matn bazalarini yaratish va ulardan foydalanish ehtiyoji ortib bormoqda. Korpus lingvistikasi til birliklarini katta hajmdagi matnlar asosida o'rganish imkoniyatini yaratadigan zamonaviy yo'nalishlardan biridir. Bugungi kunda milliy korpuslar, ilmiy korpuslar, huquqiy korpuslar va iqtisodiy korpuslar yaratish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy matnlar korpusi iqtisodiyot, moliya, bank ishi, soliq tizimi, investitsiya va biznes faoliyatiga oid matnlar majmuasini o'z ichiga oladi. Bunday korpusning sifatli shakllanishi ko'p jihatdan unda qo'llanilgan terminologik birliklarning to'g'ri tanlanishi va tavsiflanishiga bog'liq. Ayniqsa, moliya-iqtisod terminlari iqtisodiy diskursning asosiy semantik yadrosini tashkil etadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tahlil materiali sifatida iqtisodiyot, moliya, bank ishi va investitsiyalar sohasiga oid ilmiy maqolalar, darsliklar, normativ-huquqiy hujjatlar, iqtisodiy yangiliklar va rasmiy hisobotlar tanlab olindi. Iqtisodiy matnlar korpusi muayyan soha tilining real qo‘llanish holatini aks ettiruvchi elektron ma’lumotlar bazasidir. Mazkur korpus quyidagi xususiyatlarga ega:

Terminologik zichlikning yuqoriligi, rasmiy va ilmiy uslub birliklarining ustunligi, xalqaro terminlarning keng qo‘llanishi, statistik va raqamli ma’lumotlarning ko‘pligi, soha bo‘yicha ixtisoslashgan leksik birliklarning mavjudligi.

Iqtisodiy korpuslarda uchraydigan terminlar mazmunan aniq va standartlashgan bo‘lib, iqtisodiy tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan: inflyatsiya, investitsiya, aktiv, passiv, likvidlik, dividend, kapital, kredit, depozit, fiskal siyosat, monetar siyosat kabi birliklar iqtisodiy matnlarning asosiy komponentlari hisoblanadi. Moliya-iqtisod terminlari korpusning semantik tuzilishini shakllantiruvchi asosiy birliklardir. Ularning korpusdagi o‘rni quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

Iqtisodiy korpus yaratish jarayonida dastlab terminologik baza ishlab chiqiladi. Ushbu baza iqtisodiyot va moliya sohalariga oid terminlarning standart ro‘yxatini o‘z ichiga oladi. Terminologik baza korpusning izchilligi va aniqligini ta’minlaydi.

Terminlar korpusda maxsus teglar orqali belgilanishi mumkin. Masalan:

BANK TERM	TAX TERM	INVEST TERM	ACCOUNT TERM
-----------	----------	-------------	--------------

Bunday annotatsiya keyinchalik avtomatik qidiruv va tahlil jarayonlarini soddalashtiradi. Korpus asosida terminlarning qo‘llanish chastotasi aniqlanadi. Chastota tahlili iqtisodiy diskursda eng faol terminlarni aniqlash imkonini beradi.

Masalan:

Termin	Uchrashish chastotasi
Investitsiya	3450
Kapital	2980
Kredit	2875
Soliq	2560

Mazkur ko‘rsatkichlar iqtisodiy matnlarda qaysi tushunchalar markaziy o‘rin tutishini aniqlashga yordam beradi.

Korpus yaratish jarayonida bir xil tushunchani ifodalovchi variantlar tartibga solinadi. Masalan:

investor – sarmoyador;

kreditlash – kredit berish;

investitsiya – sarmoya kiritish.

Bu esa iqtisodiy terminologiyaning yagona standartini shakllantirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda iqtisodiy korpuslar sun‘iy intellekt va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarida muhim resurs hisoblanadi. Moliya-iqtisod terminlari:

-avtomatik tarjima tizimlari;

-iqtisodiy chatbotlar;

-ma‘lumotlarni avtomatik tahlil qilish tizimlari;

-iqtisodiy prognozlash platformalari;

-intellektual qidiruv tizimlari uchun zarur lingvistik baza vazifasini bajaradi.

Ayniqsa, o‘zbek tilidagi iqtisodiy korpuslarni yaratish iqtisodiyotga oid sun‘iy intellekt tizimlarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. O‘zbek tilida iqtisodiy korpuslarni yaratish hali dastlabki bosqichda bo‘lib, quyidagi vazifalarni amalga oshirish zarur: iqtisodiy terminlarning elektron lug‘atini yaratish, bank va moliya hujjatlari korpusini shakllantirish, iqtisodiy matnlarning semantik annotatsiyasini ishlab chiqish, iqtisodiy terminlarning ko‘p tilli bazasini yaratish, iqtisodiy korpuslarni sun‘iy intellekt platformalariga integratsiya qilish. Bu vazifalar iqtisodiy tilning raqamli resurslarini boyitishga hamda ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Iqtisodiy matnlar korpusini yaratishda moliya-iqtisod terminlari markaziy o‘rin egallaydi. Ular korpusning semantik yaxlitligini ta‘minlaydi, terminologik bazani shakllantiradi va avtomatik tahlil jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Moliya-iqtisod terminlarini tizimli ravishda yig‘ish, tasniflash va annotatsiyalash iqtisodiy korpuslarning ilmiy hamda amaliy ahamiyatini sezilarli darajada oshiradi. Kelajakda o‘zbek tilidagi iqtisodiy korpuslarni rivojlantirish iqtisodiyot sohasida sun‘iy intellekt texnologiyalarini yaratish va takomillashtirish uchun muhim zamin bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zakirov U., Qodirova M. Korpus lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akadernashr, 2023. – 256 b.

2. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 312 b.

3. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 294 p.

4. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 179 p.

5. Bowker L., Pearson J. Working with Specialized Language. – London: Routledge, 2020. – 242 p.

6. Худойберганов А. О‘zbek iqtisodiy terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi // О‘zbek tili va adabiyoti. – 2024. – №3. – В. 78–86.

LOYIHA BOSHQARUVIDA MODDIY RAG'BATLANTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Pulatov Shaxron Axmedovich -
Samarqand davlat arxitektura-qurilish
universiteti, "Biznesni boshqarish" kafedrası
tadqiqotchisi

Annotasiya. Loyiha boshqaruv konsepsiyasining keng rivojlanishi tashkilotlarda motivlashtirishning nazariy va amaliy masalalarini qayta ko'rib chiqish zaruratini vujudga keltiradi. Ma'lumki qurilish tashkilotlarida motivlashtirishning asosiy manbasi bo'lib moddiy rag'batlantirish jamg'armasi xizmat qiladi. Shu munosabat bilan moddiy rag'batlantirish jamg'armasini shakllantirish va uni taqsimlash jiddiy masala hisoblanadi. Maqolada loyiha jamoasining vakolatlarini kengaytirish va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moddiy rag'batlantirish, loyiha boshqaruvi, loyiha jamoasi.

Аннотация. Широкое распространение концепции управления проектами обуславливает необходимость пересмотра теоретических и практических вопросов мотивации в организациях. Известно, что основным источником мотивации в строительных организациях является фонд материального поощрения. В этой связи формирование фонда материального поощрения и его распределение представляют собой серьезную проблему. В статье обосновываются предложения по расширению полномочий проектной команды и совершенствованию системы поощрения.

Ключевые слова: финансовые стимулы, управление проектом, проектная команда.

Abstract. The widespread adoption of project management concepts necessitates a reconsideration of theoretical and practical aspects of motivation in organizations. It is well known that the primary source of motivation in construction organizations is the incentive fund. Therefore, the formation and distribution of the incentive fund pose a serious challenge. This article substantiates proposals for expanding the authority of the project team and improving the incentive system.

Key words: financial incentives, project management, project team.

Mamlakatimizda qurilish sohasini isloh qilish jarayonla jadal sur'atlar bilan olib borilmoqda. Ayniqsa, qurilishda boshqaruvning tartib-taomillarini takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy qilish, boshqaruv funksiyalarini zamonaviylashtirishga e'tibor berilmoqda [1,2]. Hususan, investision-qurilish jarayonlarida loyiha boshqaruvga e'tibor qaratiladi.

Loyiha boshqaruvining konseptual jihatlari va uning qurilishda qo'llanishiga ko'plab olimlarning tadqiqotlari bag'ishlangan [3,4,5,6]. Shu bilan birga, konsepsiya qator elementlardan tarkib topgan. Loyiha boshqaruvining qurilish tashkilotlarida

joriy qilinishi va ommalashtirilishi yuqorida ko'rsatib o'tilgan boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari bilan bir qatorda boshqaruv funksiyalarining mazmunan o'zgarishi hamda kengaytirilishi lozim deb hisoblaymiz. Rejalashtirish, tashkil qilish va nazorat funksiyalari har qanday konsepsiyada o'z mohiyati va ahamiyatini yo'qotmaydi. Xuddi shunday loyiha boshqaruviga asoslangan qurilish tashkilotlarida ushbu funksiyalar to'la hajmda bajarilishi va ushbu talabga mos tashkiliy tamoyillarga rioya qilinishi talab etiladi. Shu bilan birga tashkilotlarning hamda uning tarkibidagi bo'linmalar va mas'ul xodimlarning motivlashtirish manbalari, tamoyillari va vositalarining o'zgarishini tan olish lozim. Ushbu holatning sabablariga quyidagilarni kiritish mumkin:

a) Mansabdor shaxslarning loyihalarni boshqarish tizimidagi o'rni va ishtirok etish darajasi. Ta'kidlaganimizdek, an'anaviy va loyiha boshqaruvida rahbarlarning vazifalari bir muncha farq qiladi, ya'ni qarorlarni qabul qilish xodimlarning faoliyatiga ta'sir qilishi hamda nazorat doirasi qayta taqsimlanadi bu esa moddiy va ma'naviy rag'batlantirishning ijtimoiy-psixologik mazmuniga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

b) Loyiha jamoalarida mehnatning hajmi, murakkabligi va intensivligini o'zgarishi. Loyiha jamoasi degan atamaning o'zi kundalik faoliyat davomida jamoa a'zolari o'rtasida vazifalarning o'zgarib borishini ko'zda tutadi. Masalan, loyiha menejeri (ish boshqaruvchi) jamoadagi boshqa a'zolarga (iqtisodchi, sifat nazoratchisi, ishni tashkil qiluvchi va h.k.) o'rtasida o'z vakolatlarini uzatishi yoki vaziyatdan kelib chiqqan holda ularning vazifalarini bajarib borishi odatiy hol bo'ladi. Bunday gorizontol yo'naltirilgan tuzilmaga xos bo'lgan holat xodimlar tomonidan mehnatni baholash mezonlariga alohida e'tibor qaratadi.

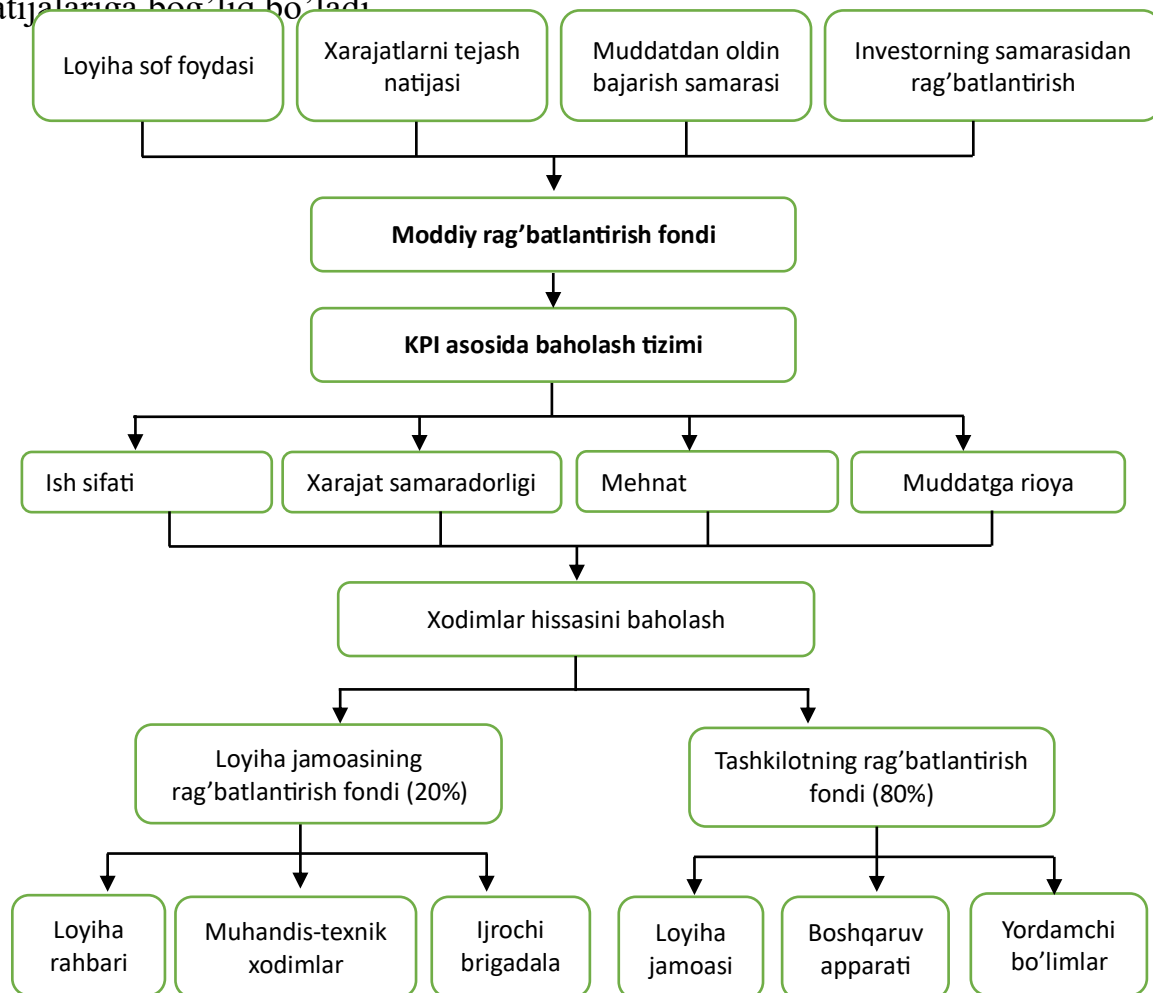
v) Loyiha jamoasi hamda qurilish tashkilotining funksional rahbarlari o'rtasida vakolatlarining qayta taqsimlanishi boshqaruv mehnatini motivlashtirish mexanizmlariga o'zgartirishlar kiritadi. Masalan, qurilish tashkilotidagi mashina va mexanizmlarning holatiga javobgar bosh mexanik bir necha loyiha jamoasi bilan munosabatda bo'lgan holda tashkiliy-ma'muriy hamda iqtisodiy rag'batlantirish muammosiga duch kelishi mumkin. Birinchidan ushbu xodim tashkilotda tutgan o'rning noto'g'ri baholanishidan norozilik bildirishi mumkin. Ikkinchidan loyiha menejerlarining ehtiyojlarini qondirishda ma'lum nizoli vaziyatlarga duch kelishi mumkin.

g) Iyerarxik tashkiliy munosabatlarning gorizontol yo'naltirilgan munosabatlarga o'tishi. Qurilish tashkilotlarining boshqaruv tizimida qarorlar qabul qilish, axborot oqimlarini boshqarish hamda tashkiliy-ma'muriy ta'sirlarini o'tkazish mexanizmlariga ta'sir ko'rsatadi.

Qurilish tashkilotlarida loyiha boshqaruvining joriy qilinishi motivlashtirish funksiyasining transformasiya qilishini taqazo qiladi. Motivlashtirish funksiyasining eng muhim jihati ushbu faoliyatida vakolatga ega bo'lgan subyektlarni aniqlashtirishdir. Ushbu belgi bo'yicha loyiha boshqaruvida yakka tartibdagi motivlashtirish huquqi tashkilot rahbaridan loyiha jamoasi yoki loyiha oqimi rahbariga o'tadi. Shu bilan birga tashkilotning xo'jalik faoliyati natijalari bo'yicha motivlashtirish tashkilot rahbari vakolat doirasida qoladi.

Jamoaviy motivlashtirish rag'batlantirish tamoyillarini va tartibini ko'pchilik ovoz bilan yoki konsensus asosida qabul qilingan me'yorlar hujjatlarda namoyon bo'ladi. Motivlashtirishning ikkinchi tasnifiy belgisi uning kimga qaratilganligiga asoslanadi. Bunda ijobiy tomonga yo'naltirilgan barcha harakatlar tashkilot miqyosida, loyihalar oqimi miqyosida, loyiha jamoasi miqyosida hamda mas'ul xodimlarga qaratilgan bo'lishi mumkin. E'tiborli jihati shundaki ushbu belgi bo'yicha yaratilgan me'yoriy-huquqiy ichki hujjatlar alohida loyihalarni boshqarish natijalariga bog'liq bo'ladi.

1-rasm. Loyiha boshqaruvi tashkilotlarida moddiy motivlashtirish manbalari¹³

Qurilish tashkilotlarida asosiy iqtisodiy samara qurilish obyektlarida vujudga keladi, ya'ni resurslarni tejash, xarajatlarni boshqarish, sifatni boshqarish hamda qurilish muddatini qisqartirish natijasida ma'lum mablag'lar shakllanadi va ular umumiy holda rag'batlantirish fondini tashkil qiladi. Taklif qilinayotgan tartib bo'yicha olinadigan samaraning 20 foizi mablag' shakllangan joyida, ya'ni obyekt qurilishi uchun mas'ul bo'lgan loyiha jamoasi ixtiyorida qoldiriladi, chunki aynan jamoa barcha resurslarni tejashga manfaatdor bo'lishi lozim. Buning ikkinchi jihati shundaki, jamoa a'zolari tejamkor va samarali mehnatning mevasini ko'rish lozim.

Rag'batlantirish fondining ikkinchi manbasi bo'lib loyiha oqimlarida paydo bo'ladigan tejamkorlikning sinergik samarasidir. Nazariy izlanishlar va amaliy

¹³ Muallif tomonidan tuzilgan

tajribalar shuni ko'rsatdiki, bir necha obyektlardan iborat loyiha oqimlarida qo'shimcha tejamkorlik nuqtalari paydo bo'ladi, ya'ni oqim tarkibidagi loyiha jamoalarining birgalikdagi faoliyati boshqa xarajatlarning 10-15 foizigacha tejashga imkon beradi. Istiqbolda hududiy qurilish majmuasida loyiha boshqaruvining joriy etilishi uchun ushbu motivlashtirish mexanizmlarining ahamiyati oshib boradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 26 apreldagi "O'zbekiston Respublikasida loyiha boshqaruvi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5120-son Farmoni, Lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 16 apreldagi "Qurilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5392-son Farmoni, Lex.uz
3. Grey, K.F. Upravleniye proyektami: Prakticheskoye rukovodstvo / F-Grey Klifford, Erik U. Larson // Per s angl. - M.: Izdatelstvo «Delo i Ser- vis», 2003. - 528 s.
4. Djalilova S.F. Sovershenstvovaniye form i metodov upravleniya investionnymi proyektami v stroitelstve. Avtoreferat. dis. ... kand. ekon. nauk. – Makhachkala, 2014. – 27 s.
5. Isaqova Z.M. Loyiha boshqaruvi tizimlarini joriy etish: tavsifi va innovasion iqtisodiyotda amalga oshirish shartlari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2019 yil. – 110-115 b.;
6. Fomenko N.M., Safonov F.D. Proyektnoye upravleniye i upravleniye proyektami: opyt, otlichiya, tendensii i perspektivy razvitiya // Liderstvo i menedjment № 3. 2024. – S. 1216-1231.

DAVLAT KORXONALARINI KORPORATIV BOSHQARISHDA FOYDANI MAKSIMAL DARAJADA OSHIRISH MODELIDAN BARQAROR QIYMAT YARATISH MODELIGA O'TISH

Jumadullaeva Durdona Shuhrat qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Ushbu tezisda davlat korxonalari (DK) uchun an'anaviy foydani maksimal darajada oshiradigan korporativ boshqaruv modelining cheklovlari ko'rib chiqiladi. Bunday korxonalarining o'ziga xos xususiyati davlatning egasi va regulyator sifatidagi ikki tomonlama roli, ijtimoiy majburiyatlarning mavjudligi, bozor intizomining pasayishi va oshkoralik talablarining ortishi bilan belgilanadi, deb ta'kidlanadi. Agentlik nazariyasi, manfaatdor tomonlar yondashuvi va xalqaro korporativ boshqaruv tamoyillari tahlili asosida barqaror qiymat yaratish modeliga o'tish taklif etiladi. Ushbu modelda ESG ko'rsatkichlari tashqi hisobot elementi sifatida emas, balki strategik boshqaruv, KPI tizimi, boshqaruv rag'batlari va kuzatuv kengashi faoliyatini baholashning bir qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Muallifning yondashuvi moliyaviy ko'rsatkichlar, jamoat manfaatlari va DKlarning uzoq muddatli barqarorligini muvofiqlashtirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, DKlar, ESG, barqaror qiymat yaratish, agentlik mojarosi, davlat mulki, strategik KPilar, kuzatuv kengashi.

Kirish

Davlat korxonalarida (DK) korporativ boshqaruvni xususiy aksiyadorlik jamiyatlariga qo'llaniladigan mezonlar bilan baholab bo'lmaydi. Xususiy kompaniya kapital daromadliligi, biznes qiymatining o'sishi va aksiyadorlarning qoniqishiga ko'proq e'tibor qaratadi. Davlat korxonasi boshqa doirada ishlaydi: u moliyaviy daromadlarni ta'minlashi, sanoat barqarorligini saqlashi, davlat dasturlarida ishtirok etishi va ijtimoiy funksiyasini saqlab qolishi kerak.

Bu ikkilanish an'anaviy korporativ boshqaruv modelini metodologik jihatdan to'liqsiz qiladi. Agar kompaniyaning faoliyati faqat foyda, kapital daromadliligi yoki dividend to'lovlari bilan o'lchanadigan bo'lsa, shaffoflik, jamoatchilik oldida javobgarlik, nazorat sifati, ijtimoiy ta'sir va uzoq muddatli xavflar baholanmaydi. DK uchun bu elementlar ikkinchi darajali emas. Ular biznes barqarorligini va davlat, investorlar, kreditorlar va jamiyatning ishonchini belgilaydi.

Ushbu maqolaning maqsadi davlat korxonalarining korporativ boshqaruvida foydani maksimal darajada oshirish modelidan barqaror qiymat yaratish modeliga o'tish uchun nazariy asos yaratishdir. Ushbu maqsad quyidagi vazifalarni hal qiladi: an'anaviy modelning cheklovlarini aniqlash, davlat korxonalarida agentlik munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlarini namoyish etish, ESG ko'rsatkichlarining strategik boshqaruv vositasi sifatidagi rolini asoslash va barqaror qiymat yaratishga o'tish uchun kontseptual asosni taklif qilish.

Tadqiqotning nazariy asosi M. Jensen va W. Mecklingning agentlik nazariyasiga, R. Freemanning manfaatdor tomonlar yondashuviga, A. Shleifer va R. Vishning korporativ boshqaruv va investorlarni himoya qilish bo'yicha tadqiqotlariga va OECDning korporativ boshqaruv tamoyillariga asoslangan.

Maqolaning metodologik asosi qiyosiy tahlil, institutsional tahlil, tizimli yondashuv va kontseptual modellashtirishni o'z ichiga oladi. Qiyosiy tahlil an'anaviy foydani maksimallashtirish modeli va taklif qilingan barqaror qiymat yaratish modelini taqqoslash uchun ishlatiladi. Institutsional tahlil davlatning ham egasi, ham regulyator sifatidagi ikki tomonlama rolini ochib berish uchun qo'llaniladi. Tizimli yondashuv bizga korporativ boshqaruvni o'zaro bog'liq elementlar to'plami sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Bularga mulkchilik, kuzatuv kengashi, boshqaruv, axborotni oshkor qilish, ESG ko'rsatkichlari va hisobdorlik mexanizmlari kiradi.

Tadqiqot korporativ boshqaruv bo'yicha akademik maqolalar, OECD hujjatlari, ESG hisobotlariga xalqaro yondashuvlar va davlat korxonalarida milliy korporativ boshqaruv amaliyotlariga asoslangan.

Maqolada muallifning o'z tahliliy tizimi qo'llaniladi. Birinchidan, an'anaviy modelning cheklovlari aniqlanadi, keyin davlat korxonalarining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi va nihoyat, barqaror qiymat yaratish modeliga o'tishning asoslari keltirilgan.

An'anaviy korporativ boshqaruv modeli kompaniyaning asosiy maqsadi foydani maksimal darajada oshirish va aksiyadorlar qiymatini oshirish ekanligini taxmin qiladi. Asosiy samaradorlik ko'rsatkichlariga sof foyda, ROE, ROA, dividendlar, bozor kapitallashuvi va aksiya narxining o'sishi kiradi. Ushbu baholash tizimi xususiy biznes uchun tushunarli, chunki egasi kapital qo'yadi va moliyaviy daromadni kutadi.

Davlat korxonalarini uchun bu model to'liq emasligi isbotlangan. Uning cheklovlari bir necha jihatdan namoyon bo'ladi.

Birinchi cheklov maqsadlarning ko'pligi bilan bog'liq. Davlat korxonasi davlat dasturlarini amalga oshirishda ishtirok etishi, bandlikni saqlab qolishi, xizmatlarning mavjudligini ta'minlashi, ustuvor sohalarni moliyalashtirishi yoki ijtimoiy majburiyatlarni bajarishi mumkin. Bu maqsadlar har doim ham to'g'ridan-to'g'ri tijorat samarasini beravermaydi, lekin ular iqtisodiyot va jamiyat uchun muhimdir.

Ikkinchi cheklov javobgarlikning xiralashishi bilan bog'liq. Xususiy kompaniyada javobgarlik aksiyadorlar, direktorlar kengashi va rahbariyat o'rtasida taqsimlanadi. Davlat korxonasida tuzilma murakkabroq: davlat agentligi, kuzatuv kengashi, ijro etuvchi organ, sanoat regulyatori va jamoatchilik kutganlari. Natijada, moliyaviy ko'rsatkich har doim ham boshqaruv muammosining aniq joylashuvini ko'rsatmaydi. Uchinchi cheklov - bu bozor intizomining zaifligi. Davlat korxonalarini ko'pincha qo'llab-quvvatlash, kafolatlar yoki ma'muriy resurslardan foydalanish imkoniyatiga ega. Bu bozor bosimini kamaytiradi va shaffoflikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va boshqaruv sifatini yaxshilashga bo'lgan rag'batlarni susaytiradi.

Klassik agentlik nazariyasi mulkdor va menejer o'rtasidagi mojaroni o'rganadi. Davlat korxonalarida bu mojaro yanada murakkab shaklga ega bo'ladi.

Birinchi darajadagi mojaro davlat mulkdor va boshqaruv o'rtasida yuzaga keladi. Davlat, aktsiyador sifatida, davlat aktivlarini saqlash va ulardan samarali foydalanishdan manfaatdor. Menejment o'z manfaatlariga, qarorlarni rasmiy ravishda amalga oshirishga yoki qisqa muddatli natijalarga e'tibor qaratishi mumkin.

Ikkinchi darajadagi ziddiyat davlat regulyator sifatida va jamiyat yakuniy foyda oluvchi sifatida o'rtasida yuzaga keladi. Davlat korxonadan foyda va dividendlar kutishi mumkin. Biroq, u bir vaqtning o'zida undan bandlikni qo'llab-quvvatlash, imtiyozli kreditlash, infratuzilmani rivojlantirish yoki muayyan sohalarni barqarorlashtirish kabi ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun foydalanishi mumkin.

Bu ikkilik korporativ boshqaruv tizimini murakkablashtiradi. Xususi kompaniyada korporativ boshqaruv asosan aktsiyadorlar manfaatlarini himoya qilish va boshqaruv harakatlarini nazorat qilishga qaratilgan.

Davlat korxonasida manfaatlar doirasi kengroq. Bu yerda davlat, boshqaruv, investorlar va jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhimdir.

ESG strategik boshqaruv elementi sifatida

ESG yondashuvi ekologik, ijtimoiy va boshqaruv parametrlarini rasmiy hisobot doirasidan strategik boshqaruv sohasiga o'tkazish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, davlat korxonalarini uchun muhimdir, chunki ularning ko'pgina funktsiyalari jamoatchilik manfaatlari bilan uzviy bog'liq.

ESG komponenti energiya samaradorligi, yashil moliyalashtirish, ekologik xavflar va tabiiy resurslarga ta'sirni aks ettiradi. Ijtimoiy komponent xizmatlarning mavjudligi, mijozlarni himoya qilish, xodimlarni rivojlantirish, ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni qo'llab-quvvatlash va mintaqaviy rivojlanishga hissa qo'shishni o'z ichiga oladi.

Boshqaruv komponenti shaffoflik, kuzatuv kengashi tarkibi, ichki audit, korrupsiyaga qarshi siyosat, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish va axborotni oshkor qilishni qamrab oladi.

Davlat korxonalarini uchun ESGning boshqaruv komponenti ayniqsa muhimdir. U bunday korxonalar duch keladigan asosiy muammolarni hal qiladi: kuzatuv kengashlarining cheklangan mustaqilligi, shaffoflikning yetarli emasligi, bozor intizomining zaifligi va ma'muriy ta'sir.

Eng muhimi, ESG hisobotining o'zi emas, balki strategik KPI tizimiga ESG ko'rsatkichlarini kiritishdir. Hisobot natijalarni qayd etadi, lekin har doim ham boshqaruv xatti-harakatlarini o'zgartiravermaydi. KPIlar boshqaruv qarorlariga, mas'uliyatni taqsimlashga va motivatsiyaga ta'sir qiladi.

ESGni strategik KPIlarga integratsiya qilish ekologik, ijtimoiy va boshqaruv ko'rsatkichlari boshqaruv va boshqaruv organlarining ish faoliyatini baholashning bir qismiga aylanishini anglatadi.

Barqaror qiymat yaratish modeliga o'tish nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Nazariy nuqtai nazardan, taklif qilingan yondashuv klassik agentlik modelini kengaytiradi. Davlat korxonalarini uchun faqat mulkdor va boshqaruv o'rtasidagi

ziddiyatni tahlil qilish yetarli emas. Davlatning turli rollari: mulkdor, tartibga soluvchi va jamoat manfaatlarining vakili o'rtasidagi ziddiyatni ko'rib chiqish kerak.

Manfaatdor tomonlar yondashuvi agentlik nazariyasini to'ldiradi. Bu kompaniyani faqat aksiyadorlar manfaatlariga bog'lab bo'lmasligini ko'rsatadi. Ushbu tezis, ayniqsa, davlat korxonalarini uchun muhimdir, chunki ularning faoliyati xodimlar, mijozlar, kreditorlar, davlat idoralari, mahalliy jamoalar va jamiyatga ta'sir qiladi.

OECD tamoyillari tahlilning institutsional jihatini mustahkamlaydi. Ular shaffoflik, professional davlat mulki, boshqaruv organlarining hisobdorligi va mulkdor va tartibga soluvchi rollarini ajratish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu qoidalar ma'muriy nazoratdan davlat aktivlarini strategik boshqarishga o'tish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy nuqtai nazardan, ESG ko'rsatkichlari ijtimoiy, ekologik va boshqaruv maqsadlarini o'lchab bo'ladigan qiladi. Agar ular deklarativ bo'lib qolsa, ularning boshqaruvga ta'siri cheklangan. Agar ular KPIlarga kiritilsa, ular qaror qabul qilish mexanizmining bir qismiga aylanadi.

Davlat banklari uchun bu model bevosita ta'sirga ega. Banklar nafaqat foyda oladi, balki ustuvor tarmoqlarni moliyalashtirishda, aholini qo'llab-quvvatlashda va davlat dasturlarini amalga oshirishda ham ishtirok etadi. Shuning uchun ularning faoliyati nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlar orqali, balki shaffoflik, korporativ nazorat sifati, axborotni oshkor qilish darajasi, ESG integratsiyasi va investorlarning ishonchi orqali ham baholanishi kerak.

Shu bilan birga, ESG ko'rsatkichlarini KPIlarga kiritish hisobot berishning rasmiy kengaytmasiga aylanmasligi kerak. Bu boshqaruv mantig'ini o'zgartirishni talab qiladi. Kuzatuv kengashi nafaqat moliyaviy natijalarni, balki strategiyaning barqarorligini ham baholashi kerak. Rahbariyat nafaqat foyda uchun, balki axborotni oshkor qilish sifati, ichki nazorat, risklarni boshqarish va ijtimoiy ta'sir uchun ham javobgar bo'lishi kerak.

O'zbekiston sharoitida taklif qilingan yondashuv davlat korxonalarining, ayniqsa bank sektoridagi korporativ boshqaruvini takomillashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Bu milliy korporativ boshqaruv islohotlarini xalqaro OECD tamoyillari va ESG kun tartibi bilan bog'lash imkonini beradi, xorijiy modellarni mexanik ravishda nusxa ko'chirmasdan, balki ularni davlat mulkining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtiradi.

Taklif etilayotgan yondashuv bir qancha ilmiy va amaliy oqibatlarga olib keladi.

Ilmiy nuqtai nazardan, u davlat korxonalarida korporativ boshqaruvning klassik tushunchasini kengaytiradi. Agentlik mojarosi nafaqat egasi va menejer o'rtasidagi munosabatlar muammosi sifatida, balki davlatning turli institutsional rollaridagi mojarosi sifatida ham qaraladi. Bu past samaradorlik, zaif shaffoflik va davlat korxonalarini faoliyatini baholashdagi qiyinchiliklarning sabablarini aniqroq tushuntirish imkonini beradi.

Metodologik nuqtai nazardan, barqaror qiymat yaratish modeli uchta tadqiqot yo'nalishini birlashtiradi: agentlik nazariyasi, manfaatdor tomonlar

yondashuvi va ESG konsepsiyasi. Ularning integratsiyasi muammolarni tavsiflashdan boshqaruv modelini yaratishga o'tish imkonini beradi.

Amaliy nuqtai nazardan, taklif etilayotgan model moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan ko'rsatkichlar izchil bo'lgan KPI tizimini ishlab chiqish imkonini beradi. Davlat korxonalari uchun bu rasmiy muvofiqlikdan o'lchanadigan natijalarga asoslangan boshqaruvga o'tishni anglatadi. Davlat banklari uchun modelni qo'llash strategik rejalashtirish sifatini yaxshilashi, shaffoflikni oshirishi, kuzatuv kengashlarini kuchaytirishi, agentlik xarajatlarini kamaytirishi va investitsiya jozibadorligini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, ESG ko'rsatkichlari yillik hisobotning bezak qismi emas, balki qiymat va barqarorlikni boshqarish vositasiga aylanadi.

Xulosa

An'anaviy foydani maksimal darajada oshirish modeli moliyaviy ko'rsatkichlarni baholash uchun qimmatli bo'lib qolmoqda, ammo u davlat korxonalarida korporativ boshqaruvning murakkabligini to'liq aks ettirmaydi. Davlat mulki manfaatlarining noyob tizimini yaratadi, bu yerda foyda ijtimoiy maqsadlar, tartibga solish funksiyalari va jamoatchilik mas'uliyati bilan birlashtiriladi.

Barqaror qiymat yaratish modeliga o'tish an'anaviy yondashuvning asosiy kamchiligini - moliyaviy ko'rsatkichlarga bir tomonlama e'tiborni bartaraf etadi. Taklif etilayotgan modelda ESG ko'rsatkichlari strategik KPilar, boshqaruvni rag'batlantirish tizimi va kuzatuv kengashining faoliyatini baholashning bir qismiga aylanadi. Bu davlat, menejment, investorlar va jamiyat manfaatlarini uyg'unlashtirish uchun asos yaratadi.

Davlat banklari uchun ushbu model amaliy ahamiyatga ega, chunki u moliyaviy

Adabiyotlar ro'yxati

1. Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // Journal of Financial Economics. 1976. Vol. 3. No. 4. P. 305–360. DOI: 10.1016/0304-405X(76)90026-X.
2. Shleifer A., Vishny R.W. A Survey of Corporate Governance // The Journal of Finance. 1997. Vol. 52. No. 2. P. 737–783. DOI: 10.1111/j.1540-6261.1997.tb04820.x.
3. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Boston: Pitman, 1984. 276 p.
4. OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance 2023. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/ed750b30-en.
5. OECD. OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises 2024. Paris: OECD Publishing, 2024.
6. Tricker B. Corporate Governance: Principles, Policies, and Practices. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2015. 550 p.
7. Cadbury A. Report of the Committee on the Financial Aspects of Corporate Governance. London: Gee and Co. Ltd., 1992. 90 p.

8. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R. Investor Protection and Corporate Governance // Journal of Financial Economics. 2000. Vol. 58. No. 1–2. P. 3–27. DOI: 10.1016/S0304-405X(00)00065-9.

9. Hart O. Corporate Governance: Some Theory and Implications // The Economic Journal. 1995. Vol. 105. No. 430. P. 678–689. DOI: 10.2307/2235027.

10. Global Reporting Initiative. GRI Standards. Amsterdam: GRI, latest edition.

11. O'zbekiston Respublikasining Korporativ boshqaruv kodeksi. Aksiyadorlik jamiyatlari samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasining 2015-yil 31-dekabrda 9-sonli yig'ilishi bayonnomasi bilan tasdiqlangan.

12. O'zbekiston Respublikasining "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi 2014-yil 6-maydagi O'RQ-370-sonli Qonuni.

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi 166-sonli "2021–2025-yillarda davlat ishtirokidagi korxonalarni boshqarish va isloh qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi UP-60-sonli "2022–2026-yillarda yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-oktabrdagi PF-6096-sonli "Davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishni jadallashtirish va davlat aktivlarini xususiylashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

**САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА АМАЛГА ОШИРИЛАДИГАН
ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРИНИ МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ РИВОЖЛАНГАН
МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ**

Sariyev Kaхraman Raхmatullaevich

О‘zbekiston Respublikasi

Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va
boshqaruvi akademiyasi mustaqil-tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA: Maqolada sanoat korxonalarida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini oshirishning rivojlangan mamlakatlar tajribasi o‘rganilgan. AQSH, Germaniya mamlakatlarining sanoatning investitsion loyihalarini samarali tashkil etish yoki mavjudlarining barqaror rivojlanishini ta‘minlash mexanizamlari keng yoritilgan va o‘ziga xos xususiyatlarini tahlili amalga oshirilgan. Rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslanib, sanoat korxonalarining investitsion faoliyatini samarali faoliyat yuritishi uchun taklif va xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *xalqaro standart, investitsiya, loyihalar, moliyaviy-iqtisodiy samaradorlik, energiya tejamkor texnologiyalar, moliyalashtirish, institutsional shakl, vosita, sanoat, eksportbop mahsulotlar, klaster, xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar.*

**ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН В ПОВЫШЕНИИ ФИНАНСОВОЙ И
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ
ПРОЕКТОВ, РЕАЛИЗУЕМЫХ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Сариев Кахраман Рахматуллаевич

Соискатель Академии государственной
политики и управления
при Президенте Республики Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается опыт развитых стран в повышении финансово-экономической эффективности инвестиционных проектов, реализуемых на промышленных предприятиях. Подробно рассматриваются механизмы США и Германии по эффективной организации промышленных инвестиционных проектов или обеспечению стабильного развития существующих, анализируются их специфические особенности. На основе опыта развитых стран предлагаются рекомендации и выводы по эффективной реализации инвестиционной деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: *международный стандарт, инвестиции, проекты, финансово-экономическая эффективность, энергосберегающие технологии, финансирование, институциональная форма, инструмент, промышленность, экспортная продукция, кластер, поставщики услуг.*

EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES IN INCREASING THE FINANCIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECTS IMPLEMENTED AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

Sariev Kakhraman Rahmatullaevich

Independent Researcher at the
Academy of Public Policy and Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan

ABSTRACT

This article examines the experience of developed countries in improving the financial and economic efficiency of investment projects implemented at industrial enterprises. It examines in detail the mechanisms of the United States and Germany for effectively organizing industrial investment projects or ensuring the stable development of existing ones, and analyzes their specific features. Based on the experience of developed countries, recommendations and conclusions are offered for the effective implementation of investment activities at industrial enterprises.

Keywords: *international standard, investments, projects, financial and economic efficiency, energy-saving technologies, financing, institutional form, instrument, industry, export products, cluster, service providers.*

Bugungi jahon iqtisodiyotining globallashuvi sharoitida innovatsiyalarni keng joriy etish va investitsiya loyihalarini bosqichma-bosqich baholashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish, investitsiya loyihalari hisob-kitoblarining xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda .

Fikrimizcha, har qanday investitsiya loyihalarining samaradorligi tashqi tomondan mamlakat iqtisodiyotining "rang-barangli"gi, undagi yaratilgan shart-sharoitlar va daromad olish imkoniyatlari, darajasiga hamda barqarorligiga bog'liq bo'lsa, ichki tomondan esa loyihaning mukammalligi, uni optimal tashkil etilishi, aniq hisob-kitoblar asosida har tomonlama, xususan moliyaviy-iqtisodiy jihatdan baholanganligi kabilarga bog'liqdir.

Xorijiy ekspertlarning fikricha investitsiya loyihalarining samaradorligi tarkibiy o'zgarishlar va iqtisodiy institutlarni yaratish orqali ta'minlanadi .

Mazkur islohotlarni jadallashtirish va ularning yuqori samarasini ta'minlashning asosiy yo'llaridan biri bu – sanoat korxonalarida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarini moliyaviy-iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish asnosida ulardan samarali foydalanishni tashkil etishdir.

AQSH davlat tomonidan faol qo‘llab-quvvatlanadigan intensiv investitsiya jarayonlariga ega mamlakatlardan biridir. Amerika davlatining investitsiya faoliyatini rivojlantirishdagi rolini baholashda bir qator prinsipial muhim jihatlarga e‘tibor qaratish lozim. Jumladan, innovatsion investitsiya faoliyati samaradorligiga ko‘p jihatdan davlat-xususiy sheriklik salohiyatini ro‘yobga chiqaradigan turli institutsional shakl va vositalar orqali ta‘minlangan turli subyektlarning sa‘y-harakatlarini birlashtirish orqali erishiladi. Ular orasida shtatlar va federal idoralar, universitetlar va sanoat yangi texnologiyalardan foydalanishdagi to‘siqlarni bartaraf etish va an‘anaviy ravishda kamroq davlat tomonidan moliyalashtiriladigan hududlarning texnologik raqobatbardoshligini rag‘batlantirish dasturini amalga oshirilishi diqqatga sazovordir .

Bunda davlat hokimiyat faoliyatining strategik yo‘nalishi ma‘muriy-hududiy tuzilmalarning ijtimoiy-iqtisodiy makonini klasterlash jarayonlarini rag‘batlantirishdan iborat. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, eng jadal rivojlanish innovatsion klasterlar shakllangan hududlarda - korxonalar (sanoat korxonalari, ilmiy markazlar, ilmiy muassasalar), ixtisoslashtirilgan yetkazib beruvchilar, asosiy ishlab chiqaruvchilar va iste‘molchilar tarmoqlarining hududiy konsentratsiyasiga asoslangan davlat organlari majmualarida, ya‘ni texnologik zanjir orqali sodir bo‘ladi .

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, AQSH sanoat siyosatining o‘ziga xos modeli – xususiy kapitalni rivojlantirish va byurokratiyaning keskin kamaytirilganligidir. Ya‘ni, mamlakatda sanoatni rivojlantirish maqsadlari makroiqtisodiy siyosatning elementlari bo‘lib, bunda asosiy e‘tibor sanoat raqobatbardoshligini oshirish, ichki va tashqi tovar bozorlarida o‘rnini mustahkamlash, uni rivojlanishining mutanosibligini oshirish uchun qulay muhitni shakllantirishga qaratilgan.

Shu boisdan, AQSH zaminida sinovdan o‘tgan ko‘plab konseptual yondashuvlar va iqtisodiy vositalar keyinchalik u yoki bu shaklda butun dunyo bo‘ylab keng tarqaldi. Jumladan:

- istiqbolli yuqori texnologiyali loyihalarga sarmoya kiritishda venchur kapital mexanizmidan foydalanish;
- universitetlar va xususiy sanoat kompaniyalari o‘rtasidagi ilmiy-texnikaviy hamkorlikni davlat tomonidan rag‘batlantirish;
- aholidan yangi texnologiyalar transferi sektorini sanoatga yo‘naltirish;
- ilmiy tadqiqotlar uchun soliq imtiyozlaridan foydalanish va hokazo .

AQSH tajribasining yana bir e‘tiborli jihati shundaki, mamlakat sanoat korxonalari, jumladan sanoatning investitsion loyihalarini samarali tashkil etish yoki mavjudlarining barqaror rivojlanishini ta‘minlash uchun katta miqdorda subsidiyalash amaliyoti mavjud.

Halqaro valyuta fondining ma‘lumotlariga ko‘ra , AQSH yarim o‘tkazgichlar ishlab chiqarish sanoati mahsulotlari bo‘yicha Yaponiya va Xitoyga qaramlikni kamaytirishga qaratilgan sa‘y-harakatlarining bir qismi sifatida 57 ta kompaniyalarga ichki investitsiyalarni rag‘batlantirish uchun 500 million AQSH dollaridan ortiq subsidiyalar ajratgan.

AQSH tajribasining yana bir muhim jihati shundaki, yirik investitsiya loyihalari ishlab chiqarish sanoatiga, xususan kimyo sanoati va transport hamda elektrotexnika uskunalari ishlab chiqarishga qaratiladi. Ya'ni, mazkur sanoat mahsulotlari eksportbop mahsulotlar ekanligi e'tiborga olingan.

Germaniya davlatining sanoat tarmog'idagi investitsiya loyihalarining moliyaviy-iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichini oshirilishi mamlakat sanoat tarmoqlari (korxonalarida) energiya tejamkor texnologiyalardan keng foydalanishga alohida e'tibor qaratilganidir. Ya'ni, energiyani ko'p talab qiladigan sanoat tarmoqlari uchun energiya resurslari bilan barqaror ta'minlash hamda mazkur tarmoqlarga energiya tejamkor texnologiyalarni jadal joriy etish bo'yicha amaliy choralar ishlab chiqilgan.

Natijada, mamlakatda o'rtacha 1000 yevro qiymatida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilishi uchun 2003 yilda 2,8 GJ (1 GJ = 277,778 kVt/s), 2010 yilda 2,6 GJ, 2019 yilda 2,3 GJ va 2021 yilda 2,6 GJ elektr energiyasi sarflanilgan bo'lsa, 2022 yilda esa shuncha mahsulot ishlab chiqarilishi uchun 2,4 GJ elektr energiyasi sarflanishiga erishilgan¹⁴.

Bu o'z-o'zidan ma'lumki, sanoat korxonalarida amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalarining ishlab chiqarish xarajatlarini kamayishi va mahsulot tannarxining pasayishi hamda narx vositasi asosida mahsulot raqobatbardoshligi ta'minlanadi. Bu esa o'z navbatida korxonalar rentabelligining yuqori bo'lishiga olib keladi.

Bundan tashqari, Germaniya tajribasining yana bir muhim jihati shundaki, sanoat korxonalarining investitsion faoliyatini samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan infratuzilma, xususan xizmat ko'rsatuvchi provayderlar o'rtasida o'zaro hamkorlikning samarali integratsiyasi yo'lga qo'yilgan¹⁵.

Mamlakatda sanoatning to'g'ridan-to'g'ri qo'shilgan qiymatidan tashqari, sanoat va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar o'rtasidagi o'zaro xaridlar ham hisobga olinadi. Ushbu tarmoq mazkur mamlakatdagi umumiy iqtisodiy mahsulotlarning 8-9 foizini tashkil qiladi. Bu Yevropaning boshqa yirik iqtisodiyotlariga qaraganda ancha yuqori ko'rsatkich hisoblanadi¹⁶.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Germaniya iqtisodiyotining yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, xususiy sektor tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning asosiy qismi, ya'ni, 85 foizi sanoat tarmoqlari tomonidan amalga oshiriladi. Mamlakatda ilmiy-tadqiqot ishlariga yiliga o'rtacha 106 mlrd. yevro sarfladi, bu mamlakat YAIMning 3 foizidan ortiqdir¹⁷.

Germaniyaning aynan shu amaliyot bilan dunyoda yetakchilik qiladi. Bu borada faqat birgina Yaponiyada ustunlikka ega. Boshqa iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda esa mazkur ko'rsatkich Germaniya ko'rsatkichidan past. Jumladan,

¹⁴ <https://www.statista.com/statistics/1386372/industrial-energy-consumption-and-production-value-germany/>

¹⁵ Grömling M. Makroökonomische Daten zur Messung von Outsourcing, in: AStA – Wirtschafts- und Sozialstatistisches Archiv 2/2010, S. 185–199.

¹⁶ Grömling M. Herausforderungen der Industrie am Standort Deutschland // Bundeszentrale für politische Bildung. CC BY-NC-ND 3.0, 2024.

¹⁷ <https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/ru/globalnyy-torgovyy-partner/promyshlennost-v-germanii>

Fransiyada bu ko'rsatkich yarmiga yaqin, Buyuk Britaniyada esa deyarli 40 foizni tashkil qiladi.

Bu bir tomondan, mamlakatlar iqtisodiyoti tarkibiy tuzilishining farqli jihatlari bilan ifodalansa, boshqa tomondan, bu tarmoqlarda ilmiy-amaliy tadqiqot infratuzilmalaridagi aniq farqlar va avval boshidan rivojlanishning o'ziga xos strategik jihatlari joriy etishdagi muvofaqiyatli xarakatlar bilan izohlash mumkin.

Germaniyaning iqtisodiy rivojlanish strategiyasida eksport alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlarning qariyb 80 foizi eksport qilinadi. Ahamiyatli jihati mazkur tovarlarning aksariyati sanoat mahsulotlari bo'lganligidir. Bu borada Germaniyaga faqat Yaponiya va Italiya raqobatchi bo'lishi mumkin.

Shu boisdan ham jahon bozorlarida Germaniya sanoati mahsulotlari alohida o'ringa ega bo'lib, bu mamlakat eksportining 50 foizini tashkil qiladi. Mamlakatda eksport faoliyati yaxshi yo'lga qo'yilganligi uning investitsion jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Grömling M. Makroökonomische Daten zur Messung von Outsourcing, in: AStA – Wirtschafts- und Sozialstatistisches Archiv 2/2010, S. 185–199.

2. Grömling M. Herausforderungen der Industrie am Standort Deutschland // Bundeszentrale für politische Bildung. CC BY-NC-ND 3.0, 2024.

3.<https://www.statista.com/statistics/1386372/industrial-energy-consumption-and-production-value-germany/>

4.<https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/ru/globalnyy-torgovyy-partner/promyshlennost-v-germanii>

UY XO‘JALIKLARI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISH VA OSHIRISHDA ASALARICHILIK FAOLIYATINI STATISTIK BAHOLASH USULLARI

Xudayarova Zuxra Yuldashevna

Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

zuxra_xudayarova@tues.uz

Annotatsiya: Maqolada uy xo‘jaliklari daromadlarini shakllantirish va oshirishda asalarichilik faoliyatining o‘rni statistik va ekonometrik usullar asosida baholangan. Asalarichilikning daromad hajmi, barqarorligi va investitsiya samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida uy xo‘jaliklari farovonligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: uy xo‘jaligi, daromad, asalarichilik, asal ishlab chiqarish, statistik tahlil, ekonometrik baholash, regressiya modeli, korrelyatsion tahlil, panel ma’lumotlar, investitsiya samaradorligi.

Zamonaviy uy xo‘jaliklari iqtisodiy faoliyati bir necha maqsadga xizmat qiladi: daromad manbalarini shakllantirish, oilaviy ehtiyojlarni qondirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash. Uy xo‘jaliklari daromadlari ko‘plab manbalardan hosil bo‘ladi: ish haqi, mulkdan daromadlar, ijtimoiy nafaqalar va tadbirkorlik faoliyati. Shu nuqtai nazardan, asalarichilik kichik va o‘rta uy xo‘jaliklari uchun barqaror daromad manbai sifatida katta ahamiyatga ega.

Asalarichilik – bu nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, balki iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladigan faoliyatdir. Asalarichilik mahsulotlari – asal, propolis, arichona mahsulotlari va boshqa qo‘shimcha mahsulotlar uy xo‘jaliklariga qo‘shimcha daromad keltiradi. Shu sababli, uy xo‘jaliklari daromadlarini oshirishda asalarichilik faoliyatini statistik baholash va samaradorligini tahlil qilish zarurati tug‘iladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – uy xo‘jaliklari daromadlarini oshirishda asalarichilik faoliyatining samaradorligini statistik va ekonometrik usullar orqali baholash. Tadqiqotning vazifalari:

- Uy xo‘jaliklari daromadlarini shakllantirish manbalarini tahlil qilish;
- Asalarichilik faoliyatining daromadga ta’sirini aniqlash;
- Statistik va ekonometrik usullarni qo‘llash orqali daromadni baholash;
- Empirik tadqiqotlar va hududiy misollar asosida tavsiyalar ishlab chiqish.

Uy xo‘jaliklari daromadlari quyidagi asosiy manbalardan shakllanadi:

1. Mehnat daromadlari – ish haqi, qo‘shimcha ishlar va frilanserlik faoliyati.
2. Tadbirkorlik daromadlari – kichik biznes, oilaviy korxonalar va asalarichilik faoliyati.
3. Mulkdan daromadlar – ijara, aktsiyalar, obligatsiyalar va boshqa moliyaviy vositalardan olinadigan daromad.

4. Ijtimoiy nafaqalar – pensiya, stipendiya va boshqa davlat tomonidan taqdim etiladigan mablag‘lar.

Tadbirkorlik asosidagi daromadlar, xususan asalarichilik, uy xo‘jaliklari moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Asalarichilik faoliyatining samaradorligi bir nechta omillarga bog‘liq: ari boqish maydoni, tajriba, hududiy iqlim, bozordagi talab va moliyaviy resurslar.

Asalarichilik uy xo‘jaliklari daromadlarini oshirishning samarali vositasi sifatida quyidagi foydalarni beradi:

1. Barqaror qo‘shimcha daromad manbai – asal va arixona mahsulotlari savdosi orqali.
2. Mahalliy bozorlarni rivojlantirish – hududiy mahsulotlarni sotish orqali iqtisodiy faollik oshadi.
3. Moliyaviy mustaqillik – uy xo‘jaliklari qo‘shimcha mablag‘ yaratib, boshqa sarmoyalarni amalga oshirishi mumkin.
4. Oziq-ovqat xavfsizligi – asal iste‘moli sog‘liqni saqlash va oziq-ovqat barqarorligini ta‘minlaydi.

Asalarichilik faoliyatini statistik baholash orqali yuqoridagi iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini aniq o‘lchash mumkin.

Uy xo‘jaliklari daromadlarini oshirishda asalarichilikning statistik baholanishi bir necha jihatdan muhim:

1. Daromad barqarorligini aniqlash – mavsumiylik va ishlab chiqarish hajmini tahlil qilish.
2. Resurs va bozor omillarini baholash – ari boqish uchun zarur moddiy va moliyaviy resurslar.
3. Investitsiya samaradorligini tahlil qilish – sarmoya va olinadigan daromad nisbatini aniqlash.

Statistik baholash uy xo‘jaliklariga moliyaviy qarorlarni qabul qilishda, shuningdek davlat siyosatini shakllantirishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Asalarichilik faoliyatini baholashda quyidagi usullar qo‘llanadi:

1. Deskriptiv statistika – o‘rtacha daromad, dispersiya, maksimal va minimal daromadlar.
2. Korrelatsion tahlil – ari soni, maydon, xarajat va daromad o‘rtasidagi bog‘liqlik.
3. Regressiya tahlili – daromadni mustaqil o‘zgaruvchilar bilan bog‘lash:
$$Daromad = \beta_0 + \beta_1 Ari_soni + \beta_2 Maydon + \beta_3 Xarajat + \epsilon \quad (1.3.1)$$
4. Vaqt qatorli tahlil – mavsumiy va yillik daromad o‘zgarishini prognozlash.
5. Panel ma‘lumotlar tahlili – bir necha uy xo‘jaliklari bo‘yicha daromadlarni solishtirish.

Uy xo‘jaliklari daromadlarini oshirishdagi asalarichilik samaradorligi quyidagi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi:

1. Daromad darajasi – yil davomida olingan sof daromad.
2. Sarmoyaning rentabelligi – sarflangan mablag‘ va olinadigan daromad nisbati.
3. Mehnat samaradorligi – bir ari yoki ishchi tomonidan olinadigan daromad.

4. Mavsumiylik koeffitsienti – yil davomida daromadning o‘zgarishi.

Ushbu indikatorlar yordamida uy xo‘jaliklari faoliyati samaradorligi aniqlanadi va tadbirkorlik strategiyasi ishlab chiqiladi.

Empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadi:

- 50 ari bo‘lgan uy xo‘jaligi yil davomida o‘rtacha 18 mln so‘m daromad oladi.
- Mavsumiy o‘zgarishlar bahorda va yozda daromadning 65% ini tashkil qiladi.
- Panel ma‘lumotlar yordamida turli hududlar bo‘yicha daromad farqi aniqlanadi – iqlim, bozordagi talab va resurslar ta‘sir qiladi.

Bugungi kunda mamlakatimizda 20 mingdan ortiq asalarichilik subyektlari faoliyat yuritadi. Qolaversa, 1,6 million asalari oilalari mavjud. Shuningdek, 2024 yilda 456 mingdan ziyod asalari paketlari eksport kilingan, mahalliy sharoitda asalarichilik naslchilik xo‘jaliklarida 1.5 million donadan ziyod ona ari yetishtirilgan¹⁸. “O‘zbekiston asalarichilari” uyushmasi matbuot xizmati ma‘lumotiga ko‘ra, O‘zbekistonda yiliga 17 ming tonnadan ziyod asal yetishtiriladi. Shundan 10 foizi tog‘ asali, 50-55 foizi paxta asali, 30 foizi cho‘l asali (yantoq, oqquray, isiriq, kavrak, qizilmiya) va 5-10 foizi turli gullar asalidan iborat. O‘zbekistonda asosan may oyining oxiri va iyul oyigacha cho‘l asali, iyun — avgust oylari paxta asali, iyul-sentyabr oylarida tog‘ asali yetishtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Marshall A. Principles of Economics Principles of Economics. – London: Macmillan and Co., 1890. – 754 p.
2. Gujarati D.N. Basic Econometrics Basic Econometrics. – New York: McGraw-Hill Education, 2009. – 922 p.
3. Wooldridge J.M. Introductory Econometrics: A Modern Approach Introductory Econometrics: A Modern Approach. – Boston: Cengage Learning, 2020. – 896 p.
4. Food and Agriculture Organization. Good Beekeeping Practices: Practical Manual on How to Identify and Control the Main Diseases of the Honeybee. – Rome, 2020. – 120 p.
5. World Bank. World Development Report: Agriculture for Development. – Washington, DC, 2008. – 386 p.
6. United Nations. Handbook on Household Surveys. – New York, 2019. – 285 p.
7. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024. – 320 b.
8. O‘zbekiston asalarichilari uyushmasi. O‘zbekistonda asalarichilik tarmog‘ining rivojlanish ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2024. – 85 b.

¹⁸ “O‘zbekiston asalarichilari” uyushmasi matbuot xizmati ma‘lumotlari

O‘ZBEKISTONDA QISHLOQ, O‘RMON VA BALIQCHILIK XO‘JALIGI MAHSULOTLARI YALPI ISHLAB CHIQRISH HAJMINING STATISTIK TAHLILI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Bebutova Zulayxo Hamidovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Iqtisodiy statistika” kafedrasida mustaqil izlanuvchisi,

elektron pochta: erkin5green7698@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekistonda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulotlari yalpi ishlab chiqarish hajmining statistik tahlili amalga oshirilgan. Shuningdek, tarmoqning iqtisodiyotdagi o‘rni, hududlar kesimidagi rivojlanish xususiyatlari hamda istiqboldagi rivojlanish tendensiyalari yoritilgan.

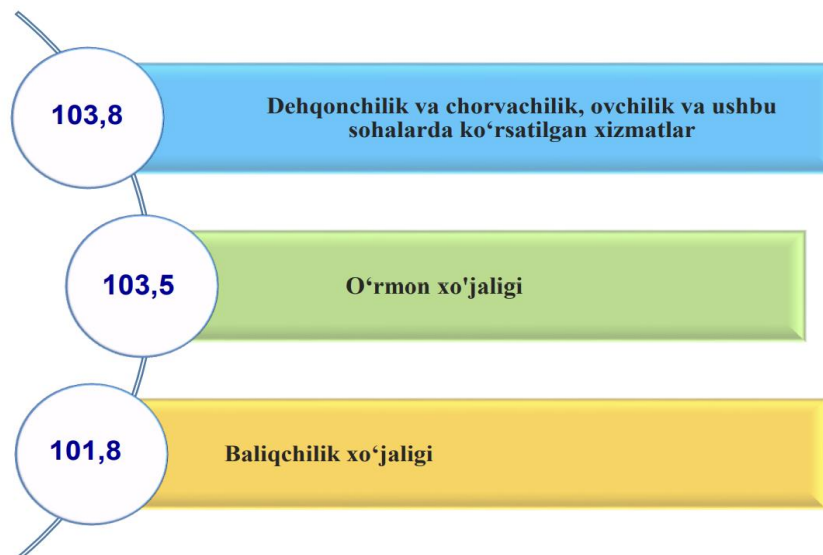
Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik, yalpi ishlab chiqarish, fermer xo‘jaligi, dehqon xo‘jaligi, statistik tahlil, iqtisodiy samaradorlik.

Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoq aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash, xomashyo bazasini yaratish hamda eksport salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda agrar sohani modernizatsiya qilish, yer va suv resurslaridan samarali foydalanish hamda ishlab chiqarish hajmlarini oshirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.[1]

Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulotlari yalpi ishlab chiqarish hajmi sohada yaratilgan barcha mahsulot va xizmatlarning umumiy qiymatini ifodalaydi. Ushbu ko‘rsatkich tarkibiga dehqonchilik, chorvachilik, o‘rmonchilik, baliq ovlash va akvakultura faoliyati natijalari kiradi. Mazkur ko‘rsatkich tarmoq rivojlanish darajasini baholashda muhim statistik indikator sifatida xizmat qiladi.

Bizga ma‘lumki, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulot (xizmat)lari yalpi ishlab chiqarishi dehqonchilik va chorvachilik mahsulot (xizmat)lari yalpi ishlab chiqarishi, ovchilik xo‘jaligida, o‘rmonchilik va yog‘och tayyorlash, baliq ovlash va akvakultura sohasida yetishtirilgan mahsulot (xizmat)lar qiymati asosida shakllantiriladi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari – hisobot davrida fermer xo‘jaliklarida, dehqon va tomorqa xo‘jaliklarida hamda qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda yetishtirilgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarining jami qiymatini belgilab, qishloq xo‘jaligida mahsulot yetishtirishning umumiy hajmini ifodalaydi.

Xususan, Toshkent viloyati bo‘yicha qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulot (xizmat)lari yalpi ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha statistik ma‘lumotlar asosida tahlil qilamiz.

Toshkent viloyati statistika boshqarmasining 2021-2025-yillar bo'yicha ma'lumotlari .¹⁹

2025- yil shahar va tumanlar kesimida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining eng yuqori hajmi Yangiyo'l (538,0 mlrd so'm), O'rta Chirchiq (497,5 mlrd so'm) va Zangiota (517,3 mlrd so'm) tumanlarida qayd etildi. Aksincha, kam hajmga ega hududlarga Yangiyo'l (9,1 mlrd so'm), Ohangaron (15,9 mlrd so'm) va Nurafshon (11,1 mlrd so'm) shaharlarini keltirib o'tish mumkin. Yuqori o'sish sur'atlari Yangiyo'l (112,3 %), Yuqori Chirchiq (111,6 %), Qibray (105,6 %) va Quyi Chirchiq (104,4 %) tumanlarida kuzatildi. Piskent tumani (28,9 %), Bekobod tumani (100,3 %) va Yangiyo'l shahrida (101,0 %) esa aksincha o'zgarish sur'atlari nisbatan pastligi kuzatildi.

2025- yil qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lar umumiy hajmining 94,5 % i - dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar, 4,4 % i – o'rmon xo'jaligi, 1,1 % i baliqchilik xo'jaligi hissasiga to'g'ri keladi.

Natijada shuni aytish mumkinki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sishida fermer, dehqon va tomorqa xo'jaliklarining hissasi katta. Ayniqsa, chorvachilik mahsulotlari yetishtirishda dehqon xo'jaliklari asosiy ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, intensiv ishlab chiqarish usullaridan foydalanish hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kengaytirilishi tarmoq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kelgusida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari sifatida resurslardan samarali foydalanish, mahsulot yetishtirish hajmini oshirish, eksportbop mahsulotlar ulushini ko'paytirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tarmoqning raqobatbardoshligini oshirish va mamlakat iqtisodiy o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi.

¹⁹ Toshkent viloyati statistika boshqarmasining 2021-2025-yillar bo'yicha ma'lumotlari

Xulosa qilib shuni ayta olamizki, o‘tkazilgan statistik tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘shish tendensiyasiga ega. Tarmoqning samarali rivojlanishi oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, aholi bandligini oshirish va iqtisodiyotning barqaror o‘shishiga muhim hissa qo‘shadi.

Adabiyotlar

1. Toshkent viloyati statistika boshqarmasining 2021-2025-yillar bo‘yicha ma‘lumotlari . <https://www.toshvilstat.uz/>
2. N. M. Soatov, N.G‘. Nabiyev, A.H. Ayubjonov. Amaliy statistika. Darslik. Toshkent-2020 yil.[1]
3. Fermer xo‘jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot (xizmat)larning statistik tahlili/ Moliyaviy texnologiyalar ilmiy elektron jurnali/3-son/ <http://fintech.tfi.uz/> [1]
4. Fermer xo‘jaliklarida mahsulot (xizmat)larni ishlab chiqarishda xorijiy tajribalaridan foydalanish/ Moliyaviy texnologiyalar ilmiy elektron jurnali/4-son/ <http://fintech.tsue.uz/>
5. stat.uz - O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari.

MINTAQADA PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASTERINI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI

Kazakov Elnur Il’shodovich,

Urganch Ranch-texnologiya universiteti

“Iqtisodiyot” mutaxassisligi 2501-guruhi magistranti.

E-mail: elnurkazakov5@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada paxta-to‘qimachilik klasterini rivojlantirish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, o‘ziga xos xususiyatlar va mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, mintaqada paxta-to‘qimachilik klasterini rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq qilish yuzasidan xulosa keltirilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются необходимость, существующие возможности, специфические особенности и механизмы развития хлопчатобумажно-текстильного кластера в регионе. Также приводятся выводы по изучению механизмов развития хлопчатобумажно-текстильного кластера в регионе.

Abstract. This article discusses the need, existing opportunities, specific features and mechanisms for developing a cotton-textile cluster in the region. It also provides a conclusion on the study of mechanisms for developing a cotton-textile cluster in the region.

Kalit so‘zlar. Mintaqa, klaster, paxta-to‘qimachilik klasteri, mexanizm.

Ключевые слова. Регион, кластер, кластер хлопчатобумажной промышленности, механизм.

Key words. Region, cluster, cotton-textile cluster, mechanism.

Bugungi kunda paxta-to‘qimachilik sohasi iqtisodiyotning muhim tarmog‘i sifatida mamlakatning eksport salohiyatini oshirish, aholi bandligini ta‘minlash va qo‘shimcha qiymat yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, paxta xomashyosini yetishtirish bilan birgalikda, tayyor mahsulot ishlab chiqarishgacha bo‘lgan barcha jarayonlarni yagona tizim asosida tashkil etish yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlaydi. Shu nuqtai nazardan olganda, paxta-to‘qimachilik klasterlarini rivojlantirish mintaqalar iqtisodiy taraqqiyotining muhim mexanizmi bo‘lib hisoblanadi. Bu borada qabul qilingan me‘yoriy-huquqiy hujjatlarga asosan, paxta-to‘qimachilik klasteri bilan paxta xom ashyosi yetishtiruvchilarning o‘zaro munosabatlari taraflarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda paxta xom ashyosini yetishtirish va yetkazib berish bo‘yicha qonunchilik hujjatlariga muvofiq tuziladigan shartnoma asosida amalga oshiriladi [1]. Paxta-to‘qimachilik klasteri paxta yetishtiruvchilar, qayta ishlash korxonalarini, to‘qimachilik va tikuv-trikotaj ishlab chiqaruvchilari, logistika markazlari, ilmiy muassasalar hamda moliyaviy tashkilotlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikka asoslanadi. Klaster yondashuvi ishlab chiqarish zanjiri bo‘g‘inlarini birlashtirib, mahsulot sifati va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda paxta-to'qimachilik klasterlari tashkil etilgan bo'lib, ularga bog'liq holda paxta xom-ashyosini yetishtirishdan boshlab, yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan yakuniy to'qimachilik mahsulotini ishlab chiqarish bilan tugallanadigan yagona ishlab chiqarish sikli yaratildi [2]. Unga ko'ra, mintaqada paxta-to'qimachilik klasterlarini rivojlantirish, avvalo, qishloq xo'jaligi va sanoat o'rtasida mustahkam integratsiyani ta'minlaydi. Bu esa paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash hisobiga yuqori qo'shimcha qiymat yaratish imkonini beradi. Agar paxta faqat xomashyo sifatida sotilsa, iqtisodiy samara nisbatan past bo'ladi. Ammo, uni kalava ip, gazlama, trikotaj mahsulotlari va tayyor kiyim-kechaklargacha qayta ishlash orqali daromad bir necha barobar oshadi. Klaster tizimi qishloq joylarda yangi ish o'rinlarini yaratishga ham xizmat qiladi. Paxta yetishtirish, yig'im-terim, qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarish bosqichlarida aholining turli qatlamlari mehnat bilan ta'minlanadi. Bu esa aholi daromadlarini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga imkon beradi. Hamda paxta-to'qimachilik klasterlari qishloq joylarida yangi ish o'rinlarini yaratib, aholini muntazam daromad olishlarini ta'minlamoqda [3].

Shuningdek, klasterlar eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi. Tayyor to'qimachilik mahsulotlarining tashqi bozorlardagi talab yuqoriligi mamlakat valyutasi tushumlarini ko'paytirishga xizmat qiladi. Paxta-to'qimachilik klasterlarini samarali rivojlantirish uchun, avvalo, ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalash muhim ahamiyatga ega. Bunda paxta yetishtirishdan tortib tayyor mahsulot ishlab chiqarishgacha bo'lgan bosqichlar o'rtasida uzviy bog'liqlik ta'minlanishi lozim. Mazkur tashkiliy mexanizmlarni takomillashtirishda klaster ishtirokchilari o'rtasida uzoq muddatli shartnomaviy munosabatlarni yo'lga qo'yish, resurslar bilan ta'minlash tizimini yaxshilash, ishlab chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtiruvchi boshqaruv markazlarini tashkil etish, raqamli monitoring va nazorat tizimlarini joriy etish va mahsulot sifati ustidan yagona standartlar asosida nazorat o'rnatish kabi choralar muhim ahamiyat kasb etadi.

Paxta-to'qimachilik klasterlarining raqobatbardoshligini ta'minlashda innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim o'rin tutadi. Zamonaviy agrotexnologiyalardan foydalanish paxta hosildorligini oshirish bilan birga suv va resurslar tejamkorligini ta'minlaydi. Bu borada innovatsion rivojlanishning asosiy yo'nalishlari suv tejovchi tomchilatib sug'orish texnologiyalarini joriy qilish, yuqori hosildor va kasalliklarga chidamli paxta navlarini qo'llash, raqamli agromonitoring tizimlaridan foydalanish, avtomatlashtirilgan to'qimachilik uskunalari joriy etish va energiya tejamkor ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanish kabilardan iborat bo'ladi.

Bundan tashqari, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlari tomonidan ishlab chiqilgan innovatsiyalarni klaster faoliyatiga tatbiq etish samaradorlikni oshiradi. Shunday ekan, klasterlarni rivojlantirishda moliyaviy qo'llab-quvvatlash muhim omil hisoblanadi. Buning uchun davlat, banklar va xususiy investorlar o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishi lozim. Bu bo'yicha moliyaviy mexanizmlar imtiyozli kreditlar ajratish, investitsiya

loyihalarini moliyalashtirish, eksportchilarni qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlarini taqdim etish va davlat-xususiy sheriklik asosida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish kabilarni o‘z ichiga oladi.

Mintaqada paxta-to‘qimachilik klasterlarining samarali faoliyat yuritishi infratuzilmaning rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liq. Zamonaviy transport va logistika tizimi mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga tez va arzon yetkazib berish imkonini yaratadi. Bu borada infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha asosiy choralar tarkibi sanoat zonalari va texnoparklar tashkil etish, transport-kommunikatsiya tarmoqlarini yaxshilash, logistika markazlarini rivojlantirish, energiya va suv ta‘minoti barqarorligini ta‘minlash va raqamli infratuzilmani kengaytirishga asoslanadi.

Xulosa shuki, mintaqada paxta-to‘qimachilik klasterini rivojlantirish iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash, eksport salohiyatini oshirish va aholi bandligini kengaytirishning muhim vositasi hisoblanadi. Klasterlarni samarali rivojlantirish uchun tashkiliy, innovatsion, moliyaviy, infratuzilmaviy va kadrlar tayyorlash mexanizmlarini kompleks ravishda takomillashtirish zarur. Paxta xomashyosini chuqur qayta ishlashga asoslangan klaster tizimi yuqori qo‘shimcha qiymat yaratish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va mintaqaning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Shu bois, paxta-to‘qimachilik klasterlarini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 4-dekabrda gi “Paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 733-son Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/5760091>

2. Nasimov B. Paxta-to‘qimachilik klasterlarida ishlab chiqarish zahiralari ni boshqarishning nazariy-metodologik jihatlari. // Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения, 2025, 4(7). - 35 b. <https://inlibrary.uz/index.php/zdaf/article/view/87470>

3. Muxitdinov Sh.Z., Otamirzayev A.A., Abduvaliyev B.U. Paxta-to‘qimachilik klasterlari asosida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari. // Journal of new century innovations, Volume40, Issue1, November, 2023. - 197 b.

BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AI TEKNOLOGIYALARINING IMKONIYATLARI

Vladimir Vladimirovich Kravchenko
O‘zbekiston Respublikasi
Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va
boshqaruvi akademiyasi
mustaqil-tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA: Maqolada boshqaruv samaradorligini oshirishda ai texnologiyalarining imkoniyatlari izohlab berilgan. AI texnologiyalarining boshqaruvda qo'llanilishi - imkoniyatlar va cheklovlar tahlili amalga oshirilgan. AI texnologiyalarining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari bo'yicha xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *boshqaruv samaradorligi, innovatsiyalar, raqamli boshqaruv, raqamli transformatsiya, AI texnologiyalari, model, raqamli ekotizim, mexanizmlar, loyihalar, innovatsion imkoniyatlar, ma'lumotlar boshqaruvi.*

ВОЗМОЖНОСТИ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ

Кравченко Владимир Владимирович
соискатель Академии государственной
политики и управления при Президенте
Республики Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются возможности технологий искусственного интеллекта (ИИ) в повышении эффективности управления. Проведен анализ возможностей и ограничений применения технологий ИИ в управленческой деятельности. Сформулированы выводы и предложения относительно потенциала технологий ИИ для повышения эффективности управления.

Ключевые слова: эффективность управления, инновации, цифровое управление, цифровая трансформация, технологии ИИ, модель, цифровая экосистема, механизмы, проекты, инновационные возможности, управление данными.

POSSIBILITIES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN ENHANCING MANAGEMENT EFFICIENCY

Kravchenko Vladimir Vladimirovich
Independent Researcher at the Academy
of Public Policy and Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan

ABSTRACT

The article examines the potential of artificial intelligence (AI) technologies to enhance management efficiency. It analyzes the capabilities and limitations associated with the application of AI technologies in management activities. Conclusions and proposals are formulated regarding the potential of AI technologies to improve management efficiency.

Keywords: management efficiency, innovations, digital management, digital transformation, AI technologies, model, digital ecosystem, mechanisms, projects, innovative capabilities, data management.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy boshqaruv tizimlariga integratsiya jarayoni XXI asr boshlarida global iqtisodiy transformatsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon Iqtisodiy Forumi ma'lumotlariga ko'ra, AI texnologiyalari yaqin o'n yil ichida global yalpi ichki mahsulotni 14 foizga oshirishi prognoz qilinmoqda, bu esa asosan boshqaruv samaradorligining oshishi hisobiga amalga oshadi. Boshqaruv nazariyasi va amaliyotida AI ning o'rni shunchaki texnologik yangilik sifatida emas, balki tashkiliy faoliyatning paradigmal o'zgarishi sifatida qaralmoqda. Bu o'zgarish nafaqat operativ jarayonlarni avtomatlashtirish, balki strategik qaror qabul qilish mexanizmlarini tubdan qayta ko'rib chiqishni ham o'z ichiga oladi.

Zamonaviy tashkilotlar oldida turgan murakkab vazifalar - global raqobat, tez o'zgaruvchan bozor sharoitlari, mijozlar talablarining oshishi va regulyativ talablarning qattiqroq bo'lishi - an'anaviy boshqaruv usullarining cheklanganligini yaqqol ko'rsatmoqda. Bu vaziyatda AI texnologiyalari nafaqat muammolarni hal qilish vositasi, balki yangi imkoniyatlar yaratuvchisi sifatida o'zining noyobligini namoyon etmoqda. Kognitivni hisoblash, mashinali o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash kabi AI ning asosiy yo'nalishlari boshqaruv jarayonlarining barcha darajalarida - strategik rejalashtirishdan tortib operativ nazoratgacha - o'zining samaradorligini isbotlamoqda. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarning qo'llanilishi bir qator obyektiv cheklovlar va xavflarni ham o'z ichiga oladi, bu esa ularning to'g'ri baholanishi va muvozanatli yondashuvni talab qiladi.

Sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining zamonaviy boshqaruv tizimlariga integratsiyasi jahon miqyosida tashkilotlarning samaradorligini oshirish yo'lidagi eng muhim yo'nalishlardan biriga aylandi. Boshqaruv jarayonlarida AI ning qo'llanilishi nafaqat ma'lumotlarni qayta ishlash tezligini oshiradi, balki qarorlar qabul qilish sifatini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, sun'iy intellekt texnologiyalari tashkiliy boshqaruvning barcha darajalarida - strategik rejalashtirishdan tortib operativ boshqaruv gacha - keng qo'llanilish imkoniyatlariga ega.²⁰

²⁰ Норов, А. А. (2023). Давлат бошқарувида рақамли технологияларнинг ўрни ва аҳамияти. Иқтисодиёт ва таълим журналі, 24(3), 145-152.

AI texnologiyalarining boshqaruv sohasidagi asosiy imkoniyatlari ma'lumotlarni tahlil qilish va prognozlash qobiliyatlarida namoyon bo'ladi. Katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) bilan ishlash imkoniyati tashkilot rahbariyatiga bozor tendentsiyalari, mijozlar ehtiyojlari va ichki jarayonlar haqida chuqur tushuncha beradi.²¹ Machine learning algoritmlari yordamida boshqaruv tizimlari o'z faoliyatini doimiy ravishda optimallashtirish va o'rganish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu esa qarorlar qabul qilishda xatolik darajasini kamaytiradi va javob berish tezligini oshiradi.

Boshqaruv samaradorligini oshirishdagi AI ning eng muhim imkoniyatlaridan biri - bu jarayonlarni avtomatlashtirish va optimallashtirishdir. Robotik jarayonlar avtomatlashtiruvchi (RPA) yordamida takrorlanuvchi vazifalar avtomatik bajariladi, bu esa xodimlarning vaqtini strategik vazifalarni hal qilishga yo'naltirishga imkon beradi.²² Shuningdek, AI asosidagi tahlil tizimlari moliyaviy hisobotlarni tayyorlash, xavflarni baholash va resurslarni taqsimlash jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtiradi.

Strategik boshqaruvda AI texnologiyalari prognozli tahlil (predictive analytics) imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu orqali tashkilotlar bozordagi o'zgarishlarni oldindan sezish, raqobatchilar harakatlarini prognozlash va yangi imkoniyatlarni aniqlash qobiliyatiga ega bo'ladi.²³ Masalan, mijozlarning xarid qilish xatti-harakatlarini tahlil qilish orqali talabni prognozlash va zaxira miqdorini optimallashtirishni amalga oshirish mumkin. Bu nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki mijozlar ehtiyojlarini qondirishda ham yuqori samaradorlikka erishishga yordam beradi.

Kadrlar boshqaruvida ham AI texnologiyalari keng imkoniyatlar ochadi. Xodimlarning ish faoliyatini baholash, malakalarini aniqlash va rivojlantirish dasturlarini shaxsiylashtirish AI yordamida samarali amalga oshirilishi mumkin.²⁴ Bundan tashqari, kadrlarda tanlov jarayonlarini optimallashtirish, eng mos nomzodlarni aniqlash va ishdan ketish ehtimolini prognozlash kabi vazifalar ham AI yordamida hal qilinadi.

Moliyaviy boshqaruvda sun'iy intellekt texnologiyalari xarajatlarni nazorat qilish, byudjetni rejalashtirish va investitsiya qarorlarini qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. AI algoritmlari moliyaviy ma'lumotlardagi anomaliyalarni aniqlash, firibgarlik xatti-harakatlarini oldini olish va kredit riskini baholashda yuqori aniqlik

²¹ Каримов, Ф. М. (2022). Бошқарув жараёнларида ахборот технологияларидан фойдаланишнинг самарадорлиги. Тошкент давлат иқтисодий университетининг Ахборотлари, 4(89), 67-74.

²² Усмонова, Д. Н. (2023). Кичик ва ўрта бизнесда рақамли технологияларни жорий этишнинг иқтисодий аҳамияти. Молия ва банк иши, 2(125), 89-95.

²³ Зокирова, С. М. (2022). Замонавий менежментда сунъий интеллект технологияларининг имкониятлари. Бизнес эксперт журнали, 15(4), 234-241.

²⁴ Петрова, И. В., & Смирнов, А. Н. (2023). Применение технологий искусственного интеллекта в корпоративном управлении. Менеджмент в России и за рубежом, 3, 78-85.

ko'rsatadi.²⁵ Bu esa tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va yo'qotishlarni minimallashtirish imkoniyatini beradi.

Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarishda (CRM) AI texnologiyalari mijozlarning ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish va individual yondashuvni ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Chatbotlar va virtual assistentlar 24/7 rejimda mijozlarga xizmat ko'rsatish, so'rovlarni qayta ishlash va masalalarni hal qilishda samarali vosita hisoblanadi. Bu esa mijozlar qoniqish darajasini oshirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashga olib keladi.

Biroq, AI texnologiyalarining boshqaruvda qo'llanilishida bir qator cheklovlar va muammolar mavjud. Birinchi navbatda, ma'lumotlar sifati va mavjudligi masalasi turadi. AI tizimlarining samaradorligi bevosita ma'lumotlarning sifati va miqdoriga bog'liq. Noto'g'ri, to'liq bo'lmagan yoki eskirgan ma'lumotlar asosida qabul qilingan qarorlar tashkilot faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.²⁶

Texnologik cheklovlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. AI tizimlarini joriy etish yuqori darajadagi texnik infrastruktura, malakali kadrlar va katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. Ko'plab tashkilotlar, ayniqsa kichik va o'rta biznes sub'ektlari ushbu texnologiyalarni to'liq implementatsiya qilish uchun yetarli resurslarga ega emas.²⁷ Shuningdek, AI tizimlarining murakkabligi va ularni boshqarish qiyinligi ham jiddiy muammo hisoblanadi.

Xavfsizlik va maxfiylik masalalari ham AI texnologiyalarini qo'llashda asosiy cheklovlardan biridir. Kiberxujumlar, ma'lumotlar sizib chiqishi va shaxsiy ma'lumotlarning noto'g'ri ishlatilishi xavflari mavjud. Bu esa tashkilotlarning obro'si va moliyaviy holatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.

Etik va ijtimoiy masalalar ham e'tiborga olinishi kerak. AI tizimlarida tarfkashlik (bias) muammosi, qaror qabul qilish jarayonlarining shaffoflik etishmasligi va insoniy omilning yo'qolishi kabi muammolar mavjud. Bu ayniqsa kadrlar boshqaruvi va mijozlar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

AI texnologiyalarining boshqaruvda qo'llanilishi - imkoniyatlar va cheklovlar tahlili

Soha	Imkoniyatlar	Cheklovlar
Strategik boshqaruv	Prognozli tahlil, trend aniqlash, raqobat tahlili	Ma'lumotlar noaniqligi, uzoq muddatli prognozlash qiyinligi

²⁵ Козлова, Е. А. (2022). Цифровая трансформация систем управления: вызовы и возможности. Проблемы управления, 5(92), 123-131.

²⁶ Иванов, М. С., & Федоров, К. Л. (2023). Ограничения использования искусственного интеллекта в бизнес-процессах. Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент, 22(2), 156-168.

²⁷ Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2022). The Business of Artificial Intelligence: What it can and cannot do for your organization. Harvard Business Review, 95(7), 3-11.

Operativ boshqaruv	Jarayonlarni avtomatlashtirish, real vaqt monitoring	Texnologik murakkablik, yuqori xarajatlar
Kadrlar boshqaruvi	Ish faoliyati tahlili, malaka baholash, tanlov optimizatsiyasi	Etik masalalar, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi
Moliyaviy boshqaruv	Risk baholash, firibgarlikni aniqlash, byudjet optimizatsiyasi	Regulyativ cheklovlar, yuqori aniqlik talabi
Mijozlar boshqaruvi	Shaxsiy yondashuv, 24/7 xizmat, ehtiyojlarni prognozlash	Insoniy aloqa etishmasligi, texnik xatoliklar

Hukumat va davlat boshqaruvi darajasida AI texnologiyalarining qo'llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi. E-government tizimlari, ijtimoiy xizmatlarni taqdim etish va davlat resurslarini boshqarishda AI ning imkoniyatlari keng.²⁸ Biroq, bu sohada ham shaffoflik, hisobdorlik va fuqarolar huquqlarini himoya qilish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda.

AI texnologiyalarining boshqaruvda muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun bir qator shartlar bajarilishi zarur. Birinchidan, tashkilotda AI ga nisbatan ijobiy madaniyat shakllanishi kerak. Rahbariyat va xodimlar ushbu texnologiyalarning imkoniyatlari va cheklovlari haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lishi muhim. Ikkinchidan, step-by-step yondashuv qo'llanilishi, ya'ni AI ni bosqichma-bosqich joriy etish strategiyasi ishlab chiqilishi zarur.

Ma'lumotlar boshqaruvi ham muhim jihat hisoblanadi. Tashkilotlar o'z ma'lumotlarini to'g'ri tashkil etish, sifatini ta'minlash va xavfsizligini kafolatlash bo'yicha tizimli yondashuvni qo'llashi kerak.²⁹ Bu AI tizimlarining samarali ishlashi uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari va cheklovlarni kompleks tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu texnologiyalar zamonaviy menejment paradigmasining ajralmas qismi bo'lib ulgurayotgan bo'lsa-da, ularning muvaffaqiyatli implementatsiyasi ko'p jihatli va puxta yondashuvni talab qiladi. AI ning asosiy kuchi - katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, naqshlarni aniqlash va prognozli tahlil qilish qobiliyati - tashkilotlarga bozor dinamikasiga tezroq moslashish va raqobat ustunligini ta'minlash imkoniyatini beradi. Biroq, bu imkoniyatlar faqat ma'lumotlar sifati, texnologik infrastruktura va inson kapitali o'rtasidagi muvozanatli rivojlanish sharoitidagina to'liq amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, AI tizimlarining "qora quti" muammosi, algoritmik tarafdashlik va qaror qabul qilish jarayonlarida insoniy nazoratning kamayishi kabi cheklovlar ushbu texnologiyalarning kritik baholashini va ehtiyotkorlik bilan joriy etishni talab qiladi.

²⁸ Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2023). Artificial Intelligence for the Real World: Don't Start with Moon Shots. MIT Sloan Management Review, 64(2), 45-52.

²⁹ McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2022). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future in Management Systems. Strategic Management Journal, 43(8), 1567-1589.

Xulosa qilib aytganda, AI texnologiyalarining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari juda keng, ammo ularning to'g'ri va samarali qo'llanilishi uchun texnologik, tashkiliy va inson omili jihatlarini hisobga olgan holda kompleks yondashuv zarur. Kelajakda AI texnologiyalarining yanada rivojlanishi va ularning boshqaruv sohasida qo'llanilish doirasi kengayishi kutilmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining boshqaruvdagi imkoniyatlari va cheklovlariga oid tahlil natijasida ma'lum bo'ldiki, AI tizimlarining asosiy ustunligi katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, naqshlarni aniqlash va prognozli tahlil qilish qobiliyatida namoyon bo'lmoqda. Biroq, ushbu texnologiyalarning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun ma'lumotlar sifati, texnologik infrastruktura rivojlanganligi va malakali kadrlarning mavjudligi kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, AI tizimlarida algoritmik noxolislik, qaror qabul qilish jarayonlarining "qora quti" effekti va etik masalalar kabi cheklovlar mavjudligi aniqlandi. Nazariy tadqiqotlar asosida xulosa qilingan muhim jihat shundaki, AI texnologiyalarining boshqaruvda to'liq potensialini ro'yobga chiqarish uchun insoniy intellekt va mashinali o'rganish o'rtasidagi sinergiya asosida qurilgan hibrid boshqaruv modellari optimal hisoblanadi va kelajakda ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni chuqurlashtirishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Иванов, М. С., & Федоров, К. Л. (2023). Ограничения использования искусственного интеллекта в бизнес-процессах. Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент, 22(2), 156-168.
2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2022). The Business of Artificial Intelligence: What it can and cannot do for your organization. Harvard Business Review, 95(7), 3-11.
3. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2023). Artificial Intelligence for the Real World: Don't Start with Moon Shots. MIT Sloan Management Review, 64(2), 45-52.
4. McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2022). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future in Management Systems. Strategic Management Journal, 43(8), 1567-1589.
5. Норов, А. А. (2023). Давлат бошқарувида рақамли технологияларнинг ўрни ва аҳамияти. Иқтисодиёт ва таълим журнали, 24(3), 145-152.
6. Каримов, Ф. М. (2022). Бошқарув жараёнларида ахборот технологияларидан фойдаланишнинг самарадорлиги. Тошкент давлат иқтисодиёт университети Ахборотлари, 4(89), 67-74.
7. Усмонова, Д. Н. (2023). Кичик ва ўрта бизнесда рақамли технологияларни жорий этишнинг иқтисодий аҳамияти. Молия ва банк иши, 2(125), 89-95.

OILA FAROVONLIGI VA XOTIN-QIZLARNING IQTISODIY IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH PROGNOZ KO'RSATKICHLARI

Mahkamova Zulayho Bahriddinovna
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi
akademiyasi mustaqil-tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA: Maqolada oila farovonligi va xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish prognoz ko'rsatkichlari izohlab berilgan. O'zbekiston hududlari bo'yicha xotin-qizlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari, Xotin-qizlar tadbirkorligi rivojlanishining prognoz ko'rsatkichlari (2024–2030-yillar) tahlili amalga oshirilgan. O'zbekistonda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda oila farovonligi va xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish borasida xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oila farovonligi, xotin-qizlar, moliyaviy resurslar, bank kreditlari, mehnat bozori, strategik yo'nalish, raqamlilashtirish, gender tengligi, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, resurslarni taqsimlash samaradorligi.

ПРОГНОЗНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЛАГОПОЛУЧИЯ СЕМЬИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ЖЕНЩИН

**Махкамова Зулайхо Бахриддиновна - соискатель Академии
государственной политики и управления при Президенте Республики
Узбекистан**

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются прогнозные показатели благополучия семей и экономической самостоятельности женщин. Проведен анализ показателей экономической активности женщин и прогнозных данных о развитии женского предпринимательства (на период 2024–2030 гг.) в разрезе регионов Узбекистана. Сформулированы выводы и предложения, касающиеся обеспечения благополучия семей и расширения экономических возможностей женщин в контексте социально-экономического развития регионов Узбекистана.

Ключевые слова: благополучие семьи, женщины, финансовые ресурсы, банковские кредиты, рынок труда, стратегическое направление, цифровизация, гендерное равенство, социально-экономическое развитие регионов, эффективность распределения ресурсов.

FORECAST INDICATORS OF FAMILY WELL-BEING AND WOMEN'S ECONOMIC INDEPENDENCE

Makhkamova Zulaiho Bakhriddinovna - Independent Researcher at the Academy of Public Policy and Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

ABSTRACT

The article examines projected indicators of family well-being and women's economic independence. It analyzes indicators of women's economic activity and forecasts regarding the development of women's entrepreneurship (for the 2024–2030 period) across the regions of Uzbekistan. Conclusions and proposals are formulated regarding the promotion of family well-being and the expansion of women's economic opportunities within the context of the socio-economic development of Uzbekistan's regions.

Keywords: family well-being, women, financial resources, bank loans, labor market, strategic direction, digitalization, gender equality, socio-economic development of regions, resource allocation efficiency.

Oila farovonligi va xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish masalasi O'zbekiston Respublikasining uzoq muddatli rivojlanish maqsadlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Iqtisodiy fan nuqtai nazaridan qaralganda, ayollarning mehnat bozoridagi faolligi, tadbirkorlik salohiyatining ro'yobga chiqarilishi va ularning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari nafaqat ijtimoiy adolat talablarini, balki makroiqtisodiy o'sish mantig'ini ham belgilab beradi. Xalqaro Mehnat Tashkilotining tadqiqotlari shuni ko'rsatmoqdaki, ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish mamlakatning yalpi ichki mahsulotini sezilarli darajada oshirish potensialiga ega bo'lib, O'zbekiston kabi demografik o'sish sur'ati yuqori bo'lgan mamlakatlarda bu imkoniyat ayniqsa katta.³⁰ Shu boisdan, mazkur parametrlarni prognozlashtirish va ularga erishish yo'llarini ilmiy asoslash hududiy rivojlanish siyosatining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda hududlar bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi sezilarli tafovutlarga ega bo'lib, bu tafovutlar oila farovonligi ko'rsatkichlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, Toshkent shahri va viloyati bilan Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo va Xorazm viloyatlari o'rtasida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad darajasi, bandlik ko'rsatkichlari va xotin-qizlarning iqtisodiy faollik darajasi bo'yicha katta farq mavjud.³¹ Ushbu mintaqaviy tengsizlik nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ijtimoiy barqarorlik nuqtai nazaridan ham muammo bo'lib, hududiy siyosatning asosiy vazifasi sifatida ko'rsatkichlarni tenglashtirishga qaratilgan differensial chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi. Mazkur

³⁰ Women and the World of Work in Uzbekistan. – Geneva: ILO, 2022. – 88 b. – URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-moscow/documents/publication/wcms_907344.pdf

³¹ Bo'riyev S. O'zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi statistik tahlili. – Scientific Issues of Economics and Society (inlibrary.uz), 2023. – URL: <https://inlibrary.uz/index.php/sies/article/view/63856>

paragrafda ushbu farqlanishning asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilinib, kelajak uchun prognoz hisob-kitoblari ilmiy asosda keltiriladi.

O'zbekistonda xotin-qizlarning mehnat bozoridagi ishtirok darajasi O'rta Osiyo mintaqasining boshqa davlatlariga nisbatan past ko'rsatkichlarni namoyon etib kelgan. Xalqaro Mehnat Tashkilotining 2022–2023-yillardagi tahliliy hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda ayollarning mehnat bozorida ishtirok etish koeffitsienti taxminan 36,0–38,0 foiz oraliqni tashkil etadi, bu esa erkaklar uchun mos ko'rsatkich (72,0–74,0 foiz) bilan solishtirganda ikki baravarga yaqin farqni ko'rsatadi.³² Bunday gender bo'shlig'ining asosiy sabablari qatoriga an'anaviy oilaviy rollarning dominantligi, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ining yetarli rivojlanmaganligi, qishloq hududlarida ish o'rinlari tanqisligi va professional tayyorgarlik imkoniyatlarining chegaralanganligi kiradi. Raxmonova A. tomonidan olib borilgan tadqiqotda ta'kidlanganidek, ushbu omillar o'zaro bog'liq tizim sifatida ishlaydi va ulardan birortasiga ta'sir ko'rsatmasdan boshqasini o'zgartirish amalda qiyin.³³

Prognoz ko'rsatkichlari nuqtai nazaridan, 2030 yilga borib xotin-qizlarning mehnat bozoridagi ishtirok koeffitsientini 45,0–48,0 foizga yetkazish realistlik maqsad sifatida belgilangan. Bu maqsadga erishish uchun, UNDP tahlilchilarining hisob-kitoblariga ko'ra, yiliga kamida 120,0–150,0 ming yangi ish o'rni faqat ayollar uchun mo'ljallangan sektorlarda tashkil etilishi zarur. Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim qamrovi 2025-yilga borib 70,0 foizga, 2030-yilga borib 85,0 foizga yetkazilishi xotin-qizlarning mehnat bozorida faolroq ishtirok etishining zaruriy institutsional sharti sifatida ko'rilmogda. Ushbu prognozlarning amalga oshirilishi iqtisodiy o'sish sur'atiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatib, yalpi ichki mahsulotni 2030-yilga borib qo'shimcha 1,8–2,3 foizga oshirish imkonini berishi kutilmogda.

1-jadval.

O'zbekiston hududlari bo'yicha xotin-qizlarning iqtisodiy faolligi ko'rsatkichlari (2022–2023-yillar)³⁴

Hudud	Mehnat bozorida ishtirok (%)	Rasmiy bandlik (%)	O'rtacha oylik daromad (ming so'm)	Tadbirkorlik ulushi (%)
Toshkent shahri	44,2	38,6	4 250,0	18,4
Toshkent viloyati	40,1	33,2	3 180,0	14,2

³² Women and the World of Work in Uzbekistan. – Geneva: ILO, 2022. – 88 b. – URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-moscow/documents/publication/wcms_907344.pdf

³³ Raxmonova A. Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish yo'nalishlari // ResearchGate. – 2023. – URL: https://www.researchgate.net/publication/378530825_Yangi_O%27zbekistonda_xotin-qizlarning_ijtimoiy-iqtisodiy_faolligini_oshirish_yo%27nalishlari

³⁴ Manba: Muallif tomonidan ILO, UNDP va Bo'riyev S. ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Samarqand viloyati	34,8	27,4	2 640,0	10,1
Fargʻona viloyati	36,2	29,8	2 720,0	11,3
Namangan viloyati	33,6	26,1	2 510,0	9,8
Surxondaryo viloyati	28,4	21,6	1 980,0	7,2
Qoraqalpogʻiston	29,7	22,8	2 080,0	7,6
Oʻzbekiston oʻrtacha	36,8	30,2	2 890,0	11,9

Jadval maʼlumotlaridan koʻrinib turibdiki, Toshkent shahri barcha koʻrsatkichlar boʻyicha respublika oʻrtachasidan sezilarli darajada ustun turadi: mehnat bozorida ishtirok darajasi 44,2 foizni tashkil etib, eng past koʻrsatkichli Surxondaryo viloyatidan (28,4 foiz) 15,8 foiz punktga yuqori. Rasmiy bandlik va daromad koʻrsatkichlarida ham xuddi shunday polarizatsiya kuzatilmoqda.³⁵ Bu tafovut hududiy rivojlanish siyosatining differensiallashtirilishi zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi — yagona, markazlashtirilgan yondashuv mintaqalarning xilma-xil muammolarini hal etishga qodir emas.

Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish Oʻzbekistonda oila farovonligini oshirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida tan olinmoqda. UNDP tomonidan oʻtkazilgan tadqiqot natijalariga koʻra, ayol tadbirkorlar tomonidan yaratilgan oilalarda daromad darajasi uy xoʻjaligini faqat erkak boshqaradigan oilalarga nisbatan oʻrtacha 23,0–27,0 foizga yuqori.³⁶ Bu koʻrsatkich tadbirkorlikning nafaqat individual, balki oilaviy farovonlik darajasiga ham ijobiy taʼsirini empirik jihatdan tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ayollarning tadbirkorlikka kirish yoʻlidagi toʻsiqlar hali ham jiddiy muammo boʻlib qolmoqda: moliyaviy resurslarga, ayniqsa bank kreditlariga cheklangan kirish imkoniyati, garov sifatida koʻrsatiladigan mulkga egalik qilish huquqining cheklanganligi, biznes yuritish uchun zarur boʻlgan huquqiy va moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi shular jumlasidandir.³⁷

Grnjournal.us nashrida chop etilgan ilmiy maqolada taʼkidlanishicha, Oʻzbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning konseptual asoslarini yangilash jarayonida uchta strategik yoʻnalishni birlashtirib olib borish maqsadga muvofiq: moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish, institutsional qoʻllab-quvvatlash tizimini takomillashtirish va ijtimoiy-madaniy toʻsiqlarni bartaraf etish. Ushbu uch komponentni kompleks tarzda amalga oshirmay turib, xotin-qizlar tadbirkorligini

³⁵ Boʻriyev S. Oʻzbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi statistik tahlili. – Scientific Issues of Economics and Society (inlibrary.uz), 2023. – URL: <https://inlibrary.uz/index.php/sies/article/view/63856>

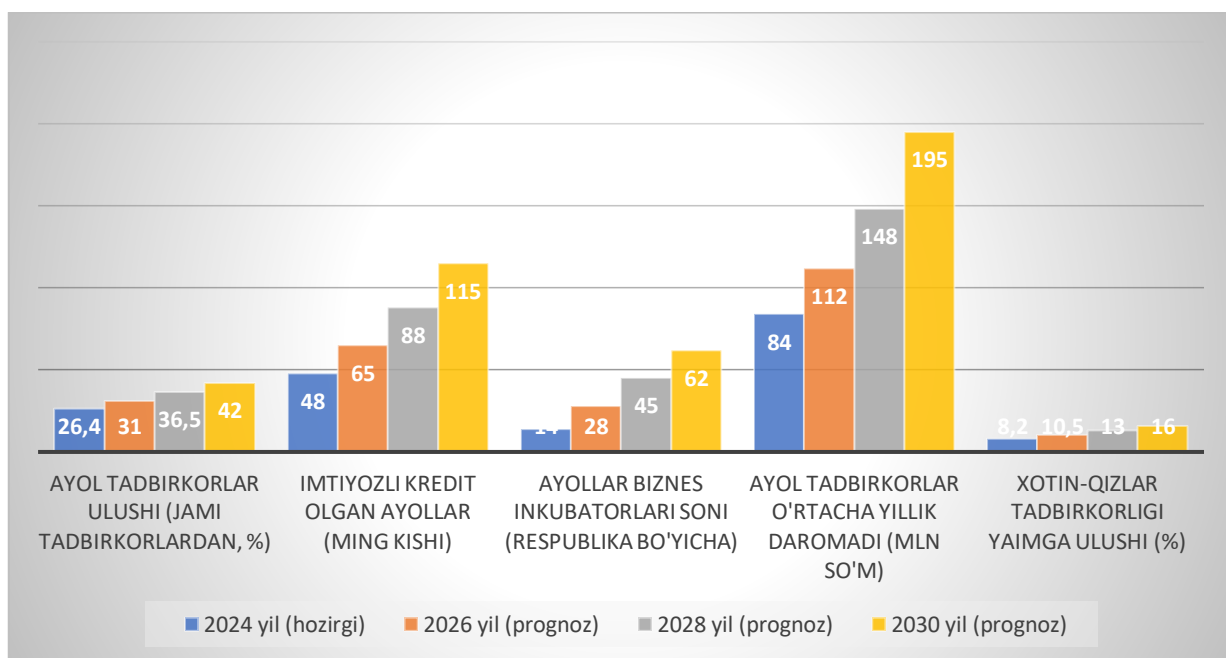
³⁶ Xotin-qizlar tadbirkorligi mamlakatimiz iqtisodiy farovonligi va ijtimoiy taraqqiyotining yuksalishi omilidir. – Toshkent: UNDP Uzbekistan, 2023. – URL: <https://www.undp.org/uz/uzbekistan/press-releases/xotin-qizlar-tadbirkorligi-mamlakatimiz-iqtisodiy-farovonligi-va-ijtimoiy-taraqqiyotining-yuksalishi-omilidir>

³⁷ Conceptual Foundations of Women's Issues in Uzbekistan. – Global Research Network Journal (STEM), 2024. – URL: <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/download/7867/7619/13941>

sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish amaldagi tizim doirasida qiyin bo‘lib qoladi.

Prognoz ko‘rsatkichlari ijobiy tendentsiyalarni aks ettirsa-da, ularning amalga oshirilishi qat‘iy shartlarga bog‘liq. Xususan, ayol tadbirkorlar ulushini 2030-yilga borib 42,0 foizga yetkazish uchun hozirgi 26,4 foizdan yiliga o‘rtacha 2,5–2,8 foiz punktga o‘shirish ta‘minlanishi zarur. Bu amaldagi siyosiy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini saqlab qolganda erishiladigan inertial o‘shishdan sezilarli darajada yuqori bo‘lib, siyosiy aralashuv intensivligi oshirilishi kerakligini ko‘rsatadi. Ayollar biznes inkubatorlari sonini 14 tadan 62 taga yetkazish esa jiddiy infratuzilmaviy va byudjet investitsiyalarini taqozo etadi.

1-rasm. Xotin-qizlar tadbirkorligi rivojlanishining prognoz ko‘rsatkichlari (2024–2030-yillar)³⁸

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishda yangi, oldin mavjud bo‘lmagan kanallarni ochmoqda. IT Park Uzbekistan tuzilmasi³⁹ va uning atrofida shakllanayotgan raqamli ekotizim ayollarning an'anaviy mehnat bozorida duch keladigan to‘siqlarni — geografik cheklangan harakat, uy yumushlari bilan ish vaqtining kesishishi, an'anaviy tarmoqlarga kirish qiyinchiliklari — qisman bartaraf etish imkonini beradi. Masofadan ishlash formatlari, frilanserlik platformalari va elektron tijorat imkoniyatlari ayniqsa qishloq hududlaridagi ayollar uchun muhim alternativ daromad manbai bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Biroq UNDP tomonidan o‘tkazilgan "Gender raqamiy bo‘linish" tadqiqoti ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda ayollar va erkaklar o‘rtasida raqamli savodxonlik, internet foydalanish va texnologik qurilmalarga

³⁸ Manba: Muallif tomonidan UNDP, ILO va PQ-4702 hujjatlari asosida tuzilgan prognoz.

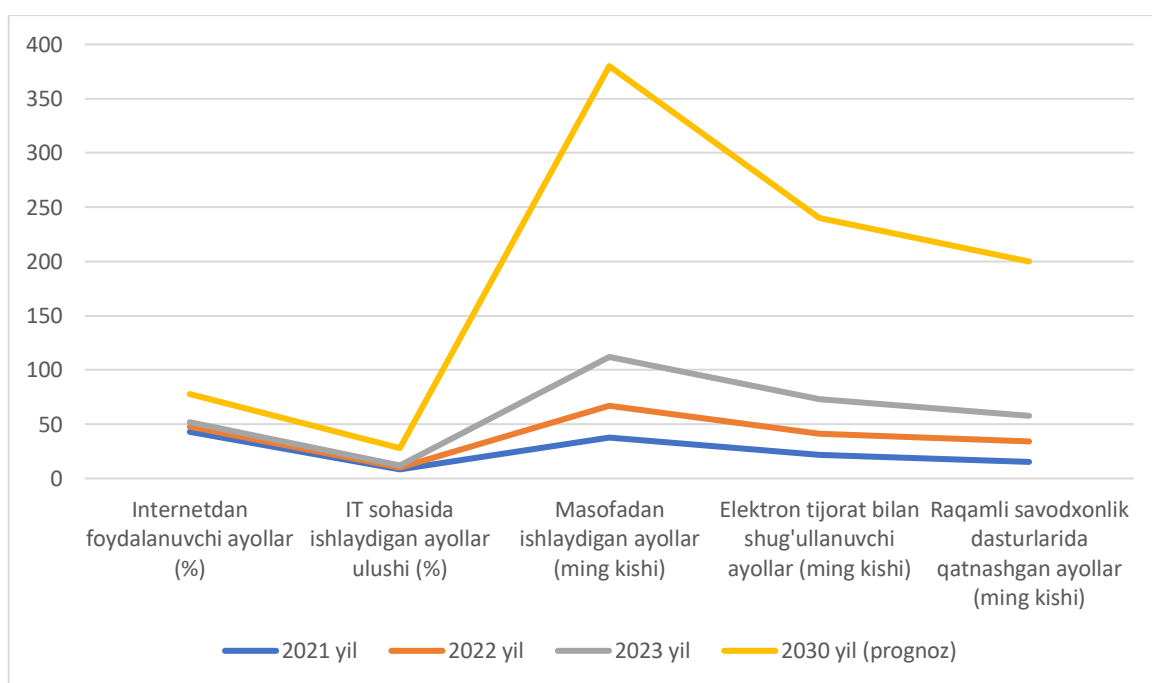
³⁹ IT Park Uzbekistan. – Wikipedia, The Free Encyclopedia. – URL:

https://en.wikipedia.org/wiki/IT_Park_Uzbekistan

egalik bo'yicha ham sezilarli tafovut mavjud: ayollarning internetdan muntazam foydalanish darajasi 52,0 foizni tashkil etib, erkaklar uchun mos ko'rsatkichdan (71,0 foiz) 19,0 foiz punktga past.⁴⁰

M.Axmedovaning raqamlilashtirish va gender tengligi o'rtasidagi munosabatga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish uchun "yengillashtiruvchi omil" funksiyasini bajarishi uchun bir qator shart-sharoitlar bir vaqtda ta'minlanishi lozim.⁴¹ Bular qatorida raqamli savodxonlik dasturlarini maktab va kollejlardan boshlab joriy etish, uy internet ulanishi arzonlashtirilishi va kengaytirilishi, shuningdek ayollarga mo'ljallangan IT kasblar bo'yicha qayta tayyorlash markazlari ochilishi kiradi. Ushbu chora-tadbirlarni izchil amalga oshirilgan taqdirda, 2030 yilga borib ayollarning raqamli iqtisodiyotda ulushini hozirgi 12,0 foizdan 25,0–28,0 foizga yetkazish mumkin deb taxmin qilinmoqda.

1-grafik. Raqamli iqtisodiyotda xotin-qizlar ishtiroki va oila farovonligi ko'rsatkichlari⁴²

1-grafik ma'lumotlari dinamikasi sezilarli o'sish tendentsiyasini ko'rsatmoqda: masofadan ishlaydigan ayollar soni 2021-yildan 2023-yilga qadar ikki yil ichida 38,0 mingdan 112,0 mingga — ya'ni 2,95 baravardan ko'proq — o'sdi. Elektron tijorat sohasida ham shunga o'xshash tezkor o'sish qayd etilmoqda. Biroq bu raqamlar mutlaq qiymatda respublika miqyosida hali past darajada qolib, ayollarning iqtisodiy jihatdan faol qismining atigi 8,0–10,0 foizini qamrab olmoqda.

⁴⁰ Gender Digital Divide Assessment: Uzbekistan. – Tashkent: UNDP, 2023. – 64 b. – URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/Final_Gender%20Digital%20Divide%20in%20Uzbekistan_d.pdf

⁴¹ Axmedova M. Gender Equality in the Aspect of Digitalization. – E-journal of Applied Research (in-academy.uz), 2024. – URL: <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/download/32156/20555/32425>

⁴² Manba: Muallif tomonidan UNDP, IT Park Uzbekistan va Axmedova M. ma'lumotlari asosida tuzilgan

2030-yilga mo'ljallangan prognoz ko'rsatkichlariga erishish uchun hozirgi o'sish sur'atlarini kamida 1,5–2,0 baravardan ko'p oshirish talab etiladi, bu esa maqsadli davlat siyosati va xususiy investitsiyalarning birgalikdagi sa'y-harakatlari bo'lmasdan mumkin emasligini anglatadi.

Oila farovonligini o'lchashda faqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmaslik, balki ijtimoiy himoya qamrovi, sog'liqni saqlashga kirish imkoniyati, ta'lim darajasi va uy-joy bilan ta'minlanganlikni ham inobatga oluvchi ko'p o'lchovli yondashuv qo'llash zarur. Yuz.uz saytida chop etilgan rasmiy ma'lumotlar va Raxmonova A. tadqiqotlari asosida O'zbekistonda oila farovonligi dinamikasini baholash shuni ko'rsatadiki, o'rtacha oilaviy daromad 2019–2023-yillar mobaynida nominal ifodasida sezilarli o'sgan, biroq inflyatsiyani hisobga olganda real o'sish sur'ati ancha pastroq bo'lgan.⁴³ Ayniqsa, ko'p farzandli oilalar va yolg'iz onalar boshqaradigan uy xo'jaliklari uchun qashshoqlik xavfi yuqori bo'lib qolmoqda.

Prognoz tahlillari ko'rsatishicha, xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish oila farovonligiga multiplikator effekti orqali ta'sir ko'rsatadi: tadqiqotlarga ko'ra, ayollarning qo'lga tushgan qo'shimcha daromadning 80,0–90,0 foizi oila ehtiyojlariga — bolalar ta'limi, sog'liqni saqlash, to'g'ri ovqatlanish — sarflanadi, bu ko'rsatkich erkaklar uchun mos raqamdan (40,0–60,0 foiz) sezilarli darajada yuqori. Demak, xotin-qizlar iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishi nafaqat ularga bevosita, balki butun oilaga, ayniqsa bolalarga manfaat keltiradi va shu tariqa keyingi avlodlarning insoniy kapitalini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa mazkur sohaga yo'naltirilgan davlat investitsiyalarining ijtimoiy qaytimini boshqa ko'plab yo'nalishlarga qaraganda ancha yuqori qiladi.

Shunday qilib, O'zbekistonda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda oila farovonligi va xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish borasidagi prognoz ko'rsatkichlari ijobiy tendentsiyalarni aks ettirishi bilan birga hal etilishi lozim bo'lgan murakkab strukturaviy muammolarni ham ochib bermoqda. Xotin-qizlarning mehnat bozoridagi ishtirok koeffitsientini 2030-yilga borib 45,0–48,0 foizga yetkazish, ayol tadbirkorlar ulushini 42,0 foizga oshirish va raqamli iqtisodiyotdagi ishtirokni sezilarli kengaytirish — bularning barchasi bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq maqsadlar tizimini ifodalaydi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun faqat moliyaviy chora-tadbirlar yetarli emas — institutsional, ta'limiy va infratuzilmaviy o'zgarishlar bir vaqtning o'zida amalga oshirilishi zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gender Digital Divide Assessment: Uzbekistan. – Tashkent: UNDP, 2023. – 64 b. – URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-03/Final_Gender%20Digital%20Divide%20in%20Uzbekistan_d.pdf
2. Xotin-qizlar tadbirkorligi mamlakatimiz iqtisodiy farovonligi va ijtimoiy taraqqiyotining yuksalishi omilidir. – Toshkent: UNDP Uzbekistan, 2023. –

⁴³ Raxmonova A. Yangi O'zbekistonda xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish yo'nalishlari // ResearchGate. – 2023. – URL: https://www.researchgate.net/publication/378530825_Yangi_O%27zbekistonda_xotin-qizlarning_ijtimoiy-iqtisodiy_faolligini_oshirish_yo%27nalishlari

URL: <https://www.undp.org/uz/uzbekistan/press-releases/xotin-qizlar-tadbirkorligi-mamlakatimiz-iqtisodiy-farovonligi-va-ijtimoiy-taraqqiyotining-yuksalishi-omilidir>

3. Conceptual Foundations of Women's Issues in Uzbekistan. – Global Research Network Journal (STEM), 2024. – URL: <https://grjournal.us/index.php/STEM/article/download/7867/7619/13941>

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining PQ-4702-son Qarori – Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish to‘g‘risida. – Toshkent: Lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/-4803531>

5. Conceptual Foundations of Women's Issues in Uzbekistan. – Global Research Network Journal (STEM), 2024. – URL: <https://grjournal.us/index.php/STEM/article/download/7867/7619/13941>

6. Axmedova M. Gender Equality in the Aspect of Digitalization. – E-journal of Applied Research (in-academy.uz), 2024. – URL: <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/download/32156/20555/32425>

7. Bo‘riyev S. O‘zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi statistik tahlili. – Scientific Issues of Economics and Society (inlibrary.uz), 2023. – URL: <https://inlibrary.uz/index.php/sies/article/view/63856>

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОКАЗАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Нуритдинова Дилшодахон Абдулла Кизи
соискатель Академии государственной
политики и управления при
Президенте Республики Узбекистан

АННОТАЦИЯ: В статье рассмотрен зарубежный опыт оказания государственных услуг в условиях цифровой трансформации. Охарактеризованы мировые тренды государственных услуг. Рассмотрен процесс адаптации зарубежного опыта в Узбекистане. Разработаны предложения по внедрению зарубежного опыта цифровой трансформации государственных услуг.

Ключевые слова: государственные услуги, мировые тренды, цифровая трансформация, безопасность, дорожная карта, экосистема, композитные услуги, проактивные услуги, искусственный интеллект, эффективность.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA KONTEKSTIDA DAVLAT XIZMATLARINI KO'RSATISH BO'YICHA XALQARO TAJRIBA NURITDINOVA DILSHODAXON ABDULLA QIZI - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi mustaqil-tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida davlat xizmatlarini ko'rsatishda xalqaro tajriba o'rganiladi. Davlat xizmatlari sohasidagi global tendentsiyalar bayon etilgan va O'zbekistonda xalqaro amaliyotni moslashtirish jarayoni tahlil qilingan. Davlat xizmatlarini raqamli transformatsiya qilish bo'yicha xalqaro tajribani joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat xizmatlari, global tendentsiyalar, raqamli transformatsiya, xavfsizlik, yo'l xaritasi, ekotizim, kompozit xizmatlar, proaktiv xizmatlar, sun'iy intellekt, samaradorlik.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN PUBLIC SERVICE DELIVERY IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION NURITDINOVA DILSHODAKHON A. - Independent Researcher at the Academy of Public Policy and Administration under the President of the Republic of Uzbekistan

ABSTRACT

The article examines international experience in the provision of public services amidst digital transformation. Global trends in public services are outlined, and the process of adapting international practices in Uzbekistan is analyzed.

Proposals are developed for implementing international experience regarding the digital transformation of public services.

Keywords: public services, global trends, digital transformation, security, roadmap, ecosystem, composite services, proactive services, artificial intelligence, efficiency.

Современные мировые подходы к государственным услугам вышли далеко за рамки простой оцифровки бланков. Сегодня ведущие цифровые правительства переходят к концепции сквозной экосистемы (Digital Public Infrastructure), управлению на основе данных и массовому внедрению ИИ-агентов. Мировые тренды ключевых направлений государственных услуг включают в себя Агентный искусственный интеллект (Agentic AI). Это автономное ведение дел: ИИ переходит от ответов в чат-ботах к самостоятельному выполнению задач: ИИ-агенты проверяют нормативные комплаенсы, сопоставляют налоговую отчетность и автоматически выявляют мошенничество. Предиктивная аналитика: Системы прогнозируют риски (например, в здравоохранении или социальной поддержке), распределяя ресурсы министерств до того, как гражданин обратится за помощью. Также модель «Единого окна без дверей» (No Wrong Door). Абсолютная интероперабельность, это переданный запрос, поданный в любое министерство или приложение, автоматически обрабатывается через единую сквозную дата-платформу. Модульная модернизация. Это государства отказываются от переписывания огромных ИТ-систем целиком, переходя на гибкую микросервисную архитектуру, что снижает риск сбоев критически важных сервисов.

Также на сегодняшний день в условиях глобализации, активно развивается трансграничность сервисов. Оно подразумевает услуги за рубежом. Страны активно тестируют и развертывают МФЦ-сервисы за своими пределами. Это позволяет экспатам удаленно открывать банковские счета, регистрировать бизнес и получать цифровые подписи (ЭЦП) без визита в консульства. Трансграничный обмен данными: Инициативы ОЭСР и ЕС развивают безопасные шлюзы для обмена медицинскими и юридическими данными между странами

Немаловажно инклюзивность и качество жизни (Well-being & Inclusion). Цифровая доступность как фактор здоровья. Это доступ к госуслугам и стабильному интернету теперь рассматривается развитыми странами как базовое социальное благо, напрямую влияющее на качество жизни и уровень медицины в регионах. Цифровые двойники городов: Сингапур и города ЕС используют виртуальные копии инфраструктуры (Digital Twins) для симуляции коммунальных и социальных госуслуг, оптимизируя градостроительство в реальном времени.

Каждая страна стремится к цифровому суверенитету и безопасности. Безопасность ИИ и облаков: Правительства внедряют жесткие стандарты суверенных облачных вычислений и защитные барьеры (guardrails) против утечки персональных данных при работе с ИИ. Подготовка к постквантовой

криптографии: Ведущие страны G7 создают дорожные карты для защиты государственных баз данных от дешифровки будущими квантовыми компьютерами.

В Узбекистане адаптация передовых зарубежных практик (опыт Сингапура, Эстонии и ЕС) идет по пути глубокой перестройки «Электронного правительства» с упором на сквозную интеграцию баз данных, ИИ-контроль и проактивность. Республика внедряет комплексные стратегии (такие как Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030» и Стратегия развития ИИ до 2030 года). Процесс адаптации зарубежного опыта строится по следующим ключевым трендам:

1. Внедрение ИИ в госуправление (Опыт Сингапура и ОАЭ) ИИ-контроль над чиновниками: Запущено масштабное обновление «Электронного правительства». Искусственному интеллекту передаются функции контроля за исполнением поручений госслужащими, объединяя более 1000 госуслуг и 240 баз данных в одну платформу. ИИ на портале Mu.gov.uz: Голосовые помощники и чат-боты на базе ИИ внедряются для автоматической обработки запросов, сокращая сроки оказания более чем 100 услуг наполовину. Профессиональные ИИ-ассистенты: Внедряются специализированные платформы, такие как система «Цифровой помощник врача» для распознавания речи и помощи в постановке диагнозов, а также цифровизация следствия и надзора (E-tergov и Raqamli prokuror).

2. Композитные и проактивные услуги (Опыт Эстонии). Переход на «жизненные ситуации»: Госуслуги переводятся в композитную форму. Например, услуги по установлению инвалидности, направлению на льготное лечение и постановка в электронную очередь объединяются в один бесшовный процесс. Отмена справок: Действует жесткий запрет на требование от граждан документов, которые уже есть в государственных базах данных (отменено предоставление более 110 видов документов и сведений).

3. Развитие МФЦ и «ЦГУ на колесах» (Опыт ЕС). Доступность в регионах: При поддержке ЕС и ПРООН реализуется масштабный проект стоимостью €4,9 млн для цифровизации бэк-офисов и открытия новых точек госуслуг непосредственно в махаллях удаленных регионов. Мобильные центры: Для преодоления барьера цифровой грамотности активно используются мобильные Центры государственных услуг («ЦГУ на колесах»), которые выезжают к жителям отдаленной сельской местности.

4. Вертикальные экосистемы и Аутсорсинг (Опыт Великобритании) Единая национальная платформа туризма: Запускается супер-приложение для туристов, объединяющее eSIM, регистрацию по месту пребывания, бронирование и покупку единых билетов в музеи. Передача госуслуг бизнесу: Частным подрядчикам на аутсорсинг передаются более 15 направлений государственных услуг, что снижает нагрузку на бюджет и повышает качество сервиса за счет рыночной конкуренции.

Цифровая трансформация государственных услуг — это переход от простого перевода бумажных документов в электронный формат

(цифровизация) к полной реорганизации работы госорганов. Она строится на потребностях человека, использовании данных, искусственного интеллекта и проактивности, когда услуги предоставляются без запроса.

К ключевым принципам трансформации можно отнести проактивность, сквозную интеграцию и омниканальность. Можно охарактеризовать каждый принцип по отдельности.

Проактивность (услуги по жизненным ситуациям) – это сервисы предугадывают потребности. Например, при рождении ребенка документы оформляются автоматически, без необходимости заполнять бланки.

Сквозная интеграция – это единая база данных исключает необходимость собирать справки из разных ведомств; государство обменивается ими самостоятельно.

Омниканальность, это получение услуг доступно через различные платформы (веб-порталы, мобильные приложения, чат-боты) с сохранением бесшовного опыта пользователя. Цифровой профиль: Идентификация личности с помощью биометрии или единой учетной записи, что делает посещение инстанций необязательным.

Таким образом анализ зарубежного опыта цифровой трансформации государственных услуг позволяет сделать пять ключевых выводов, которые определяют вектор развития современных государств, включая Узбекистан. Переход от «цифровизации» к «невидимому государству». Просто оцифровать бумажную форму или создать приложение — уже недостаточно. Таким образом передовые страны (Эстония, Сингапур) внедряют проактивный формат (Invisible Government). Государство само инициирует услугу на основе жизненной ситуации гражданина (рождение ребенка, выход на пенсию), избавляя человека от необходимости подавать заявления. Также искусственный интеллект — главный драйвер эффективности. ИИ перестал быть просто «умным чат-ботом» на сайте. Сегодня ИИ автоматизирует внутренние (бэк-офисные) процессы ведомств (Agentic AI). Он прогнозирует риски, проверяет комплаенс и контролирует исполнительскую дисциплину чиновников. Это кардинально снижает операционные издержки и исключает коррупционный фактор.

Дата-центричность и архитектура «Единого источника правды». Ведомства больше не имеют права дублировать данные или требовать их у граждан. Успех трансформации зависит от жесткой интероперабельности (как эстонская система X-Road). Все госорганы подключены к единой шине обмена данными. Если информация о гражданине есть в одной базе, другие ведомства обязаны запрашивать ее автоматически.

Ликвидация цифрового неравенства (Инклюзивность). Высокие технологии бесполезны, если к ним нет доступа у жителей отдаленных регионов или уязвимых слоев населения. Мировой тренд требует баланса между онлайн и офлайн. Для этого развиваются гибридные модели: мобильные центры госуслуг (как в Узбекистане при поддержке ЕС/ПРООН) и

супер-аппы, доступные на простых смартфонах, чтобы никто не остался изолированным от цифровых благ.

Список литературы

1. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. — New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2024.
2. Алиева, М. Б. Цифровизация государственных услуг в зарубежных странах: особенности и их правовые проблемы / М. Б. Алиева // Право и цифровое управление. — 2025. — № 4. — С. 112–119.
3. Васильева, Е. В. Международный опыт по цифровизации государственного управления на примере Сингапура, Норвегии, Великобритании и Германии / Е. В. Васильева, А. М. Колесников // Научный журнал «КиберЛенинка». — 2024. — № 2.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

“4K” MODELI ASOSIDA TASHKIL ETILGAN DARSLARDA
O‘QITUVCHI VA O‘QUVCHI O‘RTASIDAGI O‘ZARO HAMKORLIKNI
RIVOJLANTIRISH

Boltayeva Hulkar Mardonqul qizi

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

mustaqil izlanuvchisi

boltayevahulkar00@gmail.com

ORCID:<https://orcid.org/0009-0005-8503-7711>

Annotatsiya. *Ushbu maqolada “4K” modelining to‘rtinchi komponenti – kreativlikning boshlang‘ich sinf dars jarayonida, xususan, “O‘qish savodxonligi” darslarida qanday rivojlantirilishi yoritib berilgan. Shu bilan birga, boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi ta‘limida kritik tafakkurni rivojlantiruvchi 4K modelidan foydalanish va uning hozirgi zamon ta‘lim jarayoni bilan chambarchas bog‘liqligi haqida fikr yuritilgan*

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности развития креативности как четвертого компонента модели «4К» в образовательном процессе начальной школы, в частности на уроках читательской грамотности. Кроме того, анализируется использование модели «4К», направленной на развитие критического мышления в процессе обучения родному языку и читательской грамотности учащихся начальных классов, а также раскрывается её тесная взаимосвязь с современными требованиями образовательного процесса.

Abstract. This article examines the development of creativity as the fourth component of the 4C model in primary school education, particularly in reading literacy lessons. It also discusses the application of the 4C model aimed at fostering critical thinking in the teaching of the mother tongue and reading literacy in primary education, highlighting its close relationship with the requirements of the modern educational process.

Kalit so‘zlar: *“4K” modeli, yaratuvchanlik, savodxonlik, boshlang‘ich ta‘limda ilmiy dunyoqarash, tarbiya, tanqidiy fikrlash, ko‘nikma, ijodiy yondashu, darslik, davriylik, an‘anaviy, ommaviy, mezon, tizim.*

Ключевые слова: *модель «4К», креативность, грамотность, научное мировоззрение в начальном образовании, образование, критическое мышление, навыки, творческий подход, учебник, периодичность, традиционный, массовый, критерий, система.*

Key words: *4K model, creativity, literacy, scientific worldview in primary education, education, critical thinking, skills, creative, textbook, frequency, traditional, mass, criterion, system.*

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim sohasinimodernizatsiya qilish va innovatsion rivojlanishni ta'minlash jarayonida yosh avlodning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, uklarida kreativ va tanidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga ta'lim sifatini xalqaro mezonlar asosida takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish, baholash tizimi zamonaviy talablar asosidarivojlantirish amda xalqaro ilmiy va ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda kuchaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bu jarayonda "4K" modeli – kreativlik, kritik fikrlash, kollaboratsiya va kommunikatsiya – ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Milliy o'quv dasturida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoli va ijodiy vazifalarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim ta'lim natijalari sifatida e'lon qilingan bo'lib, o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirmasdan va tanqidiy fikrlashni shakllantirmasdan amalga oshirib bo'lmaydigan holatdir. Ushbu kompetensiyalar yuqori darajadagi ko'nikmalar bo'lib, tarbiyalanuvchilarning tahlil qila olish salohiyatini mustahkamlashni rag'batlantiradi. Biroq, ularga rasmiy baho berilmagan. Ommaviy maktab amaliyotida an'anaviy dars doirasida va ma'lum bir fan mazmuniga nisbatan ushbu kompetensiyalarni shakllantirish va baholash imkonini beradigan bunday pedagogik texnologiyalar va baholash vositalari mavjud emas. Bundan tashqari, bu kompetensiyalar ta'lim standartlari doirasida ham aniq tavsifga ega emas. Milliy o'quv dasturi tomonidan o'rnatilgan meta-fanni o'rganish natijalari va "4K" ko'nikmalari xususiyatlarining o'zaro bog'liqligi ular juda yaqin va kesishgan degan xulosaga kelishimizga imkon beradi, shuning uchun "4K"ning shakllanish darajasini baholash vositalari ta'lim standartining meta-mavzu natijalarini baholash imkonini beradi.

O'qish savodxonligi o'quvchilarning matnni anglash, tahlil qilish, talqin etish hamda undan zarur axborotni ajratib olish va amaliyotda qo'llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya nafaqat ta'lim jarayonida, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'qish savodxonligining rivojlanishi o'quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish hamda asosli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, 4K kompetensiyalari — kreativlik, kritik fikrlash, kollaboratsiya va kommunikatsiya — o'qish savodxonligini rivojlantirishning muhim tarkibiy omillari bo'lib, o'quvchilarning ta'limiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini ta'minlash bilan birga, ularni zamonaviy jamiyat talablariga mos kompetent shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

O'qituvchi dars jarayonida o'quvchilar bilan o'zaro aloqani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. U o'quvchilarga ko'rsatma berish, ular bilan matnni muhokama qilish va bahs-munozaralar o'tkazish orqali ularning fikrlarini rivojlantirishi mumkin. Bo'lajak o'qituvchi o'z bilimlarini o'quvchilarga yetkazishda, ularni tinglashda va rag'batlantirishda hamkorlikni ta'minlashi zarur. Masalan, o'qituvchi dars davomida o'quvchilardan savol berishlarini so'rashi yoki ularning fikrlarini

so‘rash orqali o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undashi mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘z fikrlariga ishonch hosil qilishlariga yordam beradi.

Kollaboratsiya o‘quvchilarning faolligini oshiradi. O‘quvchilar birgalikda ishlaganda, ular o‘zaro fikr almashish, o‘z qarashlarini baham ko‘rish va muammolarni hal qilishda samarali yondashuvlarni topishga harakat qilishadi. Darslarda guruh bo‘lib ishlashni tashkil etish orqali o‘quvchilar o‘zaro aloqalarni mustahkamlaydi. Masalan, o‘quvchilar o‘zaro matn tahlili yoki bahs-munozara olib borish orqali bir-biridan o‘rganadilar. Bunday jarayon o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga va ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, o‘quvchilarning ijodiy fikrlash va yangi g‘oyalarni kashf etish imkoniyatini oshiradi. O‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilar birgalikda loyiha bo‘yicha ishlaganda, ular o‘z g‘oyalarni birlashtirib, ijodiy yechimlar topadilar. O‘qituvchi bunday jarayonni rag‘batlantirish orqali o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini oshiradi. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlariga va yangi muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘qish savodxonligi darslarida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik ta’lim jarayonining muhim jihati hisoblanadi. O‘qituvchi o‘z bilimlarini o‘quvchilarga yetkazish va ularni rag‘batlantirish orqali hamkorlikni ta’minlaydi. O‘quvchilar esa, o‘zaro muloqot qilib, fikr almashish va yangi g‘oyalarni kashf etish orqali faol ishtirok etadilar. Bunday hamkorlik ta’lim jarayonini qiziqarli, interfaol va samarali qiladi. O‘qish savodxonligi darslarida hamkorlikning ahamiyatini inkor etish mumkin emas, chunki u o‘quvchilarning o‘zaro aloqalarini mustahkamlashga, ijodiy fikrlashga va tanqidiy yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. Shu tariqa, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli bo‘lishida muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlari, tanqidiy tahlil qilishlari va murakkab masalalarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilganligi bilan ham ahamiyatlidir. O‘qish savodxonligi darslari bu ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchining rahbar sifatida ishtiroki esa o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega.

Bo‘lajak o‘qituvchi o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarni rag‘batlantiruvchi va yo‘naltiruvchi sifatida xizmat qilishi lozim. Uning vazifasi o‘quvchilarga murakkab savollar berish, fikr almashish jarayonini tashkil etish va o‘quvchilarni tanqidiy fikrlashga undashdir. O‘qituvchi o‘quvchilarga matnni o‘rganishda, asosiy g‘oyalarni ajratishda va o‘z fikrlarini erkin ifoda etishda yordam beradi. Masalan, dars jarayonida muhokama o‘tkazish va o‘quvchilarning fikrlarini tinglash orqali o‘qituvchi o‘quvchilarning fikrlarini kengaytiradi va ularni o‘z fikrlarini rivojlantirishga undaydi.

Kritik fikrlash – bu o‘quvchilarning ma’lumotni tahlil qilish, baholash va undan xulosa chiqarish qobiliyatidir. O‘qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga matnni chuqurroq tushunib yetishlariga, muallifning niyatini tahlil qilishlariga va o‘z fikrlarini yaratishlariga imkon beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarga muammolarni hal qilishda tanqidiy yondashuvni o‘rgatishi zarur. Dars

davomida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, bir-birining fikrlarini tahlil qilishga va mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rganishlari kerak.

O'qituvchining rahbar sifatidagi roli o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda ham muhimdir. O'quvchilar o'z fikrlariga ishonch hosil qilishlari, savollar berishlari va o'zaro muhokama qilishlari uchun o'qituvchining doimiy ravishda qo'llab-quvvatlashi zarur. O'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini hurmat qilishi, ularga yordam berishi va o'zaro muloqotni rivojlantirishi kerak. Bu jarayon o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlashga va ularni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi.

O'qish savodxonligi darslarida o'qituvchining rahbar sifatidagi ishtiroki kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quvchilarga yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi sifatida xizmat qiladi, ularni murakkab masalalarni hal qilishda, kritik fikrlashda va o'z fikrlarini ifoda etishda qo'llab-quvvatlaydi. O'quvchilarning darslarga faol ishtiroki va kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Shunday qilib, o'qituvchining rahbar sifatidagi ishtiroki nafaqat o'quvchilarning bilimlarini, balki ularning fikrlash ko'nikmalarini ham mustahkamlashga yordam beradi. Ta'lim jarayoni shunchaki bilimlarni yetkazish emas, o'quvchilarni fikrlovchi, mustaqil va tanqidiy yondashuvga ega shaxslar sifatida rivojlantirishdir. Bu jarayonning muvaffaqiyati esa bo'lajak o'qituvchining rahbar sifatidagi ishtirokiga bog'liq.

4K modeling birinchi komponenti – kreativlikni rivojlantirishda o'qituvchi o'quvchilarga ijodiy topshiriqlar, liyoha ishlari, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar va amaliy mashg'ulotlarni taklif etadi. O'quvchilar bberilgan vazifalarni bajarish jarayonida yangi g'oyalarni ilgari surish, noan'anaviy yechimlar topish va o'z ijodiy salohiyatini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kritik fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda ham o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik alohida ahamiyatga ega. O'quvchi tayyor javoblarni bermaydi, balki o'quvchilarni savollar orqali fikrlashga matndagi dalillarni tahlil qilishga, turli qarashlarni taqqoslashga va asoslangan xulosalar chiqarishga yo'naltiradi. Natijada o'quvchilarda mustaqil fikrlash, axborotni tanqidiy baholash va muammolarga turli nuqtayi nazardan yondashish kompetensiyalari rivojlanadi.

Kollaboratsiya komponenti nafaqat o'quvchilarning o'zaro hamkorligini, balki o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi sheriklik munosabatlarini ham nazarda tutadi. O'quvchi guruh faoliyatini muvofiqlashtiradi, muammoli vaziyatlarni yaratadi, zarur metodik yordam ko'rsatadi va o'quvchilarning mustaqil xulosa chiqarishiga sharoit yaratadi. O'quvchilar esa guruh a'zolari va o'qituvchi bilan fikr almashadi, muammolarni birgalikda hal qiladi hamda umumiy natijaga erishish ucun mas'uliyatni baham ko'radi.

Kommunikatsiya kompetensiyasi ham ushbu jarayonda muhim o'rin tutadi. Dars davomida tashkil etilgan savol-javoblar, munozaralar, taqdimotlar, bahs va refleksiya mashg'ulotlari o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantiradi. O'qituvchi konstruktiv fikr-mulohazalar berish orqali o'quvchilarning o'z fikrini aniq mantiqiy va ishonchli ifodalash ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Zamonaviy ta'lim tizimida 4K modeli asosida tashkil qilingan darslar

o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. O'quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishi va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlanishi, darslarni jonli muloqotga aylantiradi. Natijada darslar bir tomonlama axborot uzatish jarayonidan interfaol muloqot va hamkorlikka asoslangan ta'lim muhitini samarali o'zgartiradi. O'qish savodxonligi darslari bu jarayonda o'quvchilarga matnlarni chuqur o'rganish, tahlil qilish va o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkonini beradi. O'quvchilarning dars jarayonida faol ishtiroki va kreativligi ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, 4K modeli asosida yaratilgan darsliklarda berilgan topshiriqlar o'quvchini mantiqiy tanqidiy fikrlashga, tadqiqot va tahlil qilishga, tanqidiy mulohaza yuritishga, ma'lumotlardan unumli foydalanishga, o'quvchilar ilmiy savodxonligini oshirishga, o'zaro mazmunli va mantiqli muloqot qilishga, tashabbuskorlikka va tizimli fikrlashga o'rgatadi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarga turli xildagi topshiriqlar va savol-javoblar, aqliy jihatdan rivojlanishlariga qaratilgan suhbatlar orqali ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishimiz hamda asta-sekin rivoltantira borishimiz mumkin. Buning uchun o'qituvchidan sabrlik, mahoratlik, qobiliyatlik, kommunikativlik, kreativlik, talabchanlik kabi sifatlar talab etiladi. O'qish savodxonligi darslarida 4K modelidan foydalanish o'quvchilarni dars jarayonida yanada faol bo'lishlariga va darsning osuda tinglovchisidan mustaqil fikrlovchi, ijodkor, samarali muloqotga kirishuvchiga aylantiradi

Foydalanilgan adabiyotlar .

1. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni. O'RQ637-son 23. 09. 2020. Ta'lim to'g'risida (lex.uz)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash" to'g'risidagi 2019-yil 29-apreldagi 5712-sonli Farmoni.
3. . Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students // Ilmiy xabarnoma. – C. 69.1.Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B. Umumiy didaktika. – Toshkent: 2009.
- 4 Hamroyev A. Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limini ijodiy tashkil etish. Monografiya. GlobeEdit. 124 bet. ISBN 978-620-0-60873-4.
5. Ochilov F.I. Ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida dars samaradorligi. – Toshkent, 2016.

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA KASBGA YO'NALTIRISHNING SAMARALI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Axmedova Muxabbat Axmedovna

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha
mutaxassislarni qayta tayyorlash va
malakasini oshirish institute
Nukus filiali katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonining pedagogik mazmuni, zamonaviy texnologiyalari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari tahlil qilinadi. Kasb tanlash jarayoni faqat mehnat bozoriga mos mutaxassis tayyorlash masalasi emas, balki o'quvchining qiziqishi, qobiliyati, ijtimoiy faolligi va hayotiy maqsadini shakllantirish bilan bevosita bog'liq jarayon sifatida yoritiladi. Shuningdek, maktab, oila, mahalla va ish beruvchilar hamkorligi kasbga yo'naltirish ishlarining muhim sharti sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, umumiy o'rta ta'lim, texnologiya, kasbiy diagnostika, o'quvchi qobiliyati, kasbiy tanlov, ta'lim trayektoriyasi.

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktabi oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchini nafaqat fanlarni o'zlashtirgan bilimli shaxs, balki kelajak hayot yo'lini ongli tanlay oladigan, kasbiy qaror qabul qilishga tayyor, ijtimoiy mas'uliyatli inson sifatida tarbiyalashdir. Kasb tanlash inson hayotidagi oddiy tashkiliy tanlov emas, balki shaxsning o'z qobiliyati, qiziqishi, qadriyati va jamiyat ehtiyojlari o'rtasidagi uyg'unlikni topish jarayonidir. Shuning uchun kasbga yo'naltirish ishlarini faqat bitiruvchi sinflarda qisqa suhbat yoki targ'ibot tadbiri bilan cheklash yetarli emas. Bu jarayon 5–11-sinflar davomida izchil, bosqichma-bosqich va ilmiy asoslangan pedagogik tizim sifatida tashkil etilishi lozim.

Kasbiy yo'naltirish nazariyasining dastlabki asoslaridan biri F. Parsons tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda to'g'ri kasb tanlash uchun shaxs o'z qobiliyatini bilishi, kasblar haqidagi ma'lumotga ega bo'lishi va bu ikki omilni oqilona taqqoslay olishi zarurligi ta'kidlangan [1,5]. D.Super esa kasbiy rivojlanishni insonning butun hayoti davomida shakllanadigan jarayon sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, o'quvchining kasb haqidagi tasavvuri yosh, ijtimoiy muhit, tajriba va o'z-o'zini anglash darajasi bilan bog'liq holda rivojlanadi [2,72]. Umumiy o'rta ta'limda kasbga yo'naltirish-bu o'quvchining qiziqishi, layoqati, bilim darajasi, temperament xususiyatlari, mehnatga munosabati va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda uni kelajak kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonidir. Bu jarayon samaradorligi o'qituvchi, sinf rahbari, maktab psixologi, ota-ona va mahalliy hamkor tashkilotlarning uzviy hamkorligiga bog'liq. [3,19].

Kasbga yo'naltirishning pedagogik mohiyati uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchisi-axborot berish: o'quvchi turli kasblar, ularning mazmuni, mehnat

sharoiti, talab etiladigan bilim va ko'nikmalar haqida ishonchli ma'lumot oladi. Ikkinchisi-diagnostika: o'quvchining qiziqishi, individual imkoniyati va kasbiy moyilligi aniqlanadi. Uchinchisi-amaliy tayyorgarlik: o'quvchi turli kasbiy vaziyatlar, loyiha ishlari, ustaxonalar, ekskursiyalar va tajriba mashg'ulotlari orqali kelajak kasbi haqida real tasavvurga ega bo'ladi.

Kasbga yo'naltirishda birinchi muhim texnologiya-pedagogik-psixologik diagnostika texnologiyasidir. Bu texnologiya o'quvchilarning kasbiy qiziqishi, qobiliyati, muloqotga kirishish darajasi, yetakchilik xususiyatlari va mehnat faoliyatiga munosabatini aniqlashga xizmat qiladi. Diagnostika faqat test o'tkazish bilan cheklanmasligi kerak. Unda suhbat, kuzatish, ijodiy topshiriq, ota-ona bilan muloqot va o'quvchining fanlarga munosabatini tahlil qilish kabi usullar uyg'un qo'llanadi. [7,116]. Ikkinchi samarali yo'nalish-loyihaviy ta'lim texnologiyasidir. Bunda o'quvchilar muayyan kasb yoki ishlab chiqarish sohasi bilan bog'liq kichik loyihalarni bajaradilar. Masalan, "Mening kelajak kasbim", "Mahallamizdagi kasblar xaritasi", "Oilaviy kasblar tarixi", "Zamonaviy kasblar va raqamli ko'nikmalar" kabi loyihalar o'quvchilarda izlanish, tahlil qilish, taqdimot qilish va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Loyiha texnologiyasi o'quvchini tayyor ma'lumot iste'molchisi emas, balki o'z kelajagi haqida izlanadigan faol subyektga aylantiradi. Uchinchi texnologiya-interfaol metodlar asosidagi kasbiy yo'naltirishdir. "Aqliy hujum", "Insert", "Klaster", "Debat", "Keys-stadi", "Rol o'ynash", "Kasbiy vaziyatni modellashtirish" kabi metodlar o'quvchining faolligini oshiradi. Masalan, "Shifokor qabulida", "Bank mutaxassisi va mijoz", "Tadbirkorlik loyihasi himoyasi", "Muhandislik muammosini yechish" kabi rolli mashg'ulotlar o'quvchilarda muayyan kasbga xos muloqot, mas'uliyat, qaror qabul qilish va muammoni hal etish malakalarini shakllantiradi. Bunday yondashuv o'quvchiga kasbni kitobiy tasavvur orqali emas, balki amaliy vaziyat orqali anglash imkonini beradi. To'rtinchi muhim texnologiya-axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishdir. Raqamli platformalar, kasblar katalogi, onlayn testlar, videodarslar, virtual ekskursiyalar va elektron portfolio o'quvchining kasblar haqidagi tasavvurini kengaytiradi. Ayniqsa, chekka hududlardagi maktablarda turli soha mutaxassislari bilan onlayn uchrashuvlar o'tkazish, korxonalar va tashkilotlar faoliyati bo'yicha videomateriallardan foydalanish kasbiy axborot yetishmovchiligini kamaytiradi. National Research Council hisobotida XXI asr ko'nikmalari sifatida tanqidiy fikrlash, hamkorlik, muammoli vaziyatni hal etish va o'z-o'zini boshqarish alohida ko'rsatiladi [5, 39]. Bu jihatlar kasbga yo'naltirish jarayonida ham muhim mezon hisoblanadi. Beshinchi yo'nalish-portfolio texnologiyasidir. Har bir o'quvchi uchun "kasbiy rivojlanish portfoliosi" yuritilishi maqsadga muvofiq. Unda o'quvchining qiziqishlari, erishgan natijalari, ijodiy ishlari, loyiha topshiriqlari, sertifikatlari, diagnostika xulosalari va kelajak rejalari jamlanadi. Portfolio o'quvchiga o'z o'sishini kuzatish, o'qituvchiga esa individual yo'nalish berish imkonini yaratadi. Bunday yondashuv o'quvchini o'z imkoniyatlarini baholashga, kuchli va zaif tomonlarini anglashga, shaxsiy rivojlanish rejasini tuzishga o'rgatadi.

Kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligi ko'p jihatdan maktabning tashqi hamkorlik aloqalariga bog'liq. Ota-onalar, mahalla faollari, kasb-hunar maktablari,

oliy ta'lim muassasalari, tadbirkorlik subyektlari va ishlab chiqarish tashkilotlari bilan hamkorlik o'quvchilarga real kasbiy muhitni ko'rish imkonini beradi. 2025-yildagi hukumat qarorida o'quvchilarni darsdan tashqari vaqtda kasb-hunarga o'qitishda tadbirkorlik subyektlarini jalb etish, amaliy imtihon va elektron sertifikat berish tartiblarini joriy etish vazifalari belgilangan. Oila ham kasb tanlashda muhim ta'sir kuchiga ega. Ba'zan ota-onalar farzandining individual qobiliyatidan ko'ra, jamiyatda "obro'li" deb qaralayotgan kasblarni tanlashga undaydi. Bu esa o'quvchining ichki qiziqishi va tashqi bosim o'rtasida ziddiyat yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun maktabda ota-onalar uchun "Farzandimning kasbiy qiziqishini qanday aniqlayman?", "Kasb tanlashda ota-onaning pedagogik mas'uliyati", "Zamonaviy kasblar" kabi mavzularda seminarlar tashkil etish zarur.

Kasbga yo'naltirishning samarali pedagogik texnologiyalari o'quvchida uch asosiy natijani shakllantiradi. Birinchidan, o'quvchi o'z shaxsiy imkoniyatlarini anglaydi. Ikkinchidan, u kasblar dunyosi haqida kengroq va haqqoniy tasavvurga ega bo'ladi. Uchinchidan, kelajak ta'lim yo'nalishi yoki kasbiy faoliyat bo'yicha ongli qaror qabul qilishga tayyorlanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kasbga yo'naltirishning an'anaviy shakllari-ma'ruza, suhbat, targ'ibot uchrashuvlari-zarur bo'lsa-da, ular o'quvchini faol harakatga undashda yetarli emas. Samarali natija beruvchi texnologiyalar o'quvchini bevosita izlanishga, taqqoslashga, sinab ko'rishga va xulosa chiqarishga majbur qiladigan metodlardir. Shu bois kasbiy diagnostika, loyiha ishlari, amaliy mashg'ulot, raqamli platforma, kasbiy portfolio va ijtimoiy hamkorlik bir-biri bilan bog'langan holda qo'llanilgandagina kutilgan pedagogik natija yuzaga chiqadi. [4, 33].

Xulosa. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'quvchining shaxsiy qiziqishi, qobiliyati, ijtimoiy ehtiyoji va mehnat bozori talablari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Kasbga yo'naltirishda pedagogik-psixologik diagnostika, loyiha metodi, interfaol mashg'ulotlar, raqamli texnologiyalar, portfolio yuritish va ijtimoiy hamkorlik texnologiyalaridan kompleks foydalanish yuqori samaradorlik beradi. Maktabda kasbga yo'naltirish ishlari epizodik tadbir emas, balki uzluksiz pedagogik tizim sifatida yo'lga qo'yilishi lozim. Har bir fan o'qituvchisi o'z darsida fanning hayotiy va kasbiy ahamiyatini ochib bera olsa, sinf rahbari o'quvchining shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini kuzatsa, psixolog individual maslahat bersa, ota-ona va ish beruvchilar hamkorlikda ishtirok etsa, o'quvchining kasbiy tanlovi yanada ongli, asosli va hayotiy bo'ladi. Eng muhimi, kasbga yo'naltirish o'quvchini faqat mehnatga tayyorlash emas, balki uni o'z kelajagi uchun mas'uliyatli qaror qabul qila oladigan yetuk shaxs sifatida shakllantirish jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Parsons F. Choosing a Vocation. Boston: Houghton Mifflin, 1909. — 165 p.
2. Super D.E. The Psychology of Careers: An Introduction to Vocational Development. New York: Harper & Brothers, 1957. -362 p.

3. OECD. Career Guidance and Public Policy: Bridging the Gap. Paris: OECD Publishing, 2004. -172 p.
4. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? Paris: UNESCO Publishing, 2015. -84 p.
5. National Research Council. Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century. Washington, DC: The National Academies Press, 2012. -256 p.
6. Savickas M.L. Career Construction Theory and Practice // Brown S.D., Lent R.W. *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work*. 2nd ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 2013. -P. 147–183.
7. Brown S.D., Lent R.W. *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work*. 2nd ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 2013. -720 p.
8. Tolipov O‘.Q., Sharipov Sh.S., Xolmatov P.Q. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘llash texnologiyasi. Toshkent: O‘zPFITI, 2004. -32 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-fevraldagi PQ-53-son qarori. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarini xorijiy til va zamonaviy kasblarga o‘qitish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2024.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 11-fevraldagi 78-son qarori. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarni kasb-hunarga o‘qitishda tadbirkorlik subyektlarini jalb etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2025.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA IJODKORLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Julmatova Saodat Jur’atjon qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti
Pedagogika, psixologiya va jismoniy
madaniyat kafedrası PhD dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda ijodiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish, yangicha pedagogik yechim topish va kasbiy vaziyatlarga moslashuvchan yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, oliy pedagogik ta‘lim jarayonida ijodkorlikni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan motivatsion, metodik, tashkiliy va psixologik shart-sharoitlar asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak pedagog, ijodkorlik, kreativ tafakkur, pedagogik shart-sharoit, kasbiy kompetensiya, innovatsion ta‘lim, refleksiya, mustaqil fikrlash.

Zamonaviy ta‘lim jarayonida pedagog shaxsiga qo‘yiladigan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Bugungi o‘qituvchi faqat bilim beruvchi mutaxassis emas, balki o‘quvchini mustaqil fikrlashga, muammoni turli nuqtayi nazardan tahlil qilishga, yangilik yaratishga va ijtimoiy hayotda faol bo‘lishga yo‘naltiruvchi ijodkor shaxs sifatida namoyon bo‘lishi zarur. Shu bois bo‘lajak pedagoglarda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish oliy pedagogik ta‘limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ijodkorlik pedagogik faoliyatda tayyor andozalardan foydalanish bilangina cheklanmaydi. U o‘quv jarayonida yuzaga keladigan turli vaziyatlarga mos yechim topish, darsni o‘quvchilarning qiziqishi va ehtiyojlariga mos tashkil etish, ta‘lim mazmunini hayotiy tajriba bilan bog‘lash, shuningdek, yangicha metod va texnologiyalarni qo‘llash qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda ijodkorlik shaxsning mustaqil fikrlashi, muammoga noodatiy yondashishi, yangi g‘oya yaratishi hamda mavjud bilimlarni yangi sharoitda samarali qo‘llay olishi bilan izohlanadi [2,445]. Bo‘lajak pedagoglarda ijodkorlikni shakllantirish masalasi ayniqsa dolzarbdir, chunki ular kelgusida o‘quvchilarning dunyoqarashi, tafakkuri va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Agar o‘qituvchining o‘zi ijodiy fikrlashga, izlanishga, yangilikni qabul qilishga tayyor bo‘lmasa, u o‘quvchilarda ham bunday fazilatlarni samarali rivojlantira olmaydi.

Ijodkorlik inson tafakkurining yuqori bosqichi bo‘lib, u mavjud bilim va tajribalar asosida yangi g‘oya, usul yoki mahsulot yaratish jarayonini bildiradi. J. Guilford ijodkorlikni divergent tafakkur bilan bog‘lab, insonning bir muammoga bir nechta yechim topa olishi, fikrlashda moslashuvchanlik va originallik ko‘rsata olishini alohida ta‘kidlaydi [2,447]. Bu yondashuv pedagogik ta‘lim uchun muhim ahamiyatga ega, chunki o‘qituvchi faoliyati doimiy ravishda muammoli vaziyatlar,

kutilmagan savollar va individual yondashuvni talab qiladigan holatlar bilan bog'liq. L.S.Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni izohlar ekan, shaxsning yuqori psixik funksiyalari ijtimoiy muhit va faoliyat orqali shakllanishini ko'rsatadi [1,86]. Demak, ijodkorlik ham tug'ma imkoniyat sifatida mavjud bo'lishi mumkin, biroq uning rivojlanishi ko'p jihatdan ta'lim muhiti, pedagogik ta'sir, muloqot va amaliy faoliyatga bog'liq. Bo'lajak pedagog ijodkorlikni faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki kasbiy faoliyatda qo'llanadigan amaliy kompetensiya sifatida egallashi lozim. [3,83]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, bo'lajak pedagogda ijodkorlikni rivojlantirish uchun faqat bilim berish yetarli emas. Talabada izlanishga ehtiyoj, kasbga qiziqish, yangilik yaratishga intilish va o'z pedagogik g'oyalarni sinab ko'rish imkoniyati bo'lishi kerak.

Bo'lajak pedagoglarda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish, avvalo, motivatsion muhit yaratishdan boshlanadi. Talaba o'z kasbining ijtimoiy ahamiyatini anglaganida, pedagoglik faoliyatini shunchaki majburiyat emas, balki ijodiy izlanish maydoni sifatida qabul qila boshlaydi. Kasbga nisbatan ijobiy munosabat, o'zini rivojlantirishga ehtiyoj, yangi pedagogik yechim topishga qiziqish ijodkorlikning ichki omillarini kuchaytiradi. [3,107]. Ikkinchi muhim shart - ijodiy ta'lim muhitini tashkil etishdir. Ijodiy muhit talabaga erkin fikr bildirish, savol berish, yangilishdan qo'rqmaslik, turli yechimlarni taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarish imkonini beradi. Beghetto va Kaufman ta'lim muhitining kreativlikka ta'sirini tahlil qilib, o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlash, ochiq muloqot va xavfsiz psixologik muhit ijodiy faollikni oshirishini ta'kidlaydi [6,54]. Uchinchi shart - ta'lim mazmunini ijodiy topshiriqlar bilan boyitishdir. An'anaviy ma'ruza va seminarlar bo'lajak pedagogga zarur nazariy bilim beradi, biroq ijodkorlik ko'proq faol, muammoli va amaliy topshiriqlar orqali shakllanadi. To'rtinchi shart-muammoli ta'lim va loyiha metodlaridan foydalanishdir. Muammoli vaziyat talabani tayyor javob izlashdan ko'ra, masalaning mohiyatini tushunish, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash va yangi yechim yaratishga undaydi. Loyiha faoliyati esa nazariya va amaliyotni birlashtiradi. Talaba dars loyihasi, tarbiyaviy tadbir ssenariysi, interfaol mashg'ulot modeli yoki raqamli ta'lim resursini ishlab chiqish jarayonida ijodiy faoliyatga kirishadi. [5,96]. Beshinchi shart-refleksiv faoliyatni yo'lga qo'yishdir. Ijodkor pedagog o'z faoliyatini doimiy tahlil qila oladigan, xatolaridan xulosa chiqaradigan, o'zining kuchli va zaif tomonlarini angelaydigan mutaxassisdir. Shuning uchun bo'lajak pedagoglarda refleksiv kundalik yuritish, dars tahlili yozish, o'z chiqishlariga baho berish, kursdoshlarining fikrini qabul qilish kabi ko'nikmalar shakllantirilishi lozim. Refleksiya ijodiy rivojlanishning ichki mexanizmi bo'lib, u talabaga o'z tajribasini anglash va keyingi faoliyatini takomillashtirish imkonini beradi. Oltinchi shart-o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlik munosabatidir. Ijodkorlik buyruqbozlik, haddan tashqari nazorat va biryoqlama baholash sharoitida to'liq rivojlanmaydi. U hamkorlik, ishonch, o'zaro hurmat va fikr almashish jarayonida shakllanadi. Pedagog talabani faqat ijrochi sifatida emas, balki ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida ko'rish kerak. Bunday yondashuv bo'lajak pedagoglarda tashabbuskorlik,

mas'uliyat va yangicha fikrlashni rivojlantiradi. Yettinchi shart-innovatsion va raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanishdir.

Zamonaviy pedagog dars jarayonida interfaol platformalar, multimedia vositalari, elektron resurslar, virtual taqdimotlar va onlayn hamkorlik vositalaridan samarali foydalanishi zarur. Biroq texnologiya o'z-o'zidan ijodkorlikni rivojlantirmaydi. U talabaning mustaqil fikrlashi, izlanishi va yangi mahsulot yaratishiga xizmat qilganda pedagogik ahamiyatga ega bo'ladi. Masalan, bo'lajak pedagoglar mavzu bo'yicha raqamli xarita, videodars, interfaol test yoki virtual laboratoriya loyahasini yaratish orqali ijodiy salohiyatini namoyon etishi mumkin.

Bo'lajak pedagoglarda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun oliy ta'lim jarayonida quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi. Birinchidan, darslarda ochiq savollar va muammoli topshiriqlar ulushini oshirish kerak. Masalan, "Bu mavzuni qanday tushuntirish mumkin?" degan savol o'rniga "Bu mavzuni qiziqishi past bo'lgan o'quvchilarga qanday usulda tushuntirgan bo'ladingiz?" mazmunidagi savol talabani ijodiy fikrlashga undaydi.

Ikkinchidan, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish muhimdir. Talabalarga real maktab hayotiga yaqin vaziyatlar berilishi, ular esa o'qituvchi sifatida qaror qabul qilishi kerak. Masalan, sinfda o'quvchilarning faolligi pasaygan, mavzu murakkab, vaqt cheklangan yoki o'quvchilar o'rtasida ziddiyat yuzaga kelgan holatlarda qanday pedagogik yechim tanlash mumkinligi muhokama qilinadi. Bunday mashg'ulotlar ijodiy va tanqidiy fikrlashni birgalikda rivojlantiradi.

Uchinchidan, ijodiy portfoliolarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Talaba o'zining dars ishlanmalari, taqdimotlari, metodik g'oyalari, tarbiyaviy tadbir loyihalari, tahliliy yozuvlari va reflektiv xulosalarini portfolioga jamlaydi. Bu jarayon ijodiy o'sishni kuzatish, baholash imkonini beradi. Sternberg ta'kidlaganidek, ijodkorlikni baholashda faqat yakuniy mahsulot emas, balki g'oyaning yangiligi, mosligi va amaliy qiymati ham hisobga olinishi zarur [4,251].

To'rtinchidan, talabalarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etilishi ijodkorlikni kuchaytiradi. Kichik ilmiy izlanishlar, kuzatish, so'rovnomalar o'tkazish, tajriba natijalarini tahlil qilish, pedagogik muammo bo'yicha taklif ishlab chiqish bo'lajak pedagogda mustaqil fikrlash va ilmiy yondashuvni shakllantiradi. Bu esa keyinchalik maktab amaliyotida yangilikka intiluvchi, izlanadigan va o'z faoliyatini ilmiy asosda tashkil etadigan pedagog shaxsini tarbiyalaydi.

Xulosa. Bo'lajak pedagoglarda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish zamonaviy oliy pedagogik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ijodkorlik o'qituvchining kasbiy faoliyatida darsni loyihalash, metod tanlash, o'quvchi shaxsiga individual yondashish, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish va ta'lim jarayoniga yangilik kiritish imkonini beradi. Shuning uchun pedagogik ta'limda ijodkorlikni tasodifiy fazilat sifatida emas, balki maxsus tashkil etilgan ta'limiy jarayon natijasi sifatida rivojlantirish zarur. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarda ijodkorlikni shakllantirish uchun motivatsion muhit, psixologik xavfsizlik, ijodiy topshiriqlar, muammoli ta'lim, loyiha faoliyati, refleksiya, hamkorlik va innovatsion texnologiyalar muhim pedagogik shart-sharoitlar hisoblanadi. Bu shart-sharoitlar o'zaro bog'liq holda tashkil etilgandagina

talabanning ijodiy tafakkuri, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va kasbiy moslashuvchanligi rivojlanadi. Demak, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida ijodkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni va metodikasini takomillashtirish zarur. Bunda talabanning faolligi, mustaqil izlanishi, amaliy tajribasi va refleksiv tahliliga alohida e'tibor berilishi lozim. Ana shundagina kelajak o'qituvchisi zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor va ijodkor mutaxassis sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. -159 p.
2. Guilford J.P. *Creativity // American Psychologist*. Washington, DC: American Psychological Association, 1950. Vol. 5, No. 9. - P. 444–454.
3. Amabile T.M. *Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity*. Boulder, CO: Westview Press, 1996. - 336 p.
4. Sternberg R.J. ed. *Handbook of Creativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. - 490 p.
5. Cropley A.J. *Creativity in Education and Learning: A Guide for Teachers and Educators*. London: Kogan Page; Sterling, VA: Stylus Publishing, 2001. - 208 p.
6. Beghetto R.A., Kaufman J.C. *Classroom Contexts for Creativity // High Ability Studies*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. Vol. 25, No. 1. - P. 53–69.
7. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. -160 b.
8. Mavlonova R.A., To'rayeva O.T., Holiqberdiyev K.M. *Pedagogika*. Toshkent: O'qituvchi, 2001. - 512 b.

KICHIK VA O'RTA YOSH DAVRLARIDA MANTIQUIY TAFAKKUR MUAMMOSI

Shixova Inobat Omonovna

Xorazm viloyati Pedagogik Mahorat Markazi katta o'qituvchisi, psixologiya bo'yicha falsafa fanlari doktori(PhD), inobat@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik va o'rta yosh davrlarida mantiqiy mantiqiy tafakkur muammosi va uni o'rganilganlik darajasi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta maktab yosh, mantiqiy tafakkur, sinfdan tashqari ishlar, interfaol metodlar, yangi axborot texnologiyalari, mantiq, fikrlash

Pedagogika va psixologiyada insonning fikrlash jarayonini rivojlantirish, uni ta'lim-tarbiya orqali shakllantirish va samarali boshqarish masalalari mantiqiy tafakkur orqali amalga oshadi. Bunda ayniqsa, o'quvchilarda analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish, ko'nikmalarni rivojlantirish masalalari muhim sanaladi. Xususan, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning didaktik asoslari; ta'lim metodlari va texnologiyalarining tafakkur rivojiga ta'siri; dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish yo'llari, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish masalalari ustida bosh qotiriladi. Tafakkur jarayonining rivojlanish bosqichlari; fikrlash jarayonining psixologik mexanizmlari; tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, abstraksiyalash va konkretlashtirish kabi mantiqiy operatsiyalar, tafakkur, nutq, xotira, diqqat va tasavvur o'rtasidagi bog'liqliklar ta'lim, tarbiya va amaliy faoliyat jarayonida izchil rivojlanadi. Buni to'g'ri anglagan holda, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladigan samarali metodlar, interfaol texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish muhim vazifa hisoblanadi. Mantiqiy tafakkur shaxsning aqliy rivojlanishida muhim o'rin egallab, kichik va o'rta maktab yoshida bu jarayon jadal rivojlanadi.

Kichik maktab yoshi (7–10 yosh) davrida bolalarning tafakkuri aniq obrazlar va amaliy faoliyatlarga tayanadi. Bu yoshda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun didaktik o'yinlar, boshqotirmalar, konstruktorlar, mantiqiy masalalar, topishmoqlar hamda ko'rgazmali vositalardan foydalanish samarali hisoblanadi. Bu yoshdagi o'quvchilar predmetlarni taqqoslash, guruhlariga ajratish, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash va sodda xulosalar chiqarishni o'rganadilar. Kichik maktab yoshidagi bola bilan ta'lim-tarbiya qanchalik erta boshlansa, samarasi shunchalik barvaqt namoyon bo'ladi va bu jarayon bolaning butun hayotiga ijobiy ta'sir qiladi. Bu yoshda sinfdan tashqari mashg'ulotlar alohida ahamiyatga ega. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarning qiziqishlariga asosan tashkil etilganda ularning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, muammolarni hal etish ko'nikmalari va intellektual faolligi yanada rivojlanadi. Bunda yirik va mayda qo'l motorikasini rivojlantirish zarur. Chunki inson qo'l va barmoqlarida nerv tolalari joylashgan bo'lib barmoqlar orqali inson

axborotlar qabul qiladi. Bolalarning qo‘l motorikasi to‘g‘ri rivojlantirilsa, miya faoliyati shunchalik yaxshi taraqqiy qiladi. Natijada tafakkur, harakat koordinatsiyasi rivojlanadi, xotira va diqqat, yozish ko‘nikmalarining shakllanadi, nutqi ravonlashlanadi, tasavvur etish tafakkurnin rivojlanishi natijasida tafakkur rivojlanadi. Jumladan, rasm chizish, turli o‘yinlar, kubiklardan biron-bir narsa yasash kabi aqliy faoliyat orqali so‘z boyligi, mantiqiy tafakkuri rivojlanadi. Kichik maktab yoshida o‘quvchilarda mantiqiy tafakkurni shakllantirishda bola bilan birga kitob rasmlarini tahlil qilib o‘qish, ertakning mazmunini bolaga o‘yin tarzida qayta so‘zlatish, ertak eshitish jarayonida bola ertak qahramonlarini kimgadir o‘xshatishga harakat qiladi. Bolalar odatda bo‘yoq, un, qum bilan chizishni juda yaxshi ko‘rishadi. Ammo, doimo ham chizgan rasmi ko‘ngildagidek chiqmasligi uning xafsalasini pir qiladi. Shu sababli unga chala chizish mashg‘ulotini qo‘llab biron-bir narsani oxiriga yetkazmasdan chizib bersangiz uni tugatishi lozim bo‘ladi. Rasm solish bilan loy va plastilinlardan shakllar yasash orqali tasavvuri boyiydi.

O‘rta maktab yoshi (11–13 yosh) esa abstrakt va nazariy fikrlashning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda o‘quvchilar murakkabroq mantiqiy vazifalarni hal etish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, dalillar asosida xulosa chiqarish va o‘z fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantiradilar. Interfaol metodlar, bahs-munozaralar, loyiha ishlari, intellektual o‘yinlar, matematik va mantiqiy masalalar ularning tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu davrda bolalarda abstrakt fikrlash faol rivojlanadi.

O‘rta maktab yoshida mantiqiy tafakkurni samarali rivojlantirishning asosiy usullari quyidagilardan iborat:

1. Muammoli ta’lim: Darsda tayyor yechimni bermasdan, muammoli vaziyat yaratish va o‘quvchini yechim izlashga majbur qilish.

2. Sokratcha muloqot: Savol-javoblar orqali o‘quvchini o‘z fikridagi qarama-qarshiliklarni topishga va mantiqiy xulosaga kelishga o‘rgatish.

3. Debat va munozaralar: Muayyan mavzu bo‘yicha qarama-qarshi tomonlar argumentlarini tahlil qilish hamda o‘z pozitsiyasini mantiqiy asoslash.

4. Strategik o‘yinlar: Shaxmat, shashka kabi o‘yinlar orqali bir necha qadam oldinni rejalashtirishni shakllantirish.

5. Mantiqiy jumboqlar: Sudoku, rebuslar, krossvordlar va matematik boshqotirmalarni muntazam yechib borish.

6. Matematik modellashtirish: Hayotiy muammolarni matematik tenglamalar va modellar yordamida ifodalash.

7. Ijodiy hobbilarga ko‘proq vaqt ajratish. Chizish, rasm chizish, yozish va musiqa ijro etish kabi ijodiy vositalar miyani rag‘batlantirish

8. Boshqalar bilan muloqot qilish. Boshqalar bilan munosabatlarni o‘rnatish orqali nuqtayi nazari kengaytirish.

9. Qarorlaringiz natijasini oldindan bilishga harakat qilish. Qarorlaringiz kelajakda qanday ta’sir qilishi mumkinligini ko‘rib chiqish...

Kichik va o‘rta yosh davrlarida mantiqiy tafakkurni izchil rivojlantirish o‘quvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltiradi, ta’lim samaradorligini

oshiradi hamda ularda mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта// Вопросы психологии. – М.: 1995, –№ 1. –С. 111-129.
2. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд// Вопросы психологии. –М.: 1995.
3. Дружинин В.Н. Психологическая диагностика способностей: теоретические основы: в 2 ч. –Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1990

**YANGI O‘ZBEKISTONDA MAHALLA INSTITUTI XALQARO TAJRIBA
TRANSFORMATSION JARAYONLAR**

Allanazarova Shahnoza Abdurahmonovna

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
Sanatshunoslik va Madaniyatshunoslik kafedrası
madaniyatshunoslik ixtisoslik bo‘yicha
mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi Özbekistonda mahalla institutini zamonaviy islohtlash jarayonida xalqaro tajribalar va ularning qo'llanishi masalalari tahlil qilinadi. Osiyo, Yevropa va Amerikaning turli mamlakatlarida mahalla shubbha muassasalarining tuzilishi, vazifalar tizimati, demokratiklashtirish jarayoni va funksiyalarni kengaytirish modellari o'rganiladi. Maqolada xalqaro tajribalarni Özbekistonda mahalla institutini islohtlashda samarali qo'llashning ilmiy-amaliy yo'llari tavsiya etiladi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируются вопросы международного опыта и его применения в процессе современной реформы института махалли в Новом Узбекистане. Изучаются структуры, системы функций, процессы демократизации и модели расширения функций институтов махалли в различных странах Азии, Европы и Америки. В статье предлагаются научно-практические пути эффективного применения международного опыта в реформировании института махалли в Узбекистане.

ABSTRACT: This article analyzes the issues of international experience and its application in the process of modern reform of the mahalla institution in New Uzbekistan. The structures, functional systems, democratization processes and models of expanding the functions of mahalla institutions in various countries of Asia, Europe and America are examined. The article proposes scientific-practical ways of effectively applying international experience in reforming the mahalla institution in Uzbekistan.

KALIT SO'ZLAR: Mahalla, Yangi Özbekistan, transformatsiya, xalqaro tajribalar, demokratiklashtirish, ijtimoiy boshqaruv, iqtisodiy funksiyalar, mahalla muassasalari.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Махалля, Новый Узбекистан, трансформация, международный опыт, демократизация, социальное управление, экономические функции, институты махалли.

KEYWORDS: Mahalla, New Uzbekistan, transformation, international experience, democratization, social management, economic functions, mahalla institutions.

KIRISH

Bugungi kunda xalqaro bosqichda mahalla institutiga hamda ijtimoiy muassasalarning roli va ahamiyati toboro ortib bormoqda. Dunyo miqyosida mahalliy o'zini-o'zi boshqarish organlari demokratik tuzilishi, samaradorligi oshirish va fuqarolarning hayotiy muammolarning hal qilishda asosiy obyektiga aylanmoqda. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida mahalla institutini islohatlari davlatning strategik yo'nalishlarda biri hisoblanadi. Ammo ushbu islohatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun faqat milliy tajriba tayyorlamasa, xalqaro tajribadan o'rganish tahlil qilish va ularning mahalliy sharoitga muvofiq qo'llash zarurdir. Dunyoning turli mamlakatlarida mahalla tuzilishi, vazifalar tizimi demokratiklashtirish jarayonlari va funksiyalarni kengaytirish yo'nalishlari va o'ziga xos xususiyatlariga ega. Bu o'ziga xosliklar mahalla institutining tarixiy rivojlanishi, turli madaniy va iqtisodiy omillar ta'sirida shakllangan bo'lib ularning to'g'ri o'rganish va tahlil qilish O'zbekistonda mahalla institutining ilmiy-amaliy asosini mustahkamlaydi. Bugungi kunda mahallani yettilik (rais hokim yordamchisi yoshlar yetakchisi xotin-qizlar faoli profilaktika inspektori soliqchi va ijtimoiy xodim) tizimi asosida transformatsiya qilishda ilg'or tajriba va xalqaro modellardan keng foydalanilmoqda. Mahalla o'zini o'zi boshqarishning xalqaro modellar va mahalla transformatsiyasida xalqaro amaliyotda turlicha shakllangan ammo O'zbekistonda uchta yirik modeldan foydalaniladi. 1-Bavariya(Germaniya) modeli-mahalliy boshqaruv va professionalizm, Germaniyaning hududiy o'zini-o'zi boshqarish tajribasi (Hanns Seidel jamg'armasi bilan hamkorlikda o'rganilayotgan Bavariya modeli) mahalla tizimining huquqiy, budjet va ijro mexanizmlarini tartibga solishda Germaniya tajribasida andoza olingan mahallalar faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha maxsus qo'llanmalar va me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilmoqda. 2-Buyuk Britaniya Aqsh modeli "Community" va ijtimoiy sheriklik: G'arb davlatlarda jamoalar mahalliy muammolar davlat aralashuvisiz ijtimoiy sheriklik orqali hal qiladi. Yangi O'zbekistondagi mahallalarga "ijtimoiy shartnoma" prinsplari va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlik mexanizmlari aynan shu model asosida shakllanmoqda. 3-Shvetsariya Norvegiya modeli-Desentralizatsiya ijtimoiy himoya yani bu modelda barcha ijtimoiy xizmatlar markazdan eng quyi bo'g'inga (kommunal) xizmatlar bu tizimni mahallada "ijtimoiy xodim" lavozimining joriy etilish subtsidiyalr yordam pullari aynan mahalla tarfidan ajratiladi. Xalqaro tajribaning amaliyotga qo'llanilishi 4 ta asosiy yo'nalishda joriy etiladi. 1.Raqamlashtirish: Jamubiy Korea Singapur va Estoniyaning "Aqilli shahar va jamoa" tajribasida kelib chiqib yurtimizda "Raqamli mahalla" va "Ijtimoiy mahalla" platformalari joriy etildi, natijada esa avvalgi qog'ozbozlik va korrupsiyaga sabab bo'lgan ma'lumotlar berish tizimi to'liq raqamlashtirildi. Aholining muammolari "mahallabay" tizimi orqali onlayn bazaga kiritilib, yuqori idoralarga monitoring uchun yuboriladi. 2. "Mahallabay" ishlash va Kambag'allikni qisqartirish (Xitoy va Janubiy Korea) tajribasi asosida faoliyat yuritadi. 3-Jamoatchilik nazoratati va Tashabbusli budjet: Braziliyaning Portu-Alegri shahrida muvaffaqiyatli sinovdan o'tgan va hozirda butun dunyoda qo'llaniladigan "Tashabbusli budjet" modeli O'zbekistonda "Open Byudjet" (ochiq byudjet) ko'rinishida mahalla darajasida

tashkil etildi. Endilikda mahallalarda yo‘l, chiroq yoki maktab ta‘miri uchun mablag‘larni aholining o‘z ovozi berish orqali tashkillashtiriladi. Yangi O‘zbekistondagi mahalla islohotlari xalqaro hamjamiyat tomonidan ham e‘tirof etilmoqda. Samarqandda o‘tkazilgan Birinchi xalqaro konferensiya yakunlari bo‘yicha qabul qilingan Deklaratsiyaning BMT Bosh qarorgohida rasmiy hujjat sifatida tan olingani buning isbotidir. Sharqona qadriyatlarni G‘arbning ilg‘or menejment texnologiyalari bilan sintez qilish orqali mahalla bugun shunchaki ma‘muriy idoradan "Inson qadri va manfaatlarini maskani"ga aylanib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. Xususan, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga bag‘ishlangan boblari.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahriri).
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-209-sonli Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.

Ilmiy monografiya darsliklar va maqolalar:

1. Jabborov I. O‘zbeklar (An‘anaviy turmush tarzi va madaniyati). – Toshkent: Sharq, 2008. (Mahallaning etnomadaniy ildizlari qismi).
2. Liu Morgan Y. Under Solomon's Throne: Uzbek Visions of Renewal in Osh (Salamon taxti ostida: O‘sh o‘zbeklarining yangilanish qarashlari). – Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2012. (Markaziy Osiyoda mahalla institutining ijtimoiy-madaniy transformatsiyasiga oid xalqaro tadqiqot).
3. Boas F. Race, Language and Culture (Irq, til va madaniyat). – New York: Macmillan, 1940. (Madaniy relyativizm va mahalliy jamoalar an‘analarini saqlash nazariyasi uchun)
4. To‘rayev Sh. Yangi O‘zbekistonda mahalla tizimi: kecha va bugun (Ijtimoiy-falsafiy tahlil). Monografiya. – Toshkent: Akademnashr, 2024.
5. Karimov M. Xalqaro tajribada mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish modellari va O‘zbekiston amaliyoti // Jamiyat va boshqaruv jurnali. – Toshkent, 2025. – № 2. – B. 45–52.

**PETRI TARMOQLARI ASOSIDAGI FORMAL TILLARNING
AMALIY VA MODEL-ALGORITMIK TA'MINOTI**

Jumanov Jamoljon Xudaykulovich

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU professori
jamoljon@mail.ru*

Mavlankulov G'ayratjan Xudayberganovich

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU ilmiy tadqiqotchisi
gairatjon@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada parallel va asinxron jarayonlarni o'z ichiga olgan murakkab diskret tizimlarni formal tavsiflash va tahlil qilish uchun Petri tarmoqlari hamda formal tillar nazariyasi integratsiyasiga asoslangan matematik modellar ko'rib chiqiladi. Grammatikalarni qadamli, ko'p qadamli va maksimal parallel otilish strategiyalari orqali boshqarish mexanizmlari tadqiq etilgan. Ishlab chiqilgan algoritmlar va dasturiy majmuaning arxitekturasi hamda ularning hisoblash samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Petri tarmoqlari, formal tillar, boshqariladigan grammatikalar, parallel hisoblashlar, stoxastik modellashtirish, dasturiy majmua.

1. KIRISH

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt, bulutli hisoblashlar va ko'p yadroli tizimlarning rivojlanishi parallel hisoblash jarayonlarini formal modellashtirishni talab etadi. Klassik formal grammatikalar va avtomatlar parallel tizimlardagi resurslar almashinuvi hamda sinxronizatsiya jarayonlarini to'liq tavsiflashga ojizlik qiladi. Shu sababli, Petri tarmoqlari asosidagi dinamik boshqaruv mexanizmlarini formal tillar apparati bilan birlashtirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi Petri tarmoqlari orqali boshqariladigan formal tillarning qat'iy matematik modelini qurish, parallel va asinxron jarayonlarni tahlil qiluvchi samarali algoritmlar va dasturiy majmuani ishlab chiqishdan iborat.

2. MUAMMONING O'RGANILGANLIK DARAJASI

Formal tillar va Petri tarmoqlari nazariyasining fundamental asoslari N. Chomsky, S. Kleene va C.A. Petri tomonidan yaratilgan. Petri tarmoqlari bilan boshqariladigan grammatikalar va tartibga solingan qayta yozish tizimlari (regulated rewriting systems) J. Dassow, Sh. Turaev, M. Kudlek va boshqa olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, quyidagi masalalar yetarlicha tadqiq etilmagan edi:

- Maksimal o'tish istiqbollari (maximal firing strategies);
- Parallel qayta yozish mexanizmlari (parallel rewriting);
- Hisoblash to'liqligi (computational completeness) muammolari.

3. INTEGRATSIYALASHGAN MATEMATIK MODELLAR VA ISHLASH REJIMLARI

Klassik o‘rin/o‘tish Petri tarmoqlari multito‘plamlar algebrasi orqali quyidagicha ta’riflanadi:

$PN = \langle P, T, F, W, \mu_0 \rangle$ Bu yerda P va T mos ravishda joylar va o‘tishlar to‘plami, F yo‘llar, W og‘irlik funksiyasi va μ_0 boshlang‘ich markerlashdir. Petri tarmog‘i bilan boshqariladigan grammatika (PN-CG) doirasida parallelizmni ta’minlash uchun quyidagi operatsion operatsiyalar aniqlangan:

- **Qadamli rejim (Step mode - s):** Bir vaqtning o‘zida bir nechta o‘tishlar parallel ravishda faollashadi.
- **Ko‘p qadamli rejim (Multistep mode -m):** Bir xil o‘tish qoidasi bir qadamda bir necha marta qo‘llanilishi mumkin.
- **Maksimal qadamli rejim (Maximal Step mode - n):** Faollashishi mumkin bo‘lgan barcha o‘tishlar to‘plamining maksimal qismi bir vaqtda ishga tushadi.

4. ALGORITMIK OPTIMALLASHTIRISH VA DASTURIY MAJMUUA

Petri tarmoqlarining asosiy muammolaridan biri zanjir uzunligi ortishi bilan holatlar fazosining eksponentsial ravishda o‘sib ketishidir ($O(n \cdot |T|^2)$)

Ushbu kombinatorik muammoni hal qilish uchun stoxastik filtrlash va graflarni siqilgan holda saqlash (Compressed State Representation) usullari taklif etilgan.

Tadqiqotda ishlab chiqilgan optimallashtirilgan algoritm yordamida hisoblash murakkabligi quyidagi darajaga keltirildi:

$$O(n \cdot |T| \cdot \log |T|)$$

Yaratilgan ko‘p modulli dasturiy majmua quyidagi beshta asosiy komponentdan tashkil topgan:

Modul nomi	Funksional vazifasi
Parser moduli	Grammatika qoidalari va Petri tarmog‘i strukturasi matnini tokenizatsiya va sintaktik tahlil qiladi.
Model moduli	Markerlash dinamikasi va otilish qoidalarini operatsion semantika asosida boshqaradi.
Analyzer moduli	Invariantlarni topadi, turg‘unlik va cheklanganlikni tahlil qiladi.
Solver moduli	Parallel derivatsiya zanjirlarini quradi va dinamik konfliktlarni (<i>deadlock</i>) bartaraf etadi.
Visualizer moduli	Erishuvchanlik graflari va derivatsiya daraxtlarini 2D/3D interaktiv shaklda namoyish etadi.

5. EKSPERIMENTAL NATIJALAR VA AMALIY SAMARADORLIK

O‘tkazilgan raqamli simulyatsiyalar va hisoblash eksperimentlari quyidagilarni ko‘rsatdi:

1. **Vaqt samaradorligi:** Maksimal parallel otilish rejimi qoʻllanilganda, derivatsiya daraxtining chuqurligi oʻrtacha **34% ga qisqardi**.
2. **Xotira samaradorligi:** Siqilgan holat modellashtirish algoritmi tufayli tezkor xotiradan (RAM) foydalanish darajasi **42% ga kamaydi**.
3. **Ishonchlilik:** Konfliktlarni hal qilish algoritmlari kiritilishi natijasida tizimning boshi berk koʻchaga kirib qolish (*deadlock*) ehtimoli nolga tenglashtirildi.

XULOSA

Tadqiqot doirasida Petri tarmoqlari orqali boshqariladigan formal tillarning nazariy-uslubiy asoslari takomillashtirildi. Ishlab chiqilgan algebraik modellar va algoritmlar koʻp oqimli va taqsimlangan tizimlarning dinamik holatini yuqori aniqlikda baholash imkonini beradi. Mazkur yondashuvlarni telekommunikatsiya protokollari, kiberxavfsizlik, IoT platformalari va sunʼiy intellekt tizimlarida jarayonlarni optimallashtirish uchun qoʻllash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Mavlankulov G., Othman M., Turaev S., Selamat M. H., Zhumabayeva L., Zhukabayeva T. Concurrently Controlled Grammars // Kybernetika. – 2018. – Vol. 54, No. 4. – Pp. 748-764
2. Djumanov J, Mavlankulov G., Mathematical Modeling of Systems and Formal Languages Controlled by Petri Nets Development of Their Algorithms and Software Package, Al-Khwarizmi Descendants: Scientific and Applied Journal. № 2. 2026. -Tashkent
3. Djumanov J, Mavlankulov G., Development of Intelligent Decision-Making Models Based on Formal Languages and Petri Nets for Complex System Assessment and Optimization, Electronic journal of Actual problems of modern science, education and training" -. -Urgench. Urgench State University. №2 July . 2026

МОДЕЛИРОВАНИЕ АСИНХРОННЫХ ЦИФРОВЫХ СИСТЕМ И АЛГОРИТМЫ АППАРАТНОГО СИНТЕЗА НА ОСНОВЕ ПАРАЛЛЕЛЬНО УПРАВЛЯЕМЫХ СЕТЕЙ ПЕТРИ

Джуманов Жамолжон Худайкулович.

Профессор ТУИТ имени Мухаммада ал-Хоразмий

jamoljon@mail.ru

Мавланкулов Гайратжан Худайбергенович

Научный исследователь ТУИТ имени Мухаммада ал-Хоразмий

gairatjon@mail.ru

Аннотация. В данной статье предлагается практическая адаптация концепции параллельно управляемых грамматических систем в область проектирования вычислительной техники и цифровых микросхем. Вместо абстрактных математических теорем формальных языков разработана прикладная инженерная модель - Параллельно Управляемые Сети Петри (ССРNM). Модель ориентирована на решение проблемы синхронизации в современных многоядерных процессорах посредством перехода к асинхронной архитектуре. Приведен детальный инженерный пример проектирования асинхронного двухканального мультиплексора, функционирующего на базе протокола Handshaking, и представлены результаты экспериментальной оценки эффективности.

Ключевые слова: параллельные вычисления, сети Петри, асинхронный синтез, микросхемы, мультитег-активация, протокол Handshaking, оптимизация логики.

1. ВВЕДЕНИЕ

С развитием наноразмерных полупроводниковых технологий проектирование современных высокопроизводительных интегральных схем сталкивается со строгими физическими ограничениями. Одной из ключевых проблем является перекосяк тактового сигнала и колоссальное энергопотребление глобальных сетей синхронизации в многоядерных чипах. В качестве альтернативы классической синхронной парадигме выступает асинхронная архитектура. В асинхронных системах управление процессами осуществляется не по глобальному таймеру, а локально, на основе событийных механизмов и протоколов подтверждения.

Для верификации и автоматизированного проектирования таких параллельных систем требуются строгие математические модели. Традиционные сети Петри предоставляют удобный базис для моделирования параллелизма, однако их классическое исполнение предполагает, что в один дискретный момент времени может сработать только один переход, либо переходы срабатывают абсолютно независимо. Это накладывает ограничения на моделирование сложных аппаратных контроллеров, где группы

транзисторов должны переключаться строго одновременно под внешним скоординированным управлением.

В исследовании [1-3] был предложен математический аппарат параллельно управляемых грамматик. Настоящая работа переносит данную теоретическую концепцию в конструкторско-технологическое русло.

2. МОДЕЛЬ ПАРАЛЛЕЛЬНО УПРАВЛЯЕМЫХ СЕТЕЙ ПЕТРИ (CCPNM)

Формально определим инженерную модель CCPNM как упорядоченную структуру, описывающую динамику распределения логических уровней (токенов) в узлах асинхронной схемы:

$$M = (P, T, \xi_1, \xi_2, \gamma, \mu_0, M_{final})$$

Где каждый компонент имеет четкую физическую и структурную интерпретацию в рамках проектируемой аппаратуры:

- $P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$ — конечное множество позиций (Places), представляющих собой логические триггеры, регистры запоминания состояний или физические шины передачи сигналов.
- $T = \{t_1, t_2, \dots, t_m\}$ — конечное множество переходов (Transitions), соответствующих актам переключения транзисторных ключей, логических вентилей или логических блоков И/ИЛИ/С-элементов Маллера.
- $\xi_1, \xi_2: T \rightarrow P^\oplus$ - функции входных и выходных связей, определяющие условия активации транзисторов (предусловия) и результирующее изменение потенциалов в цепи (постусловия).
- $\gamma: T \rightarrow \Sigma \cup \{\lambda\}$ - функция маркировки, связывающая технологические переходы с конкретными управляющими командами, внешними прерываниями или флагами интерфейса.
- μ_0 и M_{final} - векторы начального стабильного и целевого завершающего состояний системы (векторы разметки токенов).

Главное отличие модели от стандартных сетей Петри заключается во внедрении двух аппаратных режимов диспетчеризации сигналов:

1. Пошаговый режим ($\rho = m$): В данный квант времени одновременно срабатывает фиксированное подмножество независимых транзисторных групп, реализуя локальный аппаратный параллелизм.
2. Максимально параллельный режим ($\rho = \hat{m}$): Срабатывает максимально возможное количество переходов в текущем состоянии. Ни один транзистор, готовый к переключению и имеющий ресурсы, не остается в режиме ожидания. Это гарантирует максимальное быстроедействие асинхронного автомата и минимизирует задержки критического пути.

3. ДВУХКАНАЛЬНЫЙ АСИНХРОННЫЙ МУЛЬТИПЛЕКСОР

Рассмотрим практическую реализацию: блок асинхронного мультиплексирования данных, управляемый двухфазным протоколом Handshaking (запрос-подтверждение). Система включает два входных канала А и В, транслирующих данные на общую шину.

Определим параметры сети Петри для данного технического узла:

• Позиции (P): $P = \{p_idle \text{ (шина свободна), } p_reqA \text{ (запрос канала A), } p_reqB \text{ (запрос канала B), } p_ackA \text{ (подтверждение A), } p_ackB \text{ (подтверждение B), } p_busy \text{ (обработка данных)}\}$.

• Переходы (T): $T = \{t_initA \text{ (активация A), } t_initB \text{ (активация B), } t_sync \text{ (одновременная фиксация данных в буфер), } t_clear \text{ (сброс циклов)}\}$.

В условиях пиковой нагрузки, когда запросы поступают синхронно по обоим каналам, классическая модель вынуждена делать случайный выбор (арбитраж), искусственно задерживая один из потоков. Модель SSPNM в режиме максимального параллелизма активирует групповой переход t_sync , позволяя буферизировать метаданные параллельно без фазы взаимного блокирования, что исключает возникновение метастабильности триггеров.

4. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Для верификации предложенного подхода было проведено имитационное моделирование разработанных алгоритмов на тестовой архитектуре 32-битного асинхронного контроллера маршрутизации пакетов. Сравнение проводилось с классическими сетями Петри и стандартными моделями последовательного диспетчеризирования.

Метрика эффективности	Последовательная модель	Модель SSPNM (Пошаговая)	Модель SSPNM (Макс. паралл.)
Средняя задержка сигнала (нс)	45.2 нс	28.4 нс	17.9 нс
Коэффициент утилизации кремния	38.5 %	64.1 %	89.4 %
Размерность графа состояний (узлов)	14200	5600	1180

Как видно из таблицы, перевод управляющей логики на модель максимального параллелизма позволил снизить аппаратную задержку более чем в 2.5 раза по сравнению с традиционными последовательными архитектурами. Кроме того, размерность графа состояний сократилась с 14200 до 1180 узлов, что наглядно доказывает вычислительные преимущества алгоритма при проектировании СБИС.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В данной статье осуществлен успешный переход от фундаментальных математических концепций параллельно управляемых грамматических систем к прикладным инженерным задачам разработки бестактовой вычислительной техники. Разработанная модель SSPNM и алгоритмы синтеза позволяют эффективно координировать параллельные потоки данных на уровне

регистровых передач, минимизируя физические издержки чипов и устраняя состязания сигналов. Практические тесты подтвердили существенный выигрыш в производительности и скорости верификации схем. Будущие исследования авторов будут сосредоточены на интеграции данной модели в промышленные САПР для автоматического проектирования энергоэффективных нейроморфных процессоров.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Mavlankulov G., Othman M., Turaev S., Selamat M. H., Zhumabayeva L., Zhukabayeva T. Concurrently Controlled Grammars // *Kybernetika*. – 2018. – Vol. 54, No. 4. – Pp. 748-764.
2. Djumanov J, Mavlankulov G., Mathematical Modeling of Systems and Formal Languages Controlled by Petri Nets Development of Their Algorithms and Software Package, *Al-Khwarizmi Descendants: Scientific and Applied Journal*. № 2. 2026. - Tashkent
3. Djumanov J, Mavlankulov G., Development of Intelligent Decision-Making Models Based on Formal Languages and Petri Nets for Complex System Assessment and Optimization, *Electronic journal of Actual problems of modern science, education and training*" -. -Urgench. Urgench State University. №2 July . 2026

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

INTENSIV TERAPIYA FANINING AMALIY QISMINI
KASALXONALARDA TASHKIL QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Salomova Malika Faxriddinovna

Buxoro Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi

“Hamshiralik ishi “ kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tibbiyot ta’limi tizimida intensiv terapiya fanining amaliy mashg‘ulotlarini kasalxonalarda tashkil etishning dolzarb masalalari, mavjud muammolar va ularni takomillashtirish yo‘llari tahlil qilingan. Intensiv terapiya bo‘limlarida talabalar amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, simulyatsion ta’lim va klinik mentorlikning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, amaliy mashg‘ulotlar sifatini oshirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: intensiv terapiya, amaliy ta’lim, klinik ko‘nikmalar, simulyatsion ta’lim, tibbiy ta’lim, reanimatsiya, klinik amaliyot, hamshiralik ishi. Sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanishi zamonaviy, raqobatbardosh va yuqori malakali o‘rta tibbiyot xodimlarini tayyorlashni talab etmoqda. Ayniqsa, intensiv terapiya va reanimatsiya bo‘limlarida faoliyat yurituvchi mutaxassislar favqulodda vaziyatlarda tezkor va to‘g‘ri qaror qabul qilish, zamonaviy tibbiy texnologiyalar bilan ishlash hamda bemorlarga malakali yordam ko‘rsatish ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari lozim.

Intensiv terapiya fanini o‘qitishda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uzviy bog‘lash, talabalarda klinik fikrlashni shakllantirish va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu sababli fan amaliy qismining kasalxonalarda samarali tashkil etilishi dolzarb masala sifatida qaralmoqda.

Tadqiqotning maqsadi

Intensiv terapiya fanining amaliy qismini kasalxonalarda tashkil etishning mavjud holatini tahlil qilish hamda uning samaradorligini oshirishga qaratilgan takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

- ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- taqqoslash usuli;
- kuzatuv va xronometraj usuli;
- pedagogik monitoring;
- so‘rovnoma usuli;
- statistik tahlil.

Tadqiqot obyekti sifatida intensiv terapiya bo'limlari bazasida amaliyot o'tayotgan hamshiralik yo'nalishi talabalari hamda klinik amaliyot rahbarlari faoliyati o'rganildi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, intensiv terapiya fanining amaliy qismini tashkil etishda bir qator muammolar mavjud:

- amaliyot bazalarida o'quv-metodik ta'minotning yetarli emasligi;
- talabalar sonining ko'pligi sababli individual yondashuvning cheklanganligi;
- zamonaviy simulyatsion texnologiyalarning yetarli darajada qo'llanilmasligi;
- klinik mentorlar bilan hamkorlikning sustligi;
- ayrim amaliy ko'nikmalarning faqat nazariy o'zlashtirilishi.

Intensiv terapiya fanining samaradorligini oshirish uchun quyidagi takomillashtirish yo'nalishlari tavsiya etiladi:

1. Simulyatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish

Talabalar bemorga zarar yetkazmagan holda quyidagi ko'nikmalarni egallashlari mumkin:

- yurak-o'pka reanimatsiyasi;
- sun'iy nafas oldirish;
- vena kateterizatsiyasi;
- defibrillyatsiya;
- kislorod terapiyasi;
- shoshilinch yordam algoritmlari.

2. Klinik mentorlik tizimini rivojlantirish

Har bir talabaga tajribali hamshira yoki shifokor biriktirilishi:

- individual yondashuvni kuchaytiradi;
- amaliy ko'nikmalar sifatini oshiradi;
- klinik fikrlashni rivojlantiradi.

3. Kompetensiyaga asoslangan ta'limni joriy etish

Talabaning bilimini baholashda nazariy bilim bilan bir qatorda quyidagi amaliy ko'nikmalar baholanishi lozim:

- bemor holatini baholash;
- monitor kuzatuvini olib borish;
- shoshilinch holatlarda qaror qabul qilish;
- tibbiy hujjatlarni yuritish;
- jamoa bilan ishlash.

4. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish

Elektron o'quv platformalari, videodarslar va virtual simulyatorlardan foydalanish amaliy mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi.

5. Kasalxona va ta'lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish

Ta'lim muassasalari va klinik bazalar o'rtasida:

- qo'shma o'quv dasturlarini ishlab chiqish;

- mahorat darslarini tashkil etish;
- muntazam monitoring olib borish;
- amaliyot sifatini baholash tizimini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Takliflar

1. Intensiv terapiya bo'yicha simulyatsion markazlarni tashkil etish.
2. Amaliy mashg'ulotlar uchun standart algoritmlar va chek-listlarni ishlab chiqish.
3. Klinik mentorlarni tayyorlash va malakasini oshirish.
4. Talabalar amaliy ko'nikmalarini OSCE (Objective Structured Clinical Examination) usulida baholash.
5. Raqamli ta'lim texnologiyalarini keng joriy etish.

Xulosa: Intensiv terapiya fanining amaliy qismini kasalxonalarda tashkil etishni takomillashtirish zamonaviy tibbiyot mutaxassislarini tayyorlashning muhim sharti hisoblanadi. Simulyatsion ta'lim, klinik mentorlik, kompetensiyaga asoslangan yondashuv va ta'lim-kasalxona integratsiyasini kuchaytirish talabalar amaliy tayyorgarligi sifatini oshiradi hamda kelgusida bemorlarga ko'rsatiladigan tibbiy yordam samaradorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Health Organization. Nursing and Midwifery Strategic Directions. Geneva, 2024.
2. European Resuscitation Council Guidelines for Resuscitation. 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligining intensiv terapiya va reanimatsiya xizmatini takomillashtirishga oid me'yoriy hujjatlari.
4. G'ofurov A., Tibbiy ta'limda simulyatsion texnologiyalar. Toshkent, 2023.
5. Abdulkarimov H. Zamonaviy tibbiy ta'lim metodologiyasi. Toshkent, 2024.

КЛИНИКО-ПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ТИРЕОИДНО-ГИПОФИЗАРНОЙ ОСИ

Пардаева Махлиё Назар кизи-assistent

Тошкент давлат тиббиёт университети

nazarovna9193@gmail.com

Аннотация: Аутоиммунный тиреоидит (АИТ), или тиреоидит Хашимото, представляет собой наиболее распространённое органоспецифическое аутоиммунное заболевание щитовидной железы и одну из ведущих причин первичного гипотиреоза в йодобеспеченных регионах. В последние годы всё большее внимание уделяется не только морфологическим изменениям щитовидной железы при АИТ, но и функциональному состоянию гипофиза как центрального звена гипоталамо-гипофизарно-тиреоидной оси. Ключевые слова: аутоиммунный тиреоидит, гипофиз, ТТГ, гипотиреоз, тиреоидно-гипофизарная ось, аутоиммунный гипофизит, тиреоидит Хашимото.

Abstract: Autoimmune thyroiditis (AIT), or Hashimoto's thyroiditis, is the most common organ-specific autoimmune disease of the thyroid gland and one of the leading causes of primary hypothyroidism in iodine-sufficient regions. In recent years, increasing attention has been paid not only to the morphological changes of the thyroid gland in AIT but also to the functional state of the pituitary gland as a central component of the hypothalamic-pituitary-thyroid axis.

Keywords: autoimmune thyroiditis, pituitary gland, TSH, hypothyroidism, thyroid-pituitary axis, autoimmune hypophysitis, Hashimoto's thyroiditis.

Annotatsiya

Autoimmun tireoidit (AIT) yoki Hashimoto tireoiditi qalqonsimon bezning eng ko'p uchraydigan a'zoga xos autoimmun kasalligi bo'lib, yod bilan yetarli ta'minlangan hududlarda birlamchi gipotireozning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda AITda qalqonsimon bezdagi morfologik o'zgarishlar bilan bir qatorda, gipotalamo-gipofizar-tireoid o'qning markaziy bo'g'ini sifatida gipofiz bezining funksional holatiga ham tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: autoimmun tireoidit, gipofiz bezi, TTG (tireotrop gormon), gipotireoz, tireoid-gipofizar o'q, autoimmun gipofizit, Hashimoto tireoiditi.

Актуальность темы обусловлена высокой распространённостью АИТ и его существенным вкладом в структуру эндокринной патологии. По данным современных обзоров, АИТ чаще встречается у женщин, причём соотношение женщин и мужчин достигает 7–10:1, а пик выявляемости приходится на средний возраст. Болезнь нередко начинается скрыто, проходя этап эутиреоза, затем субклинического гипотиреоза и только позже переходя в клинически выраженную форму. Такое постепенное развитие заболевания делает особенно важным понимание ранних изменений тиреоидно-гипофизарной регуляции,

прежде всего динамики ТТГ и свободного Т4 . Практическая значимость темы возрастает ещё и потому, что клиницисты традиционно ориентируются на ТТГ как на главный показатель функции щитовидной железы. Однако современные представления указывают: ТТГ нельзя интерпретировать изолированно, без учёта свободных тиреоидных гормонов, клинической картины и возможной патологии гипофиза. Это особенно важно у пациентов с подозрением на центральный гипотиреоз, гипофизит, гипопитуитаризм либо при несоответствии клинических симптомов лабораторным показателям . Кроме того, аутоиммунные эндокринопатии склонны к сочетанию. АИТ может сосуществовать с другими аутоиммунными заболеваниями, включая поражение надпочечников, поджелудочной железы и, в редких случаях, гипофиза. Поэтому изучение взаимодействия АИТ и гипофиза имеет не только теоретическое, но и прикладное значение: от него зависит корректная диагностика, выбор схемы гормональной терапии и оценка риска осложнений . АИТ является хроническим воспалительным заболеванием щитовидной железы аутоиммунной природы, при котором иммунная система теряет толерантность к тиреоидным антигенам, прежде всего к тиреоидной пероксидазе и тиреоглобулину. В основе патологического процесса лежат Т-клеточно-опосредованное повреждение тиреоцитов, лимфоцитарная инфильтрация ткани железы, постепенное развитие фиброза и уменьшение функционального резерва органа. В сыворотке большинства больных выявляются антитела к тиреоидной пероксидазе, а у значительной части пациентов — антитела к тиреоглобулину . Согласно литературным данным, формирование АИТ определяется взаимодействием генетических, эпигенетических и внешнесредовых факторов. Обсуждаются роль генов HLA, CTLA-4, RTPN22, особенности инактивации X-хромосомы, влияния избытка йода, дефицита селена, перенесённых инфекций, микробиоты и курения. Такая многофакторность объясняет высокую вариабельность клинических форм АИТ: от бессимптомного носительства антител до выраженного гипотиреоза с классическими жалобами на слабость, сухость кожи, набор массы тела, зябкость, запоры, когнитивное замедление и нарушения менструального цикла . Важно подчеркнуть, что АИТ — это не только заболевание самой щитовидной железы, но и процесс, меняющий функциональную нагрузку на гипофиз. По мере снижения продукции тиреоидных гормонов компенсаторно повышается секреция ТТГ, что отражает попытку гипофиза поддержать гормональный баланс. Следовательно, изменения ТТГ при АИТ — это не просто лабораторный феномен, а показатель адаптационного ответа центрального звена эндокринной регуляции [1, 2]. Классическая модель гипоталамо-гипофизарно-тиреоидной оси предполагает, что гипоталамус выделяет тиреотропин-рилизинг-гормон, гипофиз секретирует ТТГ, а щитовидная железа под влиянием ТТГ синтезирует Т4 и Т3, которые затем по механизму отрицательной обратной связи регулируют активность гипофиза и гипоталамуса. Однако современные исследования показывают, что эта схема значительно сложнее. Между ТТГ, свободным Т4 и свободным Т3 существуют

нелинейные, зависящие от клинического контекста и индивидуальных особенностей взаимосвязи, а гипофиз выступает не просто пассивным «датчиком» уровня тиреоидных гормонов, а активным участником их гомеостатической интеграции .

Использованная литература

- [1] Klubo-Gwiedzinska J., Wartofsky L. *Hashimoto thyroiditis: an evidence-based guide to etiology, diagnosis and treatment.* 2022. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9478900/>
- [2] Hoermann R., Midgley J.E.M., Larisch R., Dietrich J.W. *Homeostatic control of the thyroid–pituitary axis: perspectives for diagnosis and treatment.* 2015. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/endocrinology/articles/10.3389/fendo.2015.00177/full>
- [3] Jonklaas J., Bianco A.C., Bauer A.J., et al. *Guidelines for the Treatment of Hypothyroidism: Prepared by the American Thyroid Association Task Force on Thyroid Hormone Replacement.* 2014. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4267409/>
- [4] Bellastella G., Bizzarro A., Coronella C., et al. *The Hypothalamic–Pituitary Axis and Autoantibody Related Disorders.* 2017. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5713291/>

МЕТАХРОМАТИК ЛЕЙКОДИСТРОФИЯ:КЛИНИК ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ

Бобожонов Жасур Рустам ўғли

Тиббиет ходимларининг касбий
малакасини ривожлантириш маркази
клиник ординатори
почта:jasurbobojonov1012@gmail.com

Адилова Фарангис Наъфарзода

Тиббиет ходимларининг касбий
малакасини ривожлантириш маркази
клиник ординатори

Аннотация: Метахроматик лейкоцистрофия (МЛД) асосида арилсульфатаза А (ARSA) ферментининг етишмовчилиги ва бунинг натижасида марказий ҳамда периферик асаб тизимида сульфатидларнинг тўпланиши ётади. Мақолада касалликнинг клиник белгилари, айниқса, ҳаракат ва когнитив функцияларнинг пасайиши таҳлил қилинган. Замонавий ташхислаш усуллари (МРТ, генетик тестлар ва фермент фаоллигини аниқлаш) самарадорлиги баҳоланган. Эрта ташхислаш касаллик прогнозини яхшилашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар:МРТ,метахроматик лейкоцистрофия,арилсульфатаза
Метахроматик лейкоцистрофия (МЛД) -лизосом тўпланиш касалликлари гуруҳига кирувчи, марказий ва периферик асаб тизимидаги миелин қобикларининг шикастланиши билан характерланувчи аутосом-рецессив ирсий нейродегенератив касалликдир. МЛД лизосома ферменти арилсульфатаза А (arylsulfatase A, ARSA) ёки сапозин В фаоллаштирувчи оксиди (saposin B, SapB) танқислиги натижасида юзага келади. Клиник жиҳатдан МЛД беморларда прогрессив ҳаракат ва когнитив етишмовчилик билан намоён бўлади.Касаллик W.O.Scholz ва J.G.Greenfield томонидан тасвирланган. W.O.Scholz касалликнинг генетик келиб чиқишини аниқлади ва уни «диффуз склероз» деб таърифланувчи касалликлар гуруҳидан ажратди (Greenfield J.G., 1933). Кислотали эритмада крезил-бинафша ёки толуйдин кўки билан бўялганда метахромазия кўринишидаги хос белгилар касалликни ортохроматик ёки суданофил деб аталадиган лейкоцистрофиялардан ажратиб туради. Бўяш мия тўқималарида, шунингдек, буйраклар, жигар ва тухумдонларда сульфатидларни ўзига хос тарзда аниқлайди. Периферик нервларда метахромазиядан ташқари сегментар демиелинизация ҳам кузатилади.МЛД лейкоцистрофияларнинг энг кенг тарқалган шакллари дан биридир. Учраш частотаси 1:40 000 ни ташкил қилади.

Клиник шакллари

МЛДда нейродегенерация даражаси ва асосий клиник белгилари хилма-хил бўлиб, мутация турига ва ARSA ферменти танқислиги даражасига боғлиқ.

Касалликнинг намоён бўлиш муддати ҳам ARSA ферментининг қолдиқ фаоллигига боғлиқ: унинг фаоллиги қанчалик паст бўлса, касаллик шунчалик эрта бошланади (Liaw H.R. et al., 2015). МЛДда генотип ва фенотип ўртасида боғлиқлик мавжуд. Масалан, ARSA ферменти фаоллигининг тўлиқ йўқлиги билан кечадиган «нулевой» аллеллар кўпинча касалликнинг эрта бошланишига ва тез ривожланиб боришига олиб келади. МЛДнинг ювенил ва катталардаги шаклларида симптомлар кечроқ пайдо бўлади, бу ARSA ферментининг маълум миқдордаги қолдиқ фаоллиги билан изоҳланади.

Диагностика.

Диагностикада нейровизуализация муҳим аҳамиятга эга.

Касалликнинг дастлабки босқичларида бош мия МРТ текшируви оқ модданинг шикастланганини аниқлайди. Демиелинизация (миелин қаватининг емирилиши) оқ модданинг тепа-энса марказий қисмидан бошланиб, кейинчалик пешонанинг марказий қисмига тарқалади. Ювенил (ўсмирлик) шаклида эса биринчи навбатда марказий ва перивентрикуляр оқ модда шикастланади. Касаллик ривожланиб бориши билан патологик жараёнга мианинг субкортикал (пўстлоқ ости) тузилмалари ҳам жалб этилади. Айниқса оғир ҳолатларда «тигроид кўриниш» (периваскуляр сохаларда миелиннинг сақланиб қолганлиги билан боғлиқ бўлган йўл-йўл тасвирлар) кузатилади. Қадоксимон тана камдан-кам ҳолларда шикастланади (Eichler F. et al., 2009; Singh P., Kaur R., 2016). Миечада одатда ўзгаришлар кузатилмайди, субкортикал U-тоаларнинг миелинизацияси сақланиб қолади ва бу оғир мотор дисфункция билан боғланади (Groeschel S. et al., 2011).

Биокимёвий таҳлил

Биокимёвий таҳлис мақсадида кўпинча қондаги ARSA-A ферменти фаоллиги таҳлили ва сийдикда сульфатид борлигини тасдиқловчи тест ўтказилади. Тери фибробластларида, лейкоцитларда ва беморларнинг сочларида ARSA ферментининг фаоллиги ўрганилади. Беморларнинг биологик суюқликларида сульфатидлар миқдори ортади, буни масс-спектрометрия ёрдамида аниқлаш мумкин. МЛД билан касалланган беморларда қон плазмасида сульфатидларнинг барча 14 та изоформаси даражаси соғлом донорлар ва бошқа лизосома касалликлари бор беморларга нисбатан юқори эканлиги кўрсатилган. Ушбу усул сохта ижобий натижаларни минималлаштиришга имкон беради, шунингдек, МЛД (метахроматик лейкоцистрофия) билан касалланган беморларни даволашни мониторинг қилиш учун фойдалидир.

Генетик таҳлил

Ушбу таҳлил ARSA ва PSAP генларидаги мутацияларни қидиришга қаратилган. Геномни кетма-кетликда ўрганиш (секвенирлаш) МЛДни тасдиқлаши мумкин, бироқ 200 дан ортиқ маълум мутациялар мавжуд. Генетик нуқсон 22-хромосомада жойлашган (Polten A. et al., 1991).

Клиник ҳолат.

Бемор: С.М. қиз бола. 3 ёш.

Шикоятлари: Ривожланишдан орқада қолиш, нутқ бузилиши, юра олмаслик, астазия, абазия, афазия.

Касаллик тарихи: касаллик 2 ёшлигидан сабабсиз бошланган.

Хаёт анамнези: 2 хомиладорликдан 2 фарзанд. Хомиладорлик анемия фониди кечган. Туғруқ муддатида физиологик йўл билан туғилган. Ўсиб ривожланиши ёшига мос бўлган. Профилактик эмлашларни олган. Ота-онаси қариндош эмас, соғлом, наслий касалликлари йўқ.

Ўтказган касалликлари: ЎРИ, Пневмония 1 ёшида.

Неврологик ҳолати: БМН томонидан : III-IV-VI жуфт-Узоқлаштирувчи ғилайлик, VII-жуфт ассиметрик юз, VIII эшитишнинг пасайиши, IX-X-жуфт дисфагия, афония ёки дисфония. Харакат тизими : Актив ҳаракатлар чекланган, Тетрапарез D<S, мушак тонуси спастик D<S, пай рефлекслари ошган, симметрик қўл ва оёқларида, патологик рефлекслар оёқларида симметрик Бабинский, Оппенгейм чақирилади. Сезги тизимини текшириб бўлмайд. Мияча тизимида: Атаксия, интенцион тремор кузатилди. Менингиал симптомлар йўқ.

Лаборатор ва инструментал текширувлари натижаси.

Ўтказилган биокимёвий текширувлар натижалари: Қонда кальций миқдори: 2,1 ммоль/л (меъёр: 2,02–2,6 ммоль/л); ЛДГ: 470 Ед/л (меъёр: 450 Ед/л гача); Креатинфосфокиназа фаоллиги: 97 Ед/л (меъёр: 190 Ед/л гача); Ишқорий фосфатаза фаоллиги: 365 Ед/л (меъёр: 644 Ед/л гача); Қонда фосфор миқдори: 0,84 ммоль/л (меъёр: 1,3–2,26 ммоль/л); АЛТ: 70 Ед/л (меъёр: 32 Ед/л гача); АСТ: 58 Ед/л (меъёр: 37 Ед/л гача).

ЭМГ ва ЭНМГ текшируви натижаси: Оёқ мушакларидан олинган интерференцион эгри чизиқда Юсевич бўйича ПБ типидеги ЭМГ қайд этилди. Бунда БЭА сийраклашган. Бу ҳолат орқа мия патологияси белгиларидан далолат беради. Стимуляцияли ЭНМГ (электронейромиография) ўтказилганда, кўрик вақтида иккала томонлама кичик болдир ва катта болдир нервларининг мотор толалари бўйлаб М-жавобнинг амплитуда ва тезлик кўрсаткичлари пасайганлиги аниқланди. Бу ушбу нервларнинг икки томонлама аксонал-демиелинизацияловчи шикастланиш белгиларидан далолат беради.

Бош мия МРТ таҳлили натижаси: Гипоксик-ишемик энцефалопатия. Бош мия иккала ярим шарларининг пешона-тепа соҳаларида ўртача ифодаланган атрофия МРТ-белгилари кузатилган.

Хулоса

Замонавий тиббиётда ген терапияси ва суяк кўмиги трансплантацияси каби инновацион усуллар касаллик ривожланишини сезиларли даражада секинлаштириши мумкин, бироқ бунинг учун эрта (симптомлар бошлангунча бўлган) ташхислаш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шу боис, хавф гуруҳидаги оилаларда скрининг тизимини йўлга қўйиш, МРТ ва генетик таҳлил имкониятларидан кенг фойдаланиш ҳамда болалар неврологларининг бу касаллик бўйича ҳушёрлигини ошириш МЛД билан хасталанган болаларнинг ҳаёт сифатини яхшилаш ва умрини узайтиришнинг ягона самарали йўлидир.

Қўлланилган адабиётлар:

1. Агаркова О.И. Современные подходы к диагностике и лечению метохроматической леккодистрофии. В сборнике: Актуальные проблемы

экспериментальной и клинической медицины Материалы 74-й открытой научно-практической конференции молодых ученых и студентов ВолгГМУ с международным участием. Под редакцией В.И. Петрова. 2016. С. 91-92.

2. Фазлеева Л.К., Поладова Л.В., Шагиахметова Д.С., Аюпова В.Г. Болезнь краббе - трудности диагностики и терапии. Практическая медицина. 2010. № 7 (46). С. 128.

3. Серков С.В., Пронин И.Н., Корниенко В.Н. Современная МРТ-визуализация наследственных лейкоэнцефалопатий. Лучевая диагностика и терапия. 2013. № 1 (4). С. 21-35.

МАРКАЗИЙ АСАБ ТИЗИМИНИНГ ЎТКИР ТАРҚОҚ ЭНЦЕФАЛОМИЕЛИТИ: КЛИНИК ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ

Гулямова Дурдона Насриддиновна
Тиббиёт ходимларининг касбий
малакасини ривожлантириш маркази
т.ф.н., доцент
dngulyamova@gmail.com
Бобожонов Жасур Рустам ўғли
Тиббиёт ходимларининг касбий
малакасини ривожлантириш маркази
клиник ординатори

Аннотация: Ушбу мақолада болалар амалиётида кам учрайдиган ва ташхислаш жараёни юқори клиник маҳорат талаб этадиган марказий асаб тизимининг ўткир демиелинизацияланувчи касаллиги — ўткир тарқоқ энцефаломиелит (ЎТЭМ) билан касалланган 7 ёшли беморнинг клиник ҳолати баён этилган. Касаллик ўткир фолликуляр ангина инфекциясидан 10 кун ўтиб, энцефалопатия, пастки параплегия ва сийдик тутилиши синдромлари билан ўткир ривожланган. Бош ва орқа мия магнит-резонанс томографияси (МРТ) текширувида оқ модданинг кўп сонли демиелинизация ўчоқлари аниқланган.

Калит сўзлар: ўткир тарқоқ энцефаломиелит, АДЕМ, демиелинизация, энцефалопатия, суст параплегия, МРТ, болалар неврологияси.

Ўткир тарқоқ энцефаломиелит (ЎТЭМ; халқаро адабиётларда — Acute Disseminated Encephalomyelitis, АДЕМ) — марказий асаб тизимининг (МАТ) ўткир кечувчи, одатда монофаз иммун-ассоциацияланган демиелинизацияланувчи касаллигидир. ЎТЭМ асосан болалар ва ўсмирлар ёшида учраб, бош мия ва орқа миянинг оқ моддасида кўп ўчоқли перивеноз демиелинизация ва яллиғланиш жараёнлари ривожланиши билан тавсифланади.

Касаллик ривожланишида продромал инфекция ёки вакцинациядан кейинги аутоиммун реакциялар асосий рол ўйнайди. Болалар тиббиёт амалиётида ЎТЭМ ўзининг полиморф клиник манзараси, энцефалопатия синдроми ва орқа миянинг тизимли зарарланиши туфайли келиб чиқувчи тиббий-ижтимоий муаммо ҳисобланади. Эрта ташхислаш ва патогенетик терапияни ўз вақтида бошлаш беморларда оғир неврологик дефицит шаклланишининг олдини олиш ва тўлиқ ремиссияга эришишнинг бош омилидир.

Этиологияси ва патофизиологияси

ЎТЭМ постинфекцион ва поствакцинал касалликлар тоифасига киради. Беморларнинг 70-80 фоизида демиелинизация бошланишидан 1–3 ҳафта олдин юқумли касаллик анамнези аниқланади. Энг кўп учрайдиган триггерларга вируслар (кизамиқ, сувчечак, Эпштейн-Барр, грипп) ва бактериал

агентлар (А гуруҳидаги бета-гемолитик стрептококклар, *Mycoplasma pneumoniae*) киради.

ЎТЭМ патогенезининг асосида молекуляр мимикрия феномени ётади. Микроорганизмлар таркибидаги айрим эпитоплар инсон МАТ миелини таркибидаги асосий оксил (МВР) ва миелин олигодендроцит гликопротеини (МОГ) тузилиши билан аминокислоталар даражасида ўхшаш бўлади. Инфекцияга қарши фаоллашган Т-хелперлар (CD4) ва В-лимфоцитлар гематоэнцефалик тўсиқ (ГЭТ) орқали МАТга ўтади ва хусусий миелин қобиғини «ёт антиген» сифатида таниб, унга зарарлайди қилади. Натижада майда вена қон томирлари атрофида тарқоқ яллиғланиш инфилтратлари шаклланади ва миелин қобиғининг ўткир парчаланиши (перивеноз демиелинизация) бошланади.

Таснифи

Халқаро ишчи гуруҳи тавсияларига кўра, ЎТЭМ кечиши ва қайталанишига кўра қуйидаги турларга бўлинади:

- 1.Монофаз ЎТЭМ: энг кўп учрайдиган шакли (80-90%). Клиник ва МРТ белгилари 3 ой давомида битта ўткир кўринишда намоён бўлади ва кейинчалик қайталанмайди.
- 2.Рецидивланувчи ЎТЭМ: биринчи клиник белгилар камида 3 ой ўтгач, касаллик симптомлари аввалги МРТ ўчоқлари доирасида қайта тикланади. Янги анатомик ўчоқлар пайдо бўлмайди.
- 3.Мультифаз ЎТЭМ: Биринчи ҳужум тўлиқ бартараф бўлганидан камида 3 ой ўтиб, янги неврологик симптомлар ва МРТда бутунлай янги анатомик соҳаларда демиелинизация ўчоқлари пайдо бўлади.

Клиник ҳолат баёни

Бемор: Т.А., 7 ёш (туғилган санаси: 13.07.2018), стационарга 25.05.2026 йилда шошилиш равишида олиб келинган.

Шикоятлари: Умумий ҳолсизлик, тана ҳароратининг кўтарилиши, бош оғриғи, оёқларда ҳаракатнинг кескин чекланиши (мустақил юра олмаслик), кучли оғриқлар ва патологик уйқучанлик (гиперсомния).

Касаллик анамнези (Anamnesis morbi): Касаллик ўткир бошланган бўлиб, стационарга ётқизиладан 10 кун олдин (15.05.2026) беморда тана ҳароратининг 38С гача кўтарилиши ва бош оғриғи кузатилган. Амбулатор шароитда «Ўткир фолликуляр ангина» ташхиси қўйилиб, антибактериал ва дезинтоксикацион терапия ўтказилган ва ҳарорат нормаллашган.

Бироқ, 25.05.2026 йилдан бошлаб беморда МАТ зарарланиши белгилари кескин ривожланган: ланжлик, гиперсомния (патологик кўп ухлаш), бош ва оёқларда кучли оғриқ пайдо бўлган. Орадан қисқа вақт ўтиб, беморда оёқларда кучсизлик ривожланиб, мустақил юриш қобилиятини тўлиқ йўқотган, ҳамда сийдик ажралишининг ўткир тутилиши кузатилган. Бемор зудлик билан стационарга ётқизилди.

Соматик ва неврологик статус: Умумий аҳволи оғир, пассив. Ўпка аускультациясида дағал нафас фониди куруқ ва нам хириллашлар эшитилади (Рентгенологик тасдиқланган икки томонлама бронхопневмония ҳисобига).

Неврологик кўриқда бемор сомноленция (патологик уйқучанлик) ҳолатида. Менингеал белгилардан бўйин мушаклари ригидлиги аниқланган. Краниал нервлар: Қорачиқлар анизокорияси D-S, чап кўз олмаси ҳаракатининг ташқи томонга бироз чекланиши (n. abducens сустиги) ва енгил юз ассиметрияси (VII жуфт марказий парези) кузатилган. Ютиш ва фонация рефлекслари сақланган. Офтальмоскопияда: кўрув нерви диски оч пушти рангда, чегаралари аниқ бўлиб, ўткир оптик неврит белгилари инкор этилган. Ҳаракат соҳаси: қўлларида актив ҳаракатлар ва мушак кучи тўлиқ сақланган. Оёқларда актив ҳаракатлар кескин чекланган, мушак кучи 2 баллгача пасайган. Мушаклар тонуси диффуз гипотония типиди. Пай рефлекслари: қўлларда ўртача жонлиликда, оёқларда чақирилмайди. Сизги соҳаси: Оёқларда гипестезия аниқланган.

04.06.2026 йилда ўтказилган комплекс магнит-резонанс томография (МРТ) текшируви МАТнинг тарқоқ демиелинизацияси (ЎТЭМ/АДЕМ) ташхисини тўлиқ тасдиқлади:

Бош мия МРТ: Чап пешона бўлаги переднелатерал соҳасида, ички капсуланинг орқа тиззаси чап томонида ва мия кўпригининг (мост) олдинги контури бўйлаб ўнг томонда кўп сонли, нотўғри шакли, масс-эффект белгиларига эга бўлган патологик ўчоқлар аниқланди. Бу ўчоқлар T2-ВИ ва T2-FLAIR режимларида кучли гиперинтенсив сигнал беради. DWI режимда диффузия чекланиши қайд этилган бўлиб, бу демиелинизация жараёнининг ўткир ва актив фазада эканлигини кўрсатади. Энг йирик ўчоқ ўлчами мия кўпригида 1.8 см 1.1 см ни ташкил этади.

Орқа мия МРТ: Орқа миянинг бўйин ва кўкрак сегментлари проекциясида (Th1 - Th4 даражасида кулранг модда соҳасида) T2-ВИ ва STIR режимларида ноаниқ чегарали, кучсиз гиперинтенсив сигнал берувчи кўп сонли интрамедулляр патологик ўчоқлар аниқланди, бўйин соҳасида орқа мия бироз шишган. Бел-думғаза қисмида патологик ўзгаришлар қайд этилмади.

ЎТЭМ ташхиси нейровизуализацион тасдиқлангач, бемор стационарда даволаш стандартларига мувофиқ даволанди. Даволаш мобайнида беморда кескин ижобий динамика кузатилди: энцефалопатия ва гиперсомния тўлиқ ўтиб кетди, онги аниқлашди. Актив ҳаракатлар ҳажми тикланди, сийдик ажралиши мустақил равишда тўлиқ нормаллашди. Бемор 09.06.2026 йилда кониқарли ҳолатда амбулатор реабилитацияга чиқарилди.

Хулоса

Ушбу клиник ҳолат болаларда ўткир фолликуляр ангина каби бактериал инфекциялардан сўнг МАТнинг тарқоқ аутоиммун демиелинизацияси ривожланиши мумкинлигини кўрсатади. ЎТЭМнинг бош мия кўприги ва орқа мия сегментларини камраб олган оғир интрамедулляр демиелинизация ўчоқлари ўз вақтида ўтказилган пульс-терапия ва IVIG комбинациясида юқори самара беради. Болалар неврологияси амалиётида энцефалопатия ва ўткир ҳаракат бузилишлари кузатилган беморларда МРТ текширувини биринчи суткаларданок ўтказиш ташхиснинг асосий гаровидир.

Кўлланилган адабиётлар:

1. Гузева В. И., Скоромец А. П., Алтунбаев Р. А. и др. Федеральные клинические рекомендации по диагностике и лечению острых демиелинизирующих заболеваний нервной системы у детей // Журнал неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. – 2018. – Т. 118, № 5. – С. 102-111.
2. Krupp L. B., Tardieu M., Amato M. P. et al. International Pediatric Multiple Sclerosis Study Group criteria for pediatric multiple sclerosis and immune-mediated central nervous system demyelinating disorders: revisions to the 2007 definitions // Multiple Sclerosis Journal. – 2013. – Vol. 19, No. 10. – P. 1261-1267.
3. Pohl D., Alper G., Van Haren K. et al. Acute disseminated encephalomyelitis in children: An international consensus statement // Neurology. – 2016. – Vol. 87, No. 9 Supplement 2. – P. S38-S45.
4. Paolilo R. B., Deiva K., Neuteboom R. et al. Acute Disseminated Encephalomyelitis (ADEM) in Children: An Update on Diagnostic Criteria, Pathophysiology, and Management // The Lancet Child & Adolescent Health. – 2020. – Vol. 4, No. 5. – P. 391-400.

УДК 616.36-003.826:615.849

**СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА НЕИНВАЗИВНЫХ МЕТОДОВ
ЛУЧЕВОЙ ДИАГНОСТИКИ В КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКЕ
СТЕАТОЗА ПЕЧЕНИ ПРИ НЕАЛКОГОЛЬНОЙ ЖИРОВОЙ БОЛЕЗНИ
ПЕЧЕНИ**

Проф. Джураева Нигора Мухсумовна
*РЕСПУБЛИКАНСКИЙ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЙ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЦЕНТР ХИРУРГИИ ИМЕНИ
АКАДЕМИКА В. ВАХИДОВА.*

Уринов Бехруз Илхомович
*ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ АДМИНИСТРАЦИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ТИББИЁТ БОШ БОШКАРМАСИ "1-СОҢЛИ МАРКАЗИЙ
КОНСУЛЬТАТИВ – ДИАГНОСТИК ПОЛИКЛИНИКАСИ"*

Цель

Изучить диагностические возможности транзientной эластографии (ТЭ), компьютерной томографии (КТ) и магнитно-резонансной томографии (МРТ) в количественной неинвазивной оценке стеатоза печени при неалкогольной жировой болезни печени (НАЖБП).

Материал и методы

Обследованы 175 пациентов (104 мужчины и 71 женщина, средний возраст 55 ± 12 лет), разделённых на две группы: основную ($n=95$, пациенты с верифицированным стеатозом печени) и группу сравнения ($n=80$, пациенты без признаков стеатоза). Исследование проводилось в период 2022–2025 гг. на базе ГУ «РСНПМЦ хирургии имени академика В. Вахидова» и ряда клиник г. Ташкента. Всем пациентам выполнялись: ТЭ с расчётом индекса аттенуации (АТТ) на аппарате Fujifilm ARIETTA 65; нативная низкодозная КТ брюшной полости с расчётом индекса КТ-LAI (разница средних показателей плотности печени и селезёнки) на 640-срезовом томографе Aquilion One Genesis (Canon); МРТ по протоколу Liver Lab на аппарате Siemens, включавшему режимы T1 DIXON и одновоксельную MR-спектроскопию (MRS). Статистическая обработка выполнена в Stata 15 и Jamovi с применением критерия Манна–Уитни, t-критерия Стьюдента и корреляционного анализа по Пирсону.

Результаты

По данным ТЭ у пациентов с НАЖБП лёгкий стеатоз (S1) выявлен у 28% (АТТ $0,657 \pm 0,019$), умеренный (S2) — у 52,6% (АТТ $0,698 \pm 0,012$), тяжёлый (S3) — у 19% (АТТ $0,837 \pm 0,025$). Значения АТТ в диапазоне 0,5–0,85 позволили предсказать наличие и степень стеатоза, потенциально исключая необходимость биопсии печени в большинстве наблюдений.

При нативной КТ с расчётом индекса LAI плотность печени закономерно снижалась по мере нарастания стеатоза: при лёгкой степени — $50,25 \pm 0,08$ HU (LAI +3,8), при умеренной — $44,45 \pm 0,84$ HU (LAI -6,95), при тяжёлой — $27,0 \pm 0,3$ HU (LAI -20,7). Плотность селезёнки при этом оставалась в пределах референсных значений (42–55 HU), что подтверждает высокую специфичность индекса LAI как маркера гепатостеатоза. Установлено, что достоверная оценка индекса возможна только в нативную фазу сканирования.

При МРТ в режиме T1 DIXON средний процент жира в паренхиме печени составил: $0,6 \pm 0,02\%$ (S0), $12,3 \pm 0,02\%$ (S1), $19,6 \pm 0,31\%$ (S2) и $36,6 \pm 0,08\%$ (S3). MR-спектроскопия подтвердила жировой гепатоз в 86,3% случаев (82 из 95 пациентов). Корреляционный анализ выявил сильную обратную связь между индексом КТ-LAI и данными МРТ T1 DIXON (коэффициент корреляции Пирсона $r = -0,816$, $p < 0,001$), что свидетельствует о высокой согласованности методов.

Заключение

Комплексное применение ТЭ (АТТ), КТ (LAI) и МРТ (T1 DIXON + MRS) обеспечивает надёжную неинвазивную количественную оценку степени стеатоза печени при НАЖБП. Предложенный мультимодальный подход позволяет стратифицировать пациентов по тяжести гепатостеатоза, избегая биопсии печени в большинстве клинических случаев, что имеет принципиальное значение для динамического мониторинга и контроля эффективности терапии.

Ключевые слова: НАЖБП, стеатоз печени, транзистная эластография, компьютерная томография, МРТ, индекс LAI, АТТ, T1 DIXON, неинвазивная диагностика.

ВЕТРЯНАЯ ОСПА У БЕРЕМЕННЫХ: ОСЛОЖНЕНИЯ И ИСХОДЫ

Мирзажонна Донохон Баходировна,
Ташкентский государственный
медицинский университет,
Ибрагимова Фотима Адхатовна
Бухарский государственный
медицинский институт

Аннотация: *Ветряная оспа у взрослых, особенно во время беременности, характеризуется повышенным риском тяжёлого течения и развития осложнений. Целью исследования явился сравнительный анализ осложнений ветряной оспы у беременных и небеременных женщин. Проведено проспективное когортное исследование с участием 117 беременных и 106 небеременных женщин, госпитализированных с диагнозом «ветряная оспа» в 2021–2024 гг. Установлено, что риск тяжёлого течения заболевания у беременных был выше в 6,3 раза ($RR=6,3$; 95% ДИ 1,9–20,7), а вероятность развития вторичных бактериальных осложнений — в 4,6 раза ($OR=4,6$; 95% ДИ 1,3–16,7; $P<0,05$) по сравнению с небеременными. Наиболее частыми осложнениями являлись пневмония, острый бронхит и синуситы, преимущественно развивавшиеся в III триместре беременности. Неблагоприятные акушерские исходы зарегистрированы у 17,9% беременных женщин. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости ранней диагностики, тщательного клинического наблюдения и своевременного лечения беременных с ветряной оспой для предупреждения осложнений и улучшения материнских и перинатальных исходов.*

Ключевые слова: *ветряная оспа, беременность, вторичные бактериальные осложнения, пневмония, бронхит, неблагоприятные исходы беременности.*

Актуальность. По данным Всемирной организации здравоохранения, ежегодно в мире регистрируется около 750–800 тысяч случаев заболевания, при этом летальность составляет приблизительно 1 случай на 60 000 заболевших. Несмотря на то, что заболеваемость среди взрослых ниже, чем среди детей, риск развития тяжёлых осложнений и летального исхода у взрослых пациентов в 10–20 раз выше. Особую актуальность проблема ветряной оспы приобретает в период беременности [1; 2].

Цель исследования. Провести сравнительный анализ осложнений ветряной оспы у женщин.

Материалы и методы. В 2021–2024 гг. на базе Ташкентской городской инфекционной клинической больницы №1 выполнено проспективное когортное исследование. В основную группу включены 117 беременных

женщин с диагнозом «ветряная оспа», в группу сравнения — 106 небеременных женщин с аналогичным диагнозом. Средний возраст пациенток основной группы составил $25,0 \pm 0,47$ лет, в группе сравнения — $25,4 \pm 0,54$ лет. Статистически значимых различий по возрасту между группами выявлено не было ($P > 0,05$), что свидетельствует об их сопоставимости по демографическим характеристикам.

Результаты и обсуждение. У большинства беременных женщин заболевание протекало в среднетяжёлой форме (82,1%), тогда как тяжёлое течение зарегистрировано у 17,9% пациенток. Среди небеременных женщин среднетяжёлое течение отмечалось у 97,2%, тяжёлое — лишь у 2,8% пациенток. Риск развития тяжёлой формы ветряной оспы у беременных оказался в 6,3 раза выше по сравнению с небеременными ($RR=6,3$; 95% ДИ 1,9–20,7).

Вторичные бактериальные осложнения у беременных были выявлены у 14 (12,0%) пациенток, включая пневмонию — у 5 (4,3%), острый бронхит — у 5 (4,3%), обострение хронического синусита — у 3 (2,6%) и острый синусит — у 1 (0,9%) женщины. Диагноз осложнений устанавливался на основании клинической картины, повторного повышения температуры тела после периода нормализации, нейтрофилёза в общем анализе крови и аускультативных изменений. У 8 пациенток осложнения развились на фоне тяжёлой формы заболевания, у 6 — при среднетяжёлом течении. Большинство осложнений (64,3%) зарегистрировано в III триместре беременности, что свидетельствует о более высоком риске их развития на поздних сроках гестации. Неблагоприятные исходы беременности зарегистрированы у 21 (17,9%) пациентки, включая самопроизвольный выкидыш до 22 недель — у 6 (5,1%), угрозу преждевременных родов — у 16 (13,7%) и преждевременные роды — у 3 (2,6%) женщин. В группе сравнения вторичные бактериальные осложнения диагностированы у 3 (2,8%) пациенток и были представлены острым бронхитом. Во всех случаях осложнения развились на фоне тяжёлого течения заболевания и были подтверждены клиническими, лабораторными и рентгенологическими данными. Вероятность развития вторичной бактериальной инфекции у беременных женщин была в 4,6 раза выше, чем у небеременных ($OR=4,6$; 95% ДИ 1,3–16,7; $P < 0,05$).

Вывод. Беременность повышает риск тяжёлого течения ветряной оспы в 6,3 раза ($RR=6,3$; 95% ДИ 1,9–20,7), а риск вторичных бактериальных осложнений — в 4,6 раза ($OR=4,6$; 95% ДИ 1,3–16,7; $P < 0,05$). Наиболее часто осложнения развиваются в III триместре беременности, что требует ранней диагностики, тщательного наблюдения и своевременной терапии.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Харченко Г. А., Кимирилова О. Г. Течение ветряной оспы у взрослых и детей. Детские инфекции – 2017-№1.-С.56-60
2. Железникова Г.Ф., Лобзин Ю. В., Скрипченко Н. В. Клиническое значение сывороточных уровней цитокинов при ветряной оспе у детей. Инфекция и иммунитет. 2015. №1.

УДК 616.36-003.826:616-056.52

**ВЗАИМОСВЯЗЬ ВИСЦЕРАЛЬНОГО АБДОМИНАЛЬНОГО
ОЖИРЕНИЯ, АДИПОКИНО-ЦИТОКИНОВОГО ПРОФИЛЯ И
СТЕПЕНИ СТЕАТОЗА ПЕЧЕНИ ПРИ НАЖБП**

Проф. Джураева Нигора Мухсумовна
*РЕСПУБЛИКАНСКИЙ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЙ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЦЕНТР ХИРУРГИИ ИМЕНИ
АКАДЕМИКА В.ВАХИДОВА.*

Уринов Бехруз Илхомович
*ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ АДМИНИСТРАЦИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ТИББИЁТ БОШ БОШКАРМАСИ "1-СОНЛИ МАРКАЗИЙ
КОНСУЛЬТАТИВ – ДИАГНОСТИК ПОЛИКЛИНИКАСИ"*

Цель

Оценить корреляцию количественных показателей абдоминального жирового депо и биомаркеров воспаления со степенью стеатоза печени при НАЖБП.

Материал и методы

В исследование включены 175 пациентов, разделённых на основную группу (n=95, со стеатозом печени) и группу сравнения (n=80, без стеатоза). Всем участникам выполнено низкодозное нативное КТ-сканирование брюшной полости для определения общего объёма (V) висцеральной жировой ткани (ВЖТ) методом 3D-реконструкции (от поддиафрагмального уровня до гребней подвздошных костей), а также односрезовое сканирование на уровне L4–L5 с расчётом площади (S) подкожной (ПЖТ) и висцеральной жировой ткани с использованием опции Fat Measurement на станции Vitrea. У 50 пациентов (по 25 в каждой группе) исследовался адипокино-цитокиновый профиль: лептин, адипонектин, ФНО- α , С-реактивный белок (СРБ), ИЛ-1, ИЛ-6, ИЛ-10 методами ИФА и хемилюминесцентного иммуноанализа. Корреляционный анализ выполнен по методам Пирсона и Спирмена.

Результаты

Средний объём ВЖТ в основной группе (4217 ± 134 мл) достоверно превышал аналогичный показатель группы сравнения (2803 ± 251 мл; $p < 0,001$). Площадь ВЖТ также была значимо больше у пациентов с НАЖБП (175 ± 14 см² против 115 ± 11 см²; $p < 0,001$). По мере нарастания степени стеатоза от S1 до S3 объём и площадь ВЖТ последовательно увеличивались ($p < 0,001$). Установлена сильная корреляция между объёмом и площадью ВЖТ при односрезовом сканировании ($p > 0,05$), что обосновывает возможность замены полного КТ-исследования односрезовым сканированием на уровне L4–L5 при ограниченных ресурсах. При гендерном анализе у мужчин достоверно преобладало висцеральное ожирение, тогда как у женщин — подкожное ($p < 0,001$).

Анализ адипокино-цитокинового профиля показал, что уровень лептина в основной группе превышал показатель группы сравнения в 6,8 раза ($22,4 \pm 1,73$ нг/мл против $3,2 \pm 0,4$ нг/мл; $p < 0,001$). Соотношение лептин/адипонектин оказалось в 10 раз выше в основной группе ($4,66 \pm 1,2$ против $0,45 \pm 0,028$; $p < 0,001$) и имело сильную положительную корреляцию со стеатозом печени по данным ТЭ ($r = 0,625$; $p < 0,001$) и индексу КТ-LAI ($r = 0,823$; $p < 0,001$). Уровни СРБ и ФНО- α были достоверно выше в основной группе ($p < 0,05$), тогда как различия по ИЛ-6, ИЛ-10 и ИЛ-1 не достигли статистической значимости. Уровни АЛТ и АСТ демонстрировали высокую положительную корреляцию с индексами стеатоза: $r = 0,927$ (АЛТ–ТЭ АТТ) и $r = 0,899$ (АЛТ–КТ-LAI), $p < 0,001$. По совокупности полученных данных разработана многопараметрическая система оценки степени стеатоза печени при НАЖБП, включающая ТЭ (АТТ), КТ (LAI, V и S ВЖТ), МРТ (T1 DIXON, MRS) и лабораторные показатели (АСТ, АЛТ, соотношение лептин/адипонектин, СРБ, ФНО- α).

Заклучение

Висцеральное абдоминальное ожирение является значимым независимым предиктором стеатоза печени при НАЖБП: с нарастанием степени стеатоза объём и площадь ВЖТ закономерно увеличиваются. Дисбаланс адипокинов — повышение лептина при относительном снижении адипонектина — в сочетании с ростом СРБ и ФНО- α отражает хронический системный воспалительный фон, ассоциированный с прогрессированием гепатостеатоза. Разработанная многопараметрическая система позволяет комплексно и точно стратифицировать риск и тяжесть НАЖБП для персонализированного подхода к лечению и диспансерному наблюдению.

Ключевые слова: НАЖБП, висцеральная жировая ткань, абдоминальное ожирение, лептин, адипонектин, КТ, транзиентная эластография, стеатоз печени, адипокины, цитокины.

**«ДИКОМЗ» КАПСУЛАСИ СИФАТИНИ МЕЪЁР КЎРСАТКИЧЛАР
БИЛАН ҚИЁСИЙ БАҲОЛАШ**

Жалолиддинова М.Ш.,

Юнусова Х.М.,

Анварова Ф.Ж.

Тошкент фармацевтика институти

E-mail: samina1809@mail.ru

АННОТАЦИЯ: Тавсия этилаётган комбинирланган «Дикомз» капсуласининг сифат кўрсаткичлари бўйича ЎЗР Давлат фармакопеяси талабларига жавоб беришлигини ўрганиш натижалари келтирилди. Сифат кўрсаткичлардан капсулаларнинг ташқи кўриниши, ўртача оғирлик ва ундан четланиш, парчаланиш кўрсаткичлари, эрувчанлиги ҳамда биофаол моддаларнинг миқдорий таҳлили кабилар ўрганилганлиги ва талабга жавоб берганлиги бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижалари келтирилди.

КИРИШ (INTRODUCTION)

Ҳозирги кунда фармацевтика фанининг назария ва тажрибаларга асосланувчи бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб, ушбу муаммолар орасида фармацевтика технологиялари жараёнларининг дориларнинг фармакотерапевтик самарадорлигига таъсирини ўрганиш, дори сифатини баҳолашнинг янги, деярли бир хил усулини ишлаб чиқиш, ёшга доир дорилар борасидаги муаммолар устида тадқиқот олиб бориш, дориларни барқарорлаштиришнинг физиологик индифферент усуллари ишлаб чиқиш ва уларнинг таъсир кўрсатиш муддатини узайтириш, қадоқлаш ва тараларнинг янги материалларини тадқиқ этиш ва ишлаб чиқариш, ёрдамчи моддаларни дориларнинг фаол компонентлари сифатида ўрганиш, янги воситаларнинг дори шакллари ишлаб чиқариш энг долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Маҳаллий фармацевтика бозори шароитида дори воситалари сифатининг давлат томонидан назорат қилиниши ягона давлат сиёсатини амалга ошириш режаси миқёсида давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим вазифалари ҳисобланади [2,4,6,10].

МЕТОД (METHODS)

Тавсия этилаётган таркибда олинган капсулаларнинг сифат кўрсаткичлари ўрганиш ЎЗР ДФ, адабиётларда ва мос ҳолдаги МҲлар асосида олиб борилди. Сифат кўрсаткичлардан қуйидагилар ўрганилди: ташқи кўриниши, ўртача оғирлик ва ундан четланиш, дозаларнинг бир хиллиги, парчаланиш, эрувчанлик кабилар.

Ўртача оғирликни аниқлаш учун 20 та капсулалар тортиб олинди ва капсулаларнинг ўртача оғирлиги аниқланди. Кейин ҳар бир капсула алоҳида тарозида тортилди ва ўртача оғирлик билан таққосланди. Капсулаларнинг

парчаланишини идентификатор асбобда аниқланди. Эрувчанлик кўрсаткичини аниқлаш ЎзР ДФ талабига асосан ERWEKA DT 800 маркали «айланувчи кажава» асбобида ўтказилди. Эритувчи сифатида тозаланган сув олинди. Таъсир этувчи моддаларнинг чинлиги УФ-спектрофотометрия усулда ўрганилди. Капсуланинг микробиологик тозалиги ЎзР ДФ, 2.6.12, 2.6.13, Н, категория 3А, 5.1.4, Н га биноан текширилди.

Таъсир этувчи моддаларнинг миқдорий таҳлили ҳам УФ-спектрофотометрия усулда аниқланди.

НАТИЖАЛАР (RESULTS)

Юқорида келтирилган усуллар орқали асосий таъсир этувчи моддалар ва уларнинг ёрдамчи моддалар билан комбинацияси асосида тавсия этилаётган 20 дан ортиқ таркибий композициялар ўрганилди. Ушбу мақолада бир-бирига яқин кўрсаткичларни намоён қилган 7 та таркиб бўйича «Дикомз» капсуласининг сифат кўрсаткичлари ўрганганлиги натижалари келтирилди.

МУНОЗАРА (DISCUSSION)

Тадқиқотларда «Дикомз» капсуласи учун ўрганилган таркибларда капсулаларнинг ташқи кўриниши ўрганилганда уларнинг бир хил кўринишда, капсулага солинган капсула гранулаларининг ранги бир хил, оқ ёки оч крем рангдаги, хидсиз гранулалар эканлиги кузатилди. Ўртача оғирлик ва ундан четланиш, парчаланиш кўрсаткичи, миқдорий таҳлили бўйича олинган кўрсаткичлар барча композицияларда талаб даражасида эканлигини кўрсатди.

«Дикомз» капсуласи учун эса тавсия этилаётган композицияларда олинган капсулаларнинг сифат кўрсаткичлари ўрганилганда №1, №2, №3 ва №5 таркиблар бўйича олинган капсулалар парчаланиши кўрсаткичи ва эрувчанлиги бўйича талабга жавоб бермади.

Юқоридагилардан тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, ЎзР ДФ талаби бўйича ўрганилган кўрсаткичлар бўйича ижобий натижа берган «Дикомз» капсуласи учун №4 рақамли таркиб, муқобил таркиб деб танлаб олинди ва танлаб олинган композициялар асосида олинган капсулалар меъёр кўрсаткичлари бўйича қиёсий баҳоланди.

Кейинги босқич тадқиқотларда «Дикомз» капсулалари учун мос равишда ДЗ-4 таркибда олинган капсулаларнинг ташқи кўриниши, чинлиги, ўртача оғирлик ва ундан четланиш, парчаланиши, эриши каби бир қатор сифат кўрсаткичлари аниқланди.

№3 рақамли капсуланинг ташқи кўриниши оқ ёки оч қаймоқ рангли, хидсиз гранулалар билан тўлдирилди. Капсуланинг ўртача оғирлик ва ундан четланиш 7,5 % дан ошмади. Парчаланиши 11 дақиқа, 45 дақиқада асосий таъсир этувчи моддаларнинг ажралиб чиқиш миқдори 94,8% (диклофенак натрий) ва 95,5% (омепразол) га тенглиги кузатилди.

ХУЛОСА (CONCLUSION)

Тавсия этилаётган таркиб ва технологияда олинган комбинирланган «Дикомз» капсуласи Ўзбекистон республикаси давлат фармакопеясининг капсулаларга қўйилган талабларнинг сифат ва миқдор кўрсаткичлари бўйича талабга тўлиқ жавоб беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат Фармакопеяси I жилд, 1-,2- ва 3-қисмлар.-Тошкент.-2022. 1019-б.
2. Илхамова Н.Б., Джалилов Х.К., Юнусова Х.М. //«Ибуасктамол», «Ниме-S» ва «Ибупрофен-S» таблеткаларини сифат кўрсаткичларини ўрганиш// Фармацевтика журнали.-Ташкент.-2016.-№4.-Б.52-57.
3. Ikhamova N.B., Djalilov H.K. // Research on the development of technology effervescent tablets «Antigrippin-«SAMO» // American journal of science and technologies.-Princeton University press.-2016.-№1(21).-P.1029-1034
4. Yunusova Kh.M., Jaloliddinova M.Sh. Studying pharmacotechnological aspects and stability of “Ortof-S” tablets // World journal of pharmacy and pharmaceutical sciences.-2019.-Vol.-8.-Issue 1.-P. 277-288. (RG=0,13; SJIF Impact Factor 7.421).

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

**ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Khudayberganova Nigina To`lqin qizi

THE CONVENTION ON SPECIAL MISSIONS 1969: WHY STATES PREFER CUSTOMARY INTERNATIONAL LAW AND WHY IT FAILED TO ACHIEVE UNIVERSALITY.....6

Махмудов Бехзод Улуғмуродович, Усманов Алишер Акрамович, Рузиев Комол Суярович

“ЭЛЕКТРОН СУДЛОВ” ТУШУНЧАСИ ВА АҲАМИЯТИ.....11

**ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШАЛАР ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Mirzaxamdanova Dildora Zafarovna, Roziqov Abdurasul Azizjon o`g`li

RAQAMLI JAMIYATDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR TRANSFORMASIYASI: TARIX FANI MISOLIDA NAZARIY VA METODOLOGIK TAHLIL.....16

To`xtabayev A`zamjon Sharipxo`jayevich

JUNKERS YU-13 SAMOLYOTINING FUQARO AVIATSIYASI RIVOJIDAGI O`RNI.....19

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Shaxzoda Ulug`bekovna FAHRIDDINOVA

O`ZBEK TILIDA AKSIOLOGIK MAVZUDAGI EVFEMIZMLAR.....22

Farhodova Shahzoda Umid qizi

THE IMPORTANCE OF A FORMAL TYPOLOGY OF CATEGORIZATION AND ANALYZING ITS MAIN PROBLEMS.....26

Abduraimova Mehriniso Murodjon qizi

TRANSLATION OF LITERARY WORKS: RELATIONS BETWEEN TRANSLATION AND TRANSLATOR.....29

Abduraimova Mehriniso Murodjon qizi

TRANSLATION OF IDIOMS AND PROVERBS ADAPTED TO THE MAGICAL WORLD IN HARRY POTTER.....32

**ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Abdurahmanova Sayyora Bozorboy qizi, Ikramov Akobir Axadxon o'g'li
IQTISODIY MATNLAR KORPUSINI YARATISHDA MOLIYA-IQTISOD
TERMINLARINING O'RNI35

Pulatov Shaxron Axmedovich
LOYIHA BOSHQARUVIDA MODDIY RAG'BATLANTIRISH
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH.....39

Jumadullaeva Durdona Shuhrat qizi
DAVLAT KORXONALARINI KORPORATIV BOSHQARISHDA FOYDANI
MAKSIMAL DARAJADA OSHIRISH MODELIDAN BARQAROR QIYMAT
YARATISH MODELIGA O'TISH.....43

SARIYEV KAXRAMAN RAHMATULLAEVICH
SAHOAT KORXONALARIDA AMALGA OSHIRILADIGAN INVESTITSIYA
LOYIHALARINI MOLIYAVIY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI
OSHIRISHNING RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJIRIBASI.....49

Xudayarova Zuxra Yuldashevna
UY XO'JALIKLARI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISH VA
OSHIRISHDA ASALARICHILIK FAOLIYATINI STATISTIK BAHOLASH
USULLARI.....54

Bebutova Zulayxo Hamidovna
O'ZBEKISTONDA QISHLOQ, O'RMON VA BALIQCHILIK XO'JALIGI
MAHSULOTLARI YALPI ISHLAB CHIQRISH HAJMINING STATISTIK
TAHLILI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....57

Kazakov Elnur P'shodovich
MINTAQADA PAXTA-TO'QIMACHILIK KLASSTERINI RIVOJLANTIRISH
MEKANIZMLARI.....60

Vladimir Vladimirovich Kravchenko
BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AI
TEKNOLOGIYALARINING IMKONIYATLARI.....63

Mahkamova Zulayho Bahriddinovna
OILA FAROVONLIGI VA XOTIN-QIZLARNING IQTISODIY
IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH PROGNOZ KO'RSATKICHLARI.....69

НУРИТДИНОВА ДИЛШОДАХОН АБДУЛЛА КИЗИ
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОКАЗАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....77

**ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Boltayeva Hulkar Mardonqul qizi
“4K” MODELI ASOSIDA TASHKIL ETILGAN DARSLARDA O'QITUVCHI VA
O'QUVCHI O'RTASIDAGI O'ZARO HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISH....82

Axmedova Muxabbat Axmedovna

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA KASBGA YO'NALTIRISHNING SAMARALI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI.....87

Julmatova Saodat Jur'atjon qizi

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA IJODKORLIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI.....91

Shixova Inobat Omonovna

KICHIK VA O'RTA YOSH DAVRLARIDA MANTIQUIY TAFAKKUR MUAMMOSI.....95

МАДАНИЯТ ВА САНЪАТ СОҲАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Allanazarova Shahnoza Abdurahmonovna

YANGI O'ZBEKISTONDA MAHALLA INSTITUTI XALQARO TAJRIBA TRANSFORMATSION JARAYONLAR.....98

ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Jumanov Jamoljon Xudaykulovich, Mavlankulov G'ayratjan Xudayberganovich

PETRI TARMOQLARI ASOSIDAGI FORMAL TILLARNING AMALIY VA MODEL-ALGORITMIK TA'MINOTI.....101

Джуманов Жамолжон Худайкулович, Мавланкулов Гайратжан Худайберганович

МОДЕЛИРОВАНИЕ АСИНХРОННЫХ ЦИФРОВЫХ СИСТЕМ И АЛГОРИТМЫ АППАРАТНОГО СИНТЕЗА НА ОСНОВЕ ПАРАЛЛЕЛЬНО УПРАВЛЯЕМЫХ СЕТЕЙ ПЕТРИ.....104

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Salomova Malika Faxriddinovna

INTENSIV TERAPIYA FANINING AMALIY QISMINI KASALXONALARDA TASHKIL QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....108

Пардаева Махлиё Назар кизи

КЛИНИКО-ПАТОГЕНЕТИЧЕСКИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ТИРЕОИДНО-ГИПОФИЗАРНОЙ ОСИ.....111

Бобожонов Жасур Рустам ўғли, Адилова Фарангис Наъфарзода

МЕТАХРОМАТИК ЛЕЙКОДИСТРОФИЯ: КЛИНИК ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ.....114

Гулямова Дурдона Насриддиновна, Бобожонов Жасур Рустам ўғли

МАРКАЗИЙ АСАБ ТИЗИМИНИНГ ЎТКИР ТАРҚОҚ ЭНЦЕФАЛОМИЕЛИТИ: КЛИНИК ҲОЛАТ ТАҲЛИЛИ.....118

Джураева Нигора Мухсумовна, Уринов Бехруз Илхомович
СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА НЕИНВАЗИВНЫХ МЕТОДОВ ЛУЧЕВОЙ
ДИАГНОСТИКИ В КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКЕ СТЕАТОЗА ПЕЧЕНИ
ПРИ НЕАЛКОГОЛЬНОЙ ЖИРОВОЙ БОЛЕЗНИ ПЕЧЕНИ.....122

Мирзажонна Донохон Баходировна, Ибрагимова Фотима Адхатовна
ВЕТРЯНАЯ ОСПА У БЕРЕМЕННЫХ: ОСЛОЖНЕНИЯ И ИСХОДЫ.....124

Джураева Нигора Мухсумовна, Уринов Бехруз Илхомович
ВЗАИМОСВЯЗЬ ВИСЦЕРАЛЬНОГО АБДОМИНАЛЬНОГО ОЖИРЕНИЯ,
АДИПОКИНО-ЦИТОКИНОВОГО ПРОФИЛЯ И СТЕПЕНИ СТЕАТОЗА
ПЕЧЕНИ ПРИ НАЖБП.....126

ФАРМАЦЕВТИКА ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Жалолиддинова М.Ш., Юнусова Х.М., Анварова Ф.Ж.
«ДИКОМЗ» КАПСУЛАСИ СИФАТИНИ МЕЪЁР КЎРСАТКИЧЛАР БИЛАН
ҚИЁСИЙ БАҲОЛАШ.....128

**TADQIQOT.UZ ТОМОНИДАН
ТАШКИЛ ЭТИЛГАН**

**”ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР”
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 89-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ**

(2-қисм)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович

Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 30.06.2026